

Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta
Katedra výtvarné výchovy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Hana Vidrmanová

JÁ - OBRAZ ŽENY (GENDEROVÉ STEREOTYPY)

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Marie Fulková, PhD.

Konzultantka: Mgr. Lenka Kitzbergerová

Studijní obor: Výtvarná výchova - Pedagogika

Typ studia: Prezenční

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 22. 11. 2005

A handwritten signature in dark ink is written over a rectangular stamp. The signature appears to be 'Hana Vidrmanová'. The stamp is mostly illegible but contains some faint text and lines.

Hana Vidrmanová

Poděkování

Toto místo bych chtěla využít pro poděkování všem, kteří mi pomohli a byli mi oporou při tvorbě diplomové práce.

Největší poděkování patří mé vedoucí, PhDr. Marii Fulkové, Ph.D., za vedení během tvorby diplomové práce.

Velký dík patří také Mgr. Martinovi Ducháčkovi za trpělivou péči o správnou funkci elektronické verze diplomové práce, Tomáši Flieglovi, který provedl stylistickou kontrolu téměř celého textu a MuDr. Tomáši Hrádkovi za kontrolu druhé kapitoly.

Také bych ráda poděkovala Mgr. Lence Kitzbergerové za odbornou asistenci během realizace výtvarně-pedagogického projektu.

V neposlední řadě děkuji Doc. PaedDr. Janu Slavíkovi, CSc. za jeho ochotu ujmout se oponentury mé práce.

Anotace

Vidrmanová, H.: Já - obraz (Genderové stereotypy).

/Diplomová práce/ Praha 2005 - Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra výtvarné výchovy 132 s. (Přílohy: 17 x scan dokumentace výzkumu, 7 ilustrační obrazové materiály k textu, 4 kopie studentských koláží.)

Cílem práce bylo *zmapovat východiska tvorby genderové identity jedince ve společnosti s akcentem na vliv vizuální kultury.*

Práce se současnou mediální produkcí byla východiskem *výtvarně-pedagogického projektu* zabývajícího se genderovými stereotypy a sociálními rolemi muže a ženy ve společnosti.

Završením celého textu diplomové práce je *kvalitativní analýza získaných materiálů metodou zakotvené teorie* a tvorba vlastní teorie funkce centrální kategorie genderových stereotypů ve výzkumném poli. Správnost volby výzkumné strategie dokládají získané poznatky, funkční teorie a četná východiska pro pokračování a další rozvoj započaté výzkumné práce.

Klíčová slova: *Genderové stereotypy, genderová identita, sociální role muže a ženy, vizuální kultura, média, moc, společnost, metoda zakotvené teorie.*

English abstract

Vidrmanová, H.: *Me - The Image (Gender Stereotypes)*.

/Thesis/ Prague 2005 - Charles University, Faculty of Education, Department of Art, p. 132 (visual materials: 17 scans of graphic diagrams based on Grounded Theory, 7 illustrations, 4 copies of students' art work.)

The goal of the thesis was to *analyse and describe the origins and sources of the gender identity constitution in the society with a view to a popular visual culture influence.*

The present media production was the starting point for the *art educational project* based on the gender stereotypes generated by media and the traditional description of male and female role stereotypes in the society.

The main part of the thesis is *the qualitative analysis of the project materials based on Grounded Theory procedures and techniques.* Description of the analytic story, central category and several selected main categories follow.

The results of the qualitative analysis itself based on Grounded Theory, newly constructed theory describing the relations between central and main categories in the model of reality i.e. the field of research and other useful outcomes offer many possibilities of deeper analysis and further theoretical development of this theme.

Key words: *Gender stereotypes, gender identity, male and female social roles, visual culture, media, power, society, Grounded Theory.*

Obsah

1	ÚVOD.....	9
2	POHLAVÍ - GENDER: SOCIOBIOLOGICKÝ KONTEXT.....	11
2.1	VZTAH MEZI (BIOLOGICKÝM) POHLAVÍM A (SOCIÁLNÍM) GENDEREM.....	11
2.2	BIOLOGICKÝ POHLED NA GENDER.....	12
2.2.1	<i>Biologický vznik pohlaví – pohlavní diference</i>	12
2.2.2	<i>Chromozomální abnormality</i>	15
2.2.3	<i>Prenatální působení hormonů</i>	18
3	MÝTUS KRÁSY.....	24
3.1	IDEÁL KRÁSY V PRŮBĚHU STALETÍ.....	25
3.2	IDEÁL KRÁSY.....	29
3.2.1	<i>„Dokonalá“ ženská tvář</i>	29
3.2.2	<i>„Dokonalá“ mužská tvář</i>	30
3.2.3	<i>Je krása bílá?</i>	33
3.2.4	<i>Identita – kulturní nebo přírodní konstrukt?</i>	35
4	GENDEROVÁ SOCIALIZACE.....	37
4.1	GENDEROVÝ STEREOTYP.....	37
4.2	PERFORMATIVITA RODU.....	40
4.2.2	<i>Performativní akty</i>	41
4.3	GENDEROVÁ SOCIALIZACE.....	42
5	JAK SE UČÍME GENDERU.....	44
5.1	PSYCHOANALYTICKÁ TEORIE.....	44
5.1.1	<i>Sigmund Freud</i>	44
5.1.2	<i>Karen Horney a Erik Erikson</i>	46
5.1.3	<i>Nancy Chodorow</i>	48
5.2	TEORIE SOCIÁLNÍHO UČENÍ.....	51
5.2.1	<i>Formování chování asociováním podnětů – podmiňováním</i>	51
5.3	GENDEROVÁ SOCIALIZACE PODLE R. E. HARTLEY.....	55
5.4	KOGNITIVNĚVÝVOJOVÉ TEORIE.....	57
5.4.1	<i>Optická skla kultury</i>	59
6	VÝTVARNÝ PROJEKT JAKO VÝCHODISKO KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU...63	
6.1	PRŮBĚH PROJEKTU A JEHO ČÁSTI.....	63
6.1.1	<i>Identita a podoba</i>	63
6.1.2	<i>Sociální a genderové role muže a ženy</i>	66
6.2	SHRNUTÍ PRŮBĚHU PROJEKTU.....	76
7	KVALITATIVNÍ VÝZKUM METODOU ZAKOTVENÉ TEORIE.....	78
7.1.1	<i>Proč kvalitativní výzkum? Volba metody zakotvené teorie</i>	78

7.1.2	Co je zakotvená teorie a proč „zachránila“ téma diplomové práce?	78
7.1.3	Cíle výzkumu aneb Proč tvořit zakotvenou teorii?	80
7.1.4	Výzkumná otázka/problém	80
7.1.5	Analytické a interpretační postupy	82
7.1.6	Selektivní kódování	86
7.1.7	Vyložení kostry příběhu	88
7.1.8	Hlavní kategorie a kategorie:	88
7.1.9	Kostra příběhu	89
7.1.10	Uvádění pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii podle paradigmatu ..	91
7.1.11	Výzkumné pole	91
7.1.12	Vymezení pojmu diskurs	92
7.1.13	Diskurs výzkumného pole	93
7.1.14	Diskurs a moc	95
7.2	POPIS VYBRANÝCH KATEGORIÍ A CENTRÁLNÍ KATEGORIE	96
7.2.1	Centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY	96
7.2.2	Uvádění pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii	97
8	ZÁVĚR	120
9	LITERATURA	121
10	PŘÍLOHY	125

Seznam obrázků

OBRÁZEK 1.	EXTERNÍ GENITÁLNÍ DIFERENCIACE LIDSKÉHO PLODU	14
OBRÁZEK 2.	MUŽSKÁ MEIÓZA A NONDISJUNKCE POHLAVNÍCH CHROMOZOMŮ.	17
OBRÁZEK 3.	MARYLIN MONROE.....	27
OBRÁZEK 4.	REKLAMNÍ KAMPAŇ DOVE 2004 (ZDROJ ČTK)	35
OBRÁZEK 5.	IDENTITA A JEJÍ PROMĚNA.....	64
OBRÁZEK 6.	CELEBRITY	72
OBRÁZEK 7.	CENTRÁLNÍ A HLAVNÍ KATEGORIE VE VÝZKUMNÉM POLI.....	96
OBRÁZEK 8.	MÉDIA A SPOLEČNOST	103
OBRÁZEK 9.	„SE SVĚTEM TO JDE Z KOPCE.“CHLAPEC, 15 LET	108
OBRÁZEK 10.	AGRESIVITA	111
OBRÁZEK 11.	VYHLEDÁVÁNÍ POJMŮ V TRANSKRIPTECH.....	125
OBRÁZEK 12.	OTEVŘENÉ KÓDOVÁNÍ - KATEGORIZACE.....	125
OBRÁZEK 13.	AXIÁLNÍ KÓDOVÁNÍ	126
OBRÁZEK 14.	CENTRÁLNÍ KATEGORIE A HLAVNÍ KATEGORIE	126
OBRÁZEK 15.	FRAGMENT VELKÉ POJMOVÉ MAPY.....	127
OBRÁZEK 16.	MODEL VÝZKUMNÉHO POLE	127
OBRÁZEK 17.	GENDEROVÉ STEREOTYPY VE SPOLEČNOSTI	128
OBRÁZEK 18.	MÉDIA, SPOLEČNOST A MOC.....	128
OBRÁZEK 19.	REKLAMA NA INTERNETOVÉ SPOJENÍ.....	128
OBRÁZEK 20.	MANAŽERKA - ŽENA MUŽ	129
OBRÁZEK 21.	MODEL Y REALITY + KATEGORIE MÉDIA.....	129
OBRÁZEK 22.	KONKURENČNÍ VZTAH MUŽE A ŽENY.....	130
OBRÁZEK 23.	KOOPERACE VE VZTAHU MUŽE A ŽENY.....	130
OBRÁZEK 24.	IDENTITA ŽENY A STRATEGIE CHOVÁNÍ	130
OBRÁZEK 25.	PÉČE, IDENTITA MUŽE A ŽENY, UVNITŘ/VENKU	131
OBRÁZEK 26.	ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, RODINA	131
OBRÁZEK 27.	MUŽ MATKOU	132

1 Úvod

V této kapitole je popsána struktura diplomové práce s jejím funkčním odůvodněním.

Text je rozdělen na tři hlavní části. Teoretická část uvádí čtenáře do problematiky genderu a genderových stereotypů ve vztahu k biologickým a sociálním souvislostem, které považujeme za nezbytné k plnému pochopení celé problematiky. Druhá část se zabývá výtvarným projektem a jeho realizací ve školní praxi. Výtvarný projekt je východiskem třetí části – kvalitativního výzkumu metodou zakotvené teorie. Součástí výzkumné části je popis průběhu výzkumu, konstrukce příběhu a interpretace dosažených výsledků.

Pohlaví – gender: sociobiologický kontext

Kapitola se zabývá vztahem mezi (biologickým) pohlavím a (sociálním) genderem. Pojem gender je ukotven konfrontací sociálních a biologických východisek.

Mýtus krásy

Důležitou součástí genderové identity je vzhled. Tato kapitola se zabývá fenoménem krásy v euroamerické kultuře a jeho vztahem ke konstituci (genderové) identity.

Genderová socializace

Čtenář je uveden do problematiky genderové socializace.

Jak se učíme genderu

V této kapitole nabízíme čtenáři různé teoretické přístupy k genderové socializaci v raném dětství.

Výtvarný projekt jako východisko kvalitativního výzkumu

V této kapitole jsou popsána východiska, průběh a závěry z výtvarného projektu realizovaného na gymnáziu Na Zatlance. Materiály získané během projektu byly zpracovány kvalitativní metodou zakotvené teorie.

Kvalitativní výzkum metodou zakotvené teorie

Tato kapitola seznamuje čtenáře s teoretickými východisky a postupy během výzkumu. Je psána tak, aby čtenář mohl sledovat proces tvorby zakotvené teorie, vznik centrální kategorie a příběhu. Následuje analýza vybraných kategorií, které považujeme za nejvýznamnější vzhledem k tématu diplomové práce.

Přílohy

V této části nalezne čtenář obrazovou dokumentaci, ke které je odkazován v průběhu čtení textu diplomové práce.

Dosažené výsledky se staly cenným zdrojem poznatků, témat a námětů, které si zaslouží podrobné samostatné zpracování. Autorka by v budoucnu chtěla do hloubky rozpracovat zjištěné souvislosti a vztahy kategorií ve výzkumném poli v souvislosti s centrální kategorií genderových stereotypů.

Příjmení zahraničních autorek citovaných pramenů jsou uváděna v nepřechýlené podobě.

2 Pohlaví - gender: sociobiologický kontext

V této kapitole je cílem zpochybnit „přirozenost“ rozdělení na mužské a ženské pohlaví v naší kultuře. Na základě tohoto dělení rozlišujeme maskulinní a feminní gender. Že je takovéto rozlišení na dvě vzájemně se vylučující polarity přinejmenším zjednodušené se snaží dokázat tato kapitola.

2.1 Vztah mezi (biologickým) pohlavím a (sociálním) genderem.

„Třebaže se rozdíl mezi muži a ženami může zdát „zřejmý“, dodnes stále existují velmi rozdílné představy o tom, jak přesně funguje lidský reprodukční systém. Změny v interpretaci biologického pohlaví znovu vyhrotily některé spory. V první řadě je zpochybňován dosavadní předpoklad, že pohlaví je biologicky dané, zatímco gender je sociální konstrukt. Moderní logika biologického pohlaví, genderu a sexuality která říká, že biologické pohlaví určuje gender, a ten poté zajišťuje výběr osoby opačného genderu za sexuálního partnera, se ukazuje být přinejmenším stejně chatrná, jako domeček z karet.¹ Nicméně i „nové“ chápání pohlaví jako kulturní kategorie s sebou nese velké množství nových otázek.“²

Zkoumání rozdílů mezi muži a ženami je předmětem zájmu již dlouhou dobu. Takové výzkumy často nemají ambice „jednoduše“ zaznamenat rozdíly mezi oběma pohlavími, ale různým postojům, schopnostem a chování přisuzují rozdílnou hodnotu (viz 4.1).

„Jeden znak nebo určitý typ chování je typicky, i když pouze implicitně považován za nadřazenější druhému - „Druhé“ (the Other) je téměř vždy asociováno

¹ „Předpoklad, že genetika, či obecněji biologie, je zodpovědná za to, kým jsme, je pro nás zjevně velice přitažlivý. Není proto tak překvapující, že jde o populární způsob, jak vysvětlit mnohé rozdíly, které pozorujeme mezi muži a ženami.“ (Renzetti, 2003, s.61)

² Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s.167).

s ženským.“ (Renzetti, 2003, s. 61) Často dochází k tomu, že nejen laická, ale i odborná veřejnost vysvětluje rozdíly mezi pohlavími čistě na základě „přirozených“ nebo biologických rozdílů mezi ženami a muži a neuvědomuje si, že biologická a sociální dimenze se nacházejí ve vzájemné interakci.

2.2 Biologický pohled na gender

Sociální faktory mohou ovlivňovat faktory biologické a naopak.

V této kapitole bych se chtěla dotknout vědecky prokazaného vlivu biologických faktorů na konstituci genderové identity jedince (zejména role hormonů). Pro snazší pochopení vzájemného vztahu sociálních a biologických faktorů je dle mého názoru na místě podívat se poněkud podrobněji na proces pohlavní diference čili na to, jak se biologicky stáváme mužem či ženou...

2.2.1 Biologický vznik pohlaví - pohlavní diference

Obvykle se lidská bytost rodí se šestačtyřiceti chromozomy, uspořádanými do třidvaceti párů. Jednu část předává matka a druhou otec. Pár mužských pohlavních chromozomů se primárně podílí na tom, zda se oplodněné vajíčko vyvine jako mužský či ženský plod. Pohlavní chromozomy geneticky normálního muže se skládají z jednoho chromozomu X a jednoho chromozomu Y. Geneticky normální žena má dva chromozomy typu X. Je tedy logické, že je to otcova genetická výbava, která určuje pohlaví dítěte.

Od početí jsou všechna embrya s uspořádáním XX nebo XY pohlavně bipotenciální, tzn. anatomicky identická a vyvíjí se v nich ústrojí potřebné pro budoucí vývoj jak v muže, tak v ženu. Během prvních šesti týdnů se v těle plodu vyvíjí indiferentní gonáda (je stejná u embryí s XX i XY) a dvě sady trubic, jedné ženské (Müllerův vývod) a jedné mužské (Wolfův vývod). Celý proces pohlavní diference začíná v šestém týdnu vývoje embrya. Co přesně se děje na samém počátku pohlavní diference není podle vědeckých poznatků zcela jasné a pro úvod do naší problematiky ani klíčové.

Pohlavní diference embrya v mužský plod

Podle Renzetti³ a jí citovaných vědeckých výsledků z devadesátých let, se vědcům podařilo izolovat v chromozomu Y gen, který údajně v šestém týdnu těhotenství odstartuje sérii událostí vedoucích k vývoji jednoznačně identifikovatelného mužského plodu. Tento maskulinní gen SRY (sex-determining region Y), jehož přesný způsob fungování není jasný,⁴ je zřejmě hlavním stimulatorem transformace „obojaké“ gonády v mužská varlata. (Renzetti, 2003)

Poté, co se varlata vyvinou, syntetizují celou škálu hormonů – *androgenů*. Dva nejdůležitější androgeny jsou *testikulární induktor pro zánik Müllerova vývodu* (*Mullerian inhibiting substance, MIS*) a *testosteron*. MIS způsobuje degeneraci systému ženských trubíc, zatímco testosteron podporuje další růst mužského systému trubíc.

Během osmého týdne se začne vylučovat další hormon, *dihydrotestosteron* (*DHT*), který je primárním činitelem při formování vnějších genitálií. Pohlavní hrbolek, stejně jako výše zmíněná gonáda, je „obojaký“ (bipotenciální) a vyvine se v penis. Z okolní tkáně se vyvíjí šourek.

Pohlavní diference embrya v ženský plod

O procesu vývoje ženského plodu je ještě méně informací. Ženský vývoj byl interpretován jako *nedostatek* mužského chromozomu Y. Nepřítomnost chromozomu Y a následná absence produkce testosteronu mají za následek, že přibližně ve dvanáctém týdnu těhotenství se z indiferentní gonády plodu s chromozomy XX vyvinou vaječníky. Novější výzkumy, jak je uvádí Renzetti⁵, nabízejí jinou hypotézu: existenci ženské genetické paralely k mužské gonádové diferenciaci vedoucí k tvorbě vaječnicků. Jednotlivé teorie se liší i v popisu vývoje vaječnicků.

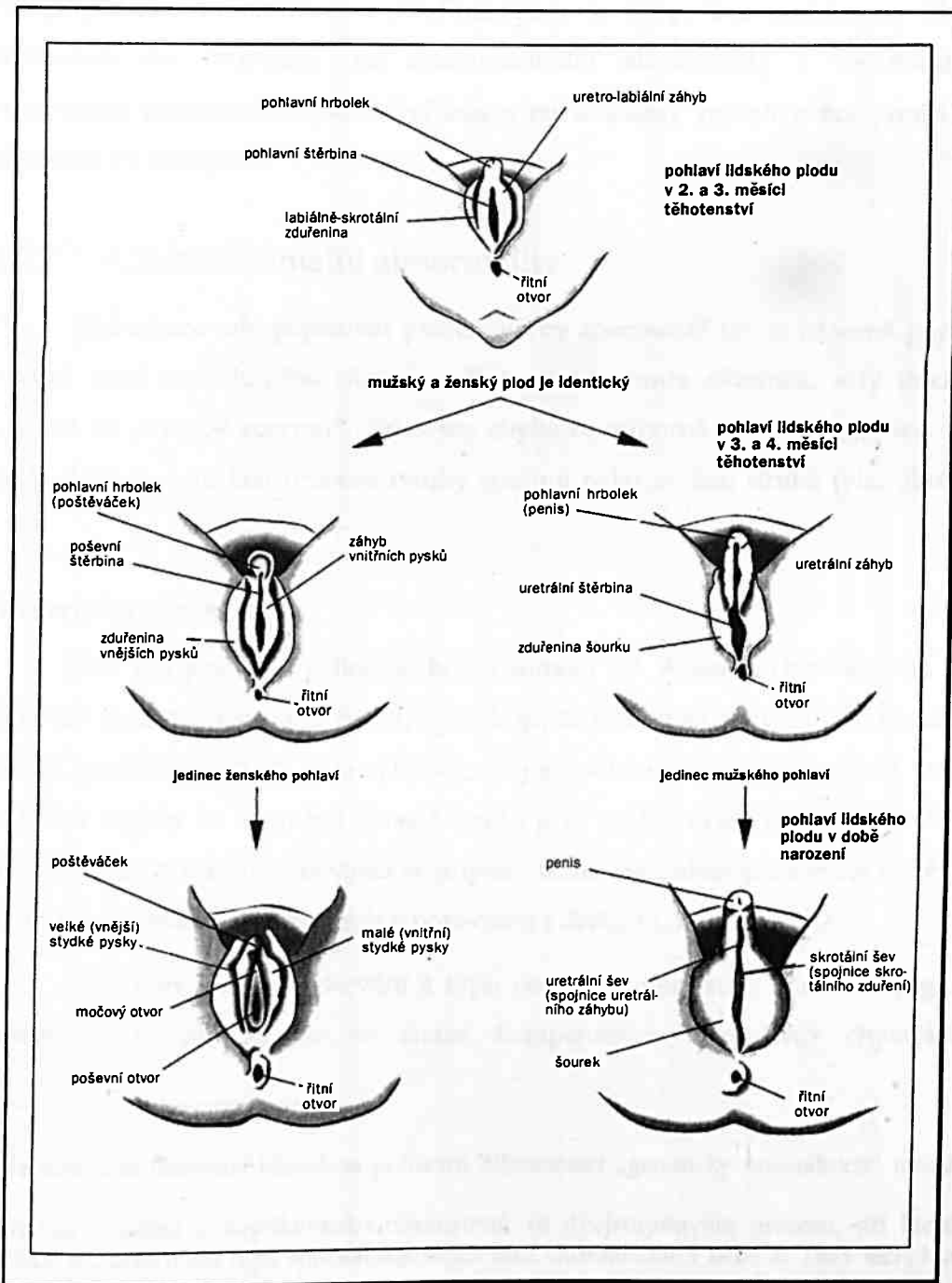
Pro naše účely však výše uvedený stručný výklad zcela postačuje.

³ Pozn. autorky: Jména ženských autorek zahraničního původu uvádí autorka v nepřechýlené podobě, jak již uvedla výše v 1. kapitole.

⁴ Nebyl jasný v době vydání knihy v anglickém originále r.1999.

⁵ (Renzetti, 2003)

Obrázek, který následuje, názorně ukazuje proces pohlavní diferenciace lidského plodu.

Obrázek 1. Externí genitální diferenciace lidského plodu⁶

Fyzická diferenciace pohlaví je tedy víceméně jasná, zbývá nám však otázka, zda a do jaké míry působí hormony nebo chromozomy na rozdílné chování

⁶ (MONEY, J.; EHRHARDT, A. A. *Man and Woman, Boy and Girl*. 1973 in Renzetti, 2003)

mužů a žen? Možná cesta k postižení vlivu biologických faktorů na genderově podmíněné chování a vlastnosti mužů a žen by mohla vést přes případy vymykající se všeobecné normě.⁷ Podívejme se tedy, bez ambice na hlubší proniknutí do problému, na chromozomální abnormality a nestandardní hormonální působení na plod. S ohledem na omezený rozsah práce popíši jen některé typy odchylek.

2.2.2 Chromozomální abnormality

Nebudeme zde popisovat proces tvorby spermatu,⁸ ten je názorně popsán v horní části následujícího obrázku. Zajímat nás bude okamžik, kdy dochází k chybě ve „výrobě spermií“. Takovéto chybě se odborně říká *nondisjunkce*. K té může dojít v první fázi procesu tvorby spermií nebo ve fázi druhé (viz. obrázek 1.2).⁹

Turnerův syndrom

Jsou jím postiženi jedinci s chromozomem X0. Absence chromozomu Y a zároveň i druhého chromozomu X, způsobuje, že jedinci se nevyvíjí jako muži ani nemají gonádovou tkáň a nevytvářejí se jim pohlavní hormony. Jejich vnější pohlavní orgány se zdají být ženské, proto jsou vychováváni jako dívky. Podle Renzetti¹⁰ ale výzkumy zabývající se případy těchto žen ukazují na jejich extrémní feminitu v chování a vlastnostech v porovnání s dívkami, které mají XX.

„Pro tyto rozdíly v chování a typu osobnosti neexistuje žádné biologické vysvětlení. Je možné, že ve snaze kompenzovat neexistenci chybějícího

7 Normou zde chápeme klasickou pohlavní diferenciaci „geneticky normálních“ mužů a žen.

⁸ Meióza – dělení a duplikování chromozómů ve dvojstupňovém procesu, při kterém dochází k tvorbě dvou typů spermií nesoucích buď chromozom Y nebo X. Tedy těch, které rozhodují o pohlaví dítěte.

⁹ Pokud dojde k nondisjunkci během první fáze, vytvoří se dva druhy spermií: spermie, které obsahují chromozomy X i Y a spermie, které neobsahují ani jeden typ chromozomů. Pokud jeden z těchto typů spermií oplodní vajíčko, narodí se dítě s chromozomální kombinací XXY nebo X0.

Pokud dojde k nondisjunkci během druhé fáze, vytvoří se tři typy spermií: XX, YY a spermie, ve kterých nebudou žádné pohlavní chromozomy. Vajíčka oplodněná takovými spermii budou mít kombinace XXX, XYY či X0.

¹⁰ (Renzetti, 2003)

chromozomu X se rodiče dívek trpících Turnerovým syndromem rozhodli pro intenzivnější feminní socializaci svých dcer.“ (Renzetti, 2003, s. 67) Tuto hypotézu můžeme samozřejmě připustit pouze v těch případech, kdy rodiče o chromozomální odchylce svého potomka vědí.

Ženy s chromozomální kombinací XXX se viditelně neliší od jedinců s normálním vývojem chromozomů.

Klinefelterův syndrom

Naproti tomu se u jedinců s chromozomální kombinací XXY - Klinefelterovým syndromem - vyskytuje velké množství fyzických anomálií. Takoví jedinci vypadají spíše jako muži než ženy. Penis a varlata dosahují poměrně malého vzrůstu. V pubertě dostanou jejich boky oblé tvary, možný je určitý vývin prsů. Jejich varlata se nezvětší a netvoří se sperma. Hlas jim nezhrubne a dochází k žádnému či téměř žádnému vývinu vousů a pohlavního ochlupení. V obecné charakteristice Klinefelterova syndromu se dále uvádí, že takto postižení muži se chovají velmi stydlivě, *jsou sociálně izolováni*, je u nich větší riziko výskytu emocionálních a mezilidských problémů. Neprojevují zájem o ženy, budování partnerských vztahů a sex. Příčinou zmíněných emocionálních a sociálních problémů mužů s chromozomální kombinací XXY může být nejen Klinefelterův syndrom, ale i nepřátelský postoj společnosti zapříčiněný jejich odlišností. (Renzetti, 2003)

2.2.3 Prenatální působení hormonů

Androgenitální syndrom

V šestém týdnu těhotenství, pokud je přítomen chromozom Y, dochází k vývoji varlat, která produkují androgeny a dále tak podporují formování mužských pohlavních orgánů a genitálií. Při jednom z 5000 až 15 000 porodů se vyskytuje porucha nazývaná androgenitální syndrom (AGS), který je způsoben selháním nadledvinek matky či plodu nebo tím, že matka přišla do styku s látkami, které mají na plod stejné účinky jako androgeny. Syndrom AGS se může projevovat u mužů i u žen. Genetické ženy jsou ale postiženy mnohem více. Genetické pohlaví je ženské a působení androgenů v děloze byly vystaveny až poté, co se u nich vyvinuly vnitřní reprodukční orgány. Z tohoto důvodu působí androgeny na vnější pohlavní orgány a maskulinizují je. Vnitřní reprodukční orgány se vyvíjejí normálně a tito jedinci jsou často i plodní. Ženy s AGS podstupují většinou také hormonální terapii, takže u nich dochází k normálnímu pubertálnímu vývoji. Vnější pohlavní orgány se chirurgicky upravují tak, aby odpovídaly genetickému pohlaví. Jedinci s těmito poruchami mají často jak ženské tak mužské prvky. Jsou nazýváni *hermafrodity* či *pseudohermafrodity*. Tato označení se však v poslední době považují za hanlivá a zavádí se lékařský termín *intersexuálové*. Někteří intersexuální jedinci mají jedno varle a jeden vaječník. Častější jsou ale případy, kdy dojde k vývoji varlat a části ženských genitálií bez vaječníků nebo k vývoji vaječníků a části mužských genitálií, ale bez varlat. (Renzetti, 2003)

Základním a nejdůležitějším principem systému založeného na bipolaritě pohlaví bylo a stále je, že ženy a muži tvoří dvě jasně rozlišitelné kategorie. Lesbičky a gayové, transvestiti a jedinci s neurčitým pohlavím zpochybňují absolutnost tohoto binárního rozdělení. (viz 5) Nebylo tedy žádnou náhodou, že už v polovině devatenáctého století se začalo s jejich lékařským zkoumáním. Třebaže intersexuální jedinci označovaní jako hermafrodité byli známí již od antiky, právě v tomto období měla společnost nebývale silný sociální i lékařský zájem na tom, aby byla takováto pohlavní dvojznačnost zcela eliminována.¹² (Mirzoeff, 1999)

¹² Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s. 168).

Syndrom androgenové necitlivosti

Jedná se o poměrně řídké případy, kdy plod XY nereaguje na androgeny, které produkují jeho varlata. Tito jedinci necitliví na androgeny se označují jako „ženy XY“. Narodí se s vnějšími ženskými orgány, přestože mají chromozomy normálních mužských jedinců. Rodiče je většinou vychovávají jako dívky a jejich anomálie se někdy objeví až v pubertě. U těchto jedinců nedojde díky absenci dělohy k menstruačnímu krvácení. Renzetti cituje výsledky výzkumů provedených s těmito jedinci, které dokládají, že jedinci necitliví na androgen jsou stejně, ne-li dokonce více, feminní než normální ženy. Ženy s chromozomální kombinací XY údajně při výzkumech projevovaly stejný zájem o panenky, šaty, domácnost a mateřství jako kontrolní skupina normálních dívek. (Renzetti, 2003)

Zde je, dle mého názoru, na místě zamyslet se nad značným výchovným a socializačním potenciálem většinové společnosti, která zejména pomocí genderových stereotypů a různých forem „sociokulturního nátlaku“ zařazuje takové jedince do jednoho ze dvou odpovídajících pohlaví a tím jim zároveň přiřazuje i příslušný gender. (viz 2)

„Vývoj maskulinní a femininní genderové identity je poměrně nezávislý na přítomnosti páru XY nebo XX v pohlavním chromozomu nebo na produkci určitého hormonu.“ (Renzetti, 2003, s. 73)

Syndrom deficience DHT

V tomto případě se enzym (5-alfa-reduktáza) zodpovědný za změnu testosteronu na dihydrotestosteron (DHT) vyskytuje ve velmi malém množství nebo úplně chybí. DHT vyvolává formování mužských vnějších genitálií. Jedinci postižení syndromem deficience DHT se rodí s normálními nepokleslými varlaty a vnitřními mužskými orgány. Ale jejich vnější genitálie jsou ženské, i když mohou být částečně maskulinizované (zvětšený klitoris podobný malému penisu a někdy rovněž nevyvinutý šourek podobný ženským stydkým pyskům). Kvůli přítomnosti funkčních varlat dochází v pubertě k produkci vysokých hladin testosteronu a tím i ke změně vnějších genitálií.

Takoví jedinci jsou v naší „euroamerické“ kultuře někdy do období puberty vychováváni jako dívky a poté jsou nuceni poměrně náhle změnit svou genderovou identitu. Existují ale i kultury jiné, které se s touto odchylkou

vypořádávají po svém. V Dominikánské republice dokonce pro chlapce, kteří syndromem deficiencie DHT trpí, existují označení *guevedoces* (vejce - varlata ve věku dvanácti let) a *machihembra* (muž-žena). (Renzetti, 2003)

Na tomto a dalších příkladech, které následují, bych ráda upozornila na zřejmou skutečnost, že pohlaví ani gender nejsou „jen“ dichotomické. V naší kultuře se vžilo rozdělení na mužské a ženské pohlaví¹³ a stejně tak rozlišujeme maskulinní a feminní gender, který koresponduje s biologickým pohlavím.

„Naše kultura začala považovat změny pohlavních identit za součást sociální praxe. Současné medicínské technologie a biologické objevy mohou pomoci lidem, jejichž psychické nastavení se neshoduje s jejich fyzickým pohlavím, a kteří byli donedávna pro svou odlišnost patologizováni a kriminalizováni.“ (Fulková, 2003d, s. 7) Že realita může být jiná, i když výše zmiňované možnosti existují, a že předsudky a konzervativní postoje společnosti se mění jen pomalu, dokládá následující citace:

„Společnost má velký zájem zachovat a udržovat vžité představy o člověku.¹⁴ Tato zainteresovanost vede ke snaze homogenizovat mnohé výjimky ve jménu udržení dvou hlavních kategorií.“¹⁵(Mirzoeff, 1999, s. 170)

Ve své historické studii o lidech s nevyhraněným genderem uvádí Julia Epstein¹⁶ tyto závěry: „Gender je historicky a kulturně relativní kategorie a lékařská věda odhalila značnou plasticitu jak sexuality tak genderu. Anatomické znaky nejsou vždy určujícím faktorem. Zatímco medicína rozpoznává flexibilitu kontinua a jeho spojitost (jistou neohraničenost), ve které se děje sexuální diferenciacie, nevedlo zatím toto poznání, jak by se mohlo zdát, k právnímu zakotvení těch případů, které jsou v menšině, ale poněkud paradoxně právě ve středu tohoto kontinua.“ (Epstein, citováno v Mirzoeff, 1999, s. 170)

Epstein je tedy skeptičtější k míře praktického uplatňování možností medicínských technologií a nových objevů v řešení genderové nevyhraněnosti.

¹³ Když mluvíme o pohlaví, je možné odkazovat na: chromozomální, hormonální, gonádové nebo genitální pohlaví. Které je „to rozhodující“?

¹⁴ Jejichž součástí je bipolární dělení populace dle pohlaví na muže a ženy. Pozn. autorky.

¹⁵ Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s. 170).

¹⁶ Překlad autorky z (Epstein in Mirzoeff, 1999, s. 170).

Přece jen jde o krok stranou od zaběhnutého společenského pořádku (viz 7.1.8). Proběhne-li na tomto poli nějaká změna, pak jen pomalu, v minimální možné míře a za předpokladu akutní neodkladnosti.

Ještě pesimističtější je Mirzoeff:¹⁷ „Takto vyhraněná jasnost klasifikačního principu¹⁸ „potírá“ existenci určitých skutečných lidí. Možnosti současné chirurgie a takové pokroky v diagnostikování jako je například genetické testování, nyní umožňují jedince s nevyhraněným genderem (indeterminately gendered individuals) jednoduše eliminovat buď ukončením života plodu nebo včasným chirurgickým zásahem.“¹⁹

„V praxi se uplatňuje „Pravidlo palce“. To znamená, že jakýkoliv pohlavní orgán delší než 2,5 cm je zachován a označen jako penis, zatímco cokoliv kratšího než palec je odstraněno a proměněno v klitoris. K „doladění“ detailů se často používají hormony a dodatečné chirurgické úpravy.“ (Mirzoeff 1999, s. 171)²⁰

V případech pohlavní neurčitosti, kterou s určitou nadsázkou můžeme nazvat „ohrožením společenského pořádku“, přistupují američtí lékaři obvykle k chirurgickému zákroku nebo hormonální léčbě či jejich kombinaci a zvolí jeden ze dvou genderů/pohlaví.

V naší zemi je pro tyto chirurgické úpravy nutný souhlas pacienta.

ISNA (Intersex Society of North America)

Právo lékařů určovat gender a eliminovat výběr pouze na dvě společnosti schválené možnosti začíná být v poslední době zpochybňováno i v USA.²¹ Od roku 1996 funguje ve Spojených státech amerických organizace známá pod zkratkou ISNA (Intersex Society of North America), která organizuje osvětové a mediální kampaně proti takovýmto chirurgickým zákrokům. ISNA vstoupila do dialogu s lékaři proto, aby je přiměla k větší opatrnosti při zvažování chirurgických

¹⁷ Pozn. autorky: Zde je třeba upozornit na skutečnost, že autor popisuje a reaguje na situaci v severoamerické společnosti, konkrétně v USA.

¹⁸ Pozn. autorky: Rozuměj normativní dichotomické rozdělení na muže a ženy.

¹⁹ Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s.170).

²⁰ Překlad autorky z (Mirzoeff 1999, s. 171).

²¹ Opět upozorňuji, že situace ve Spojených Státech Amerických je jiná a domnívám se, že mnohem konzervativnější, než u nás.

zároků a k individuálnímu přístupu k jednotlivým případům. Někdy totiž i dobrý úmysl může napáchat více škody než užitku. ISNA definuje intersexuály jako „jedince narozené s anatomickými nebo fyziologickými změnami reprodukčních orgánů a/nebo vnějších genitálií, které jsou odlišné od kulturních ideálů ženského a mužského.“ (Mirzoeff, 1999, s.171) ²² Tato věta jasně říká, že čistě biologická definice pohlaví není možná. Zároveň upozorňuje na roli kultury - nositele tradičních hodnot a genderových stereotypů, které mají značný vliv na konstituci genderové identity.²³

Kulturní ideál perfektního lidského těla pak přímo upírá intersexuálům právo na existenci. Přitom v přibližně každém tisíci narozených živých dětí je jeden intersexuální jedinec. Mirzoeff uvádí, že ve jménu „kulturního ideálu pohlaví“ jde ročně v USA na operaci kolem dvou tisíc dívek, které mají nezvykle velký klitoris. Tyto chirurgické zásahy podle autora často vedou ke ztrátě sexuální vzrušivosti a psychickým problémům. Mirzoeff dále upozorňuje na důležitost vizuální ho aspektu celého problému a uvádí několik zajímavých citací z americké lékařské praxe:

„Nemyslím si, že můžeme rodičům oznámit, že mají normální holčičku, když se potom budou muset dívat na něco, co vypadá jako zvětšený klitoris nebo penis, pokaždé když budou měnit pleny“.²⁴

Jedné pacientce v USA, které byla provedena klitoridektomie, lékař řekl: „Museli jsme to odstranit, protože přeci chceš vypadat jako ostatní dívky ve tvé třídě.“ ²⁵ (Mirzoeff, 1999, s. 172)

Všimněme si zde slova „vypadat“, které odkazuje na upřednostňování *vizuálního aspektu problematiky* před *aspektem fyzickým* – rizikem ztráty sexuální vzrušivosti, a *psychologickým* – možnými psychickými problémy po zákroku.

²² Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s.171).

²³ V jiných společnostech se rozostřenost hranic genderu a pohlaví přijímá jako něco přirozeného a několik genderů není výjimkou. „V některých společnostech existují gendery tři, v jiných čtyři. V některých asijských společnostech, jižním Pacifiku a u severoamerických indiánů si jednotlivci mohou zvolit genderové chování připisované osobám opačného pohlaví beze strachu, že budou stigmatizováni jako abnormální nebo deviantní. Často se jim kolektivně říká *berdachové*.“ (Renzetti 1999, s. 73)

²⁴ Překlad autorky z (Angier, 1997, citováno v Mirzoeff, 1999, s. 172).

²⁵ Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s. 172).

Zajímavé je rovněž přirovnání „jako ostatní dívky ve tvójí třídě“, které odkazuje k všeobecné normě²⁶, kterou není radno porušit a vybočit tak z určeného kulturního standardu.

Najednou už není rozhodující pouze to, jaké pohlaví jedinec opravdu má, ale *jak* jeho pohlavní orgány *vypadají*. Odpor pociťovaný při pohledu na intaktní pohlavní orgány není způsoben ani tak jejich fyzickou odlišností jako spíše kulturními předsudky. Mirzoeff zde vidí souvislost s Freudovou teorií odlišnosti pohlaví²⁷ a považuje „kosmetické“ zásahy na pohlavních orgánech za kulturně a společensky podmíněné - sloužící k udržení společenského pořádku: „Zároveň mužskost žen a ženskost mužů se také nacházejí v těchto orgánech.²⁸ Proto jsou ženská a mužská obřízka v některých kulturách pokládány za základní součást udržení sociálního pořádku a zachování pohlavní odlišnosti“ (viz 5.1).²⁹

Bourdieu uvádí, že *viditelné rozdíly* mezi mužskými a ženskými pohlavními orgány zdaleka nehrají tu základní roli, jaká se jim někdy přičítá, ale že jde o sociální konstrukci vycházející z principů androcentrického dělení, jež samo vychází z toho, že přisuzuje jiný sociální statut mužům a jiný ženám. (Bourdieu, 2000)

²⁶ Nazvala bych tento jev „imperativem normality“.

²⁷ Vidí zde (Mirzoeff) jistou souvislost s ženskou obřízkou u afrických kultur, která může být chápána jako, z našeho pohledu poněkud přehnaná, snaha o co nejjasnější odlišení muže a ženy. Jde o strach, aby klitoris nebyl zaměněn za penis.

²⁸ Pozn. autorky: možná paralela k biologickému vývoji vnějších pohlavních orgánů - pohlavní hrbolek, uretrální šev jsou jakousi připomínkou, že mužské a ženské orgány se vyvíjely ze stejného nerozlišeného „základu“.

²⁹ Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s. 172).

3 Mýtus krásy

Paralela mezi ženskou obřízkou a zákroky plastické chirurgie se nabízí, ale byla by poněkud nepřesná. Ženská obřízka je záležitostí ne-evropské kulturní tradice a je vykonávána zvykově, tedy bez nutného souhlasu dívky, která je navíc většinou velmi mladá. Estetické zákroky prováděné v naší „západní kultuře“ jsou dobrovolné, i když je dobře známo, jak silný může být socio-kulturní tlak a touha dosáhnout ideálu tzv. „hard body“³⁰. „Nyní je dokonce možné podstoupit proceduru, která chirurgicky vylepší vzhled ženských genitálií...zatím nejzazší to možnost pro ženy, aby se staly úžasnými úplně všude.“ (Kamps, 1998)³¹

Příklad, který zde uvádíme, je samozřejmě poněkud neobvyklý a nejedná se o zákrok masově rozšířený, což se o některých obvyklejších esteticko-chirurgických úpravách již říci nedá.

V 80. letech minulého století se stala estetická dermatologie a chirurgie v USA nejrychleji se rozvíjející oblastí medicíny. Do konce dekády absolvovalo estetickou operaci přes dva miliony Američanů, z toho bylo 87% žen.³² Na začátku nového tisíciletí byl tento počet již čtyřikrát vyšší a není pochyb, že neustále stoupá. U nás je trend podobný. Ještě před patnácti lety byla klientela plastických chirurgů nepoměrně menší a zdaleka ne tak „lidová“. Dnes jsou na specializovaných pracovištích provedeny tisíce zákroků ročně. Je zcela normální, že tyto služby jsou

³⁰ Termín: (Mirzoeff, 1999).

³¹ Překlad autorky z (Kamps, 1998, citováno v Mirzoeff, 1999, s.173).

³² „Muži také ve stále rostoucí míře využívají služeb plastické chirurgie, aby se lépe přizpůsobili idealizovanému obrazu mužské tělesné přitažlivosti, který vytvořila naše společnost. Důraz je v tomto obrazu kladen na tělesné svalstvo, takže stále více mužů využívá kosmetických operací a nechává si pomoci silikonových implantátů zvětšovat a modelovat lýtka, hrud' a hýždě. Důležitou součástí mužské fyzické atraktivity je rovněž mladistvý vzhled, takže si čím dál víc mužů nechává aplikovat vlasové implantáty, provádět lifting obličeje a liposukci neboli odsátí tuku z oblasti břicha, hrudi a prsou. V roce 1980 tvořili muži 10 % pacientů kosmetických operací, ale v roce 1994 již 26 %.“ (Spindler, 1996 in Renzetti, 2003, s. 519). Pozn. autorky: Číselné údaje popisují situaci v USA.

periodicky nabízeny a inzerovány v ženských časopisech a o nejnovějších „úpravách“ vzhledu celebrit se v bulvárním tisku dočteme téměř denně.³³

Se vzrůstající popularizací a stále většími možnostmi estetické chirurgie se mění náš pohled na tělo jako takové. Kosmetická chirurgie má moc přizpůsobovat (nebo alespoň přibližovat) naše těla estetickému ideálu a normám. V tomto směru se fyzické - materiální tělo mění v znak - projev kultury. Jak uvádí Anne Balsamo: „Počítačem generované vizualizace těla před a po zákroku, které používají estetičtí chirurgové, mění hmotné tělo na vizuální médium!“ (Balsamo, 1992)³⁴

Vědecká definice krásy nám říká, že fyzickou krásou označujeme ty rysy, které nám dokazují zdraví a fertilitu. Ovšem obecný ideál krásy formuje celá řada dalších faktorů - mimo jiné i kulturních a historických. V následujícím textu si velmi stručně nastíníme, jak se měnil ideál krásy v průběhu staletí.

3.1 Ideál krásy v průběhu staletí

V pravěku, soudě podle dochovaných sošek žen - pravděpodobně bohyň plodnosti, si můžeme představovat, jak asi, pokud vůbec nějaký byl, vypadal „ideál ženy“.³⁵

Žena byla v první řadě matka. Cenily se tedy patřičně zaoblené tvary - oblast pánve obalená polštáři tuku a vyvinutá prsa... „Má zbytnělé tvary, jakoby znetvořené opakovaným mateřstvím“. (Nougier, 1975 in Pijoan, 1998, s. 9) Tělesná mohutnost mohla tehdy být ceněna coby znak zdraví, vitality a plodnosti. Podobně

³³ Nedávno jsem dokonce shlédla na veřejnoprávní televizní stanici populární „talk show“, kterou uvádí o nic méně populární moderátor, s jednou z finalistek Miss ČR. Oba dva se velmi uvolněně bavili o nedávné plastické operaci dotyčné, typu a velikosti jejich prsních implantátů.

³⁴ Překlad autorky z (Balsamo, 1992, citováno v Mirzoeff, 1999, s.173).

³⁵ „Zatím zůstává mnoho nejasností kolem vzniku prvních výtvarných projevů i záhadného zániku starověkého umění. Stejně tajemné jsou příčiny jeho existence: bylo uměním dobrodějné či ničivé magie nebo uměním pro umění? Nepřestává nás udivovat s jakou dokonalostí zobrazovalo zvířata a „karikovalo“ lidské postavy. To vše jsou problémy, které lze zkoumat do stále větší hloubky a jednou snad i vyřešit...“ (Nougier, 1975, autor 1.kap/1 v Pijoan, 1998, s. 9)

je tomu ostatně i dnes u některých afrických kmenů, které za krásné a sexuálně přitažlivé považují ženy, které jsou podle evropských měřítek obézní.

Ve starověkém Egyptě dostal pohled na krásu zcela nový rozměr. Existovala rozvinutá kultura péče o tělo, parfémy, make-up... Ideální egyptské tělo bylo štíhlé, s jemnou, vonící pokožkou bez jediného chloupku.

Stejně jako jiné oblasti kultury, také římská estetika a ideál krásy vyrostly z představ starověkých Řeků. Ceněna byla štíhlá, u mužů atletická postava, vyvážené tělesné proporce, jemná pokožka a souměrný obličej oduševnělého výrazu.

Gotický ideál krásy vycházel z náboženských požadavků střídmosti a studu. V dobových pramenech se mluví zvláště o štíhlé postavě, světlých kadeřavých vlasech, světlé pleti, širokém čelu a tenkém obočí. „Středověk má ideál dívčí štíhlosti, který souvisí s tím, že Panna Maria byla matkou pannou. Žena má štíhlé ruce a nohy, útlá ramena a malá ňadra. Ve srovnání s dneškem ale velké bříško.“ (Jarošová v Týdeník Práva, 2003, s. 7) Později se ženská tělesná silueta stává živočišnější – uvolňuje se sexualita.

Barokní umělci už zobrazují ženu zcela jinak: kyprou až obézní. Ideály krásy vytvářela třída, která programově opovrhovala práci, takže považovala za krásné to, co bylo s prací neslučitelné – útlá, něžná ručka, jemná nožka či bledé líčko. Zároveň byla oslavována pevná velká ňadra, vosí pas a široké boky.

Po Velké francouzské revoluci, v období klasicismu, přišla opět do kurzu poněkud korpulentní dáma s bujným poprsím, plnými boky a mohutnými stehny.

Konec 19. století přinesl naopak zalíbení v subtilním vzhledu. Ženy prý tehdy pily ocet (zřejmě ředěný), jedly citrony a snažily se moc nespát, aby měly tmavé kruhy pod očima a vypadaly „zajímavě“. Za vadu na kráse byly považovány brýle, zrzavé vlasy a pihatý obličej.

Velký vliv na zájem o tělo a počátek nenávisti k vlastnímu tělu přineslo rozšíření zrcadel. „Ve středověku je nikdo neměl v ložnici, aby řešil, jestli mu roste pupek nebo jaké má hýždě,“ uvádí Helena Jarošová. Přítomnost zrcadla v intimní sféře obydlí na začátku 20. století přitom přinesla falešný obraz lidského těla. Od té doby už není podstatné, jak se člověk cítí, ale jak *vypadá*. V tu dobu je za krásnou

považována sportovní postava bez boků, s plochými řadry a štíhlýma nohama. Ženy zařadily do svého šatníku kalhoty a začaly si stříhat vlasy nakrátko.

S ideálem ženské krásy pak zamával až v 50. letech módní návrhář Christian Dior.

Žena měla najednou vyvinuté vnady: velká prsa, štíhlý pas, a velké boky. Byl konec války, konec nedostatku. Tehdy rovněž vznikl termín „plnoštíhlá“. Nastala éra Marilyn Monroe. Koncem padesátých let zaplavují pulty dietní kuchařky, dámy

Obrázek 3. Marilyn Monroe

polykají tabletky na hubnutí a amfetamin.

Mánie štíhlosti vrcholí v šedesátých letech, kdy na módní mola nastupuje Twiggy a stává se novým ideálem, ženou – dítětem.

„Skoro nevyvinutá, s vyhublýma nohama v podkolenkách a s krátkými šatičkami. Má silně nalíčené oči. Její sexualita je mírně zvrácená. Jako by žena byla potlačena na hračku, panenku.“ (Jarošová v Týdeník Práva, 2003, s. 7) Uvádí se, že právě tato modelka se stala modelem současného ideálu vysoké, štíhlé, sportovní superženy s líbezným obličejem, krásnými řadry (nebo i bez), bezvadnými vlasy a běloskvoucím chrupem. Jestli je tato charakteristika výstižná? Ano i ne. Současné módní fotografie plánovitě využívají všechny možné styly a „looky“ tak, aby podtrhly produkt, který právě prodávají. Od sexy a nebývale obdařených žen typu Marilyn – i když štíhlejších, až po anorekticky vyhlížející „třináctky“ s podmalovanými očima, které vypadají jako by právě utekly z domu, kde jim někdo udělal něco hodně špatného...

„Vezměme si velké firmy jako Calvin Klein, Ralph Lauren atd., jejichž reklama představuje bytosti krásné, mladé, a ty předvádějí svá spoře oděná těla. Ovšem pozor, (...) ty obrázky často naznačují (v podtextu, oklikou) znásilnění nebo podrobení ženy-dítěte, anebo dráždění, jakému modelový chlap není s to odolat.“ (Colombo, citováno v Toscani, 1996, s. 105)

Poněkud jiná je situace na přehlídkových molech. Modelky jsou vysoké kolem metru osmdesáti, velmi štíhlé a obvykle i velmi mladé – čtrnáctileté ostřílené profesionálky nejsou výjimkou, sedmnáctileté topmodelky se stávají pravidlem. Příliš ženské tvary jsou na škodu – zbavují modelku dojmu „motýlí lehkosti“ a působí „vulgárně“. O něco „fyzicky“ zajímavější jsou přehlídky spodního prádla.

„Ale určitě jsem je dělala (chyby – pozn. autorky) v dietách. Poslouchala jsem rady, že mám pít sirupy na hubnutí, po kterých se tři dny nesmí jíst, a tak jsem se nakonec ocitla ve fázi, kdy jsem pomalu padala ze schodů...snědla jsem jediný list salátu denně,“ uvádí v nedávném rozhovoru pro Magazín Dnes modelka Tereza Maxová.

Jedním z prvotních důvodů super-štíhlosti modelek na přehlídkových molech mohl být zřejmě i historický fakt, že na konci 60. let se móda ze salónů, kde se manekýnky procházely na úrovni sedících, přesunula právě na přehlídková mola. „Fotografům, kteří modelky najednou fotili odspodu, vycházely na snímcích tlustší s kratšíma nohama. Proto musely být extrémně štíhlé,“ objasňuje Helena Jarošová z Katedry estetiky FF UK.

Jakou moc (viz 7.2.2) má diktát dokonalé krásy, tolik ceněné v naší euroamerické kultuře a jak svůdné mohou být možnosti komerční plastické chirurgie, nám přiblíží následující citát:

„Venezuelské ženy, které se chtějí účastnit fenomenálně úspěšné soutěže krásy Miss Venezuela musejí podstupovat sérii diet, liposukce a plastické operace, aby dosáhly žádoucího vzhledu. Coco Fusco uvádí, že si nechávají odstraňovat znaménka, rovnat nosy, zvýraznit oblouk obočí, aby naplno vynikl pohled široce rozevřených očí, a pokud je třeba, nechají si voperovat prsní implantáty“. (Fusco, 1997, citováno v Mirzoeff, s. 174)³⁶

V latinskoamerických zemích – nejvíce snad ve výše zmiňované Venezuele a Brazílii je opravdu „zcela normální“, že dívka, která splňuje základní parametry stát se modelkou, je vyslána často za peníze celé rodiny na potřebné „doladující“

³⁶ Překlad autorky.

úpravy k plastickému chirurgovi. Pokud uspěje a prorazí do světa „krásy na prodej“, investice se rodině bohatě vrátí.

3.2 Ideál krásy

Harmonie a symetrie jsou dávány do přímého vztahu s magickou a téměř chorobnou představou ideálního subjektu, která je východiskem našeho (euroamerického) pojetí ideálu krásy. Není žádným překvapením, že takový ideální jedinec by měl být bílé pleti a vypadat nejlépe jako severan. (viz.3.2.3)

Pro ilustraci uvádím jeden z četných pokusů definovat ideál ženské a mužské krásy.³⁷ Tento byl založen na sběru stovek fotografií ženských a mužských tváří indoevropského původu, ze kterých byly pomocí počítačové techniky vygenerovány jakési dva „průměry“. Ty byly následně předkládány tisícům jednotlivců, kteří obrázky dále upravovali tak, aby odpovídaly jejich představě dokonalé ženské nebo mužské tváře. Tímto způsobem vznikly dvě tváře, které lze popsat následovně:

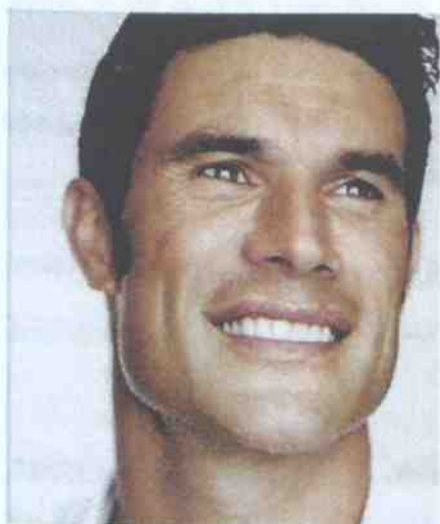
3.2.1 „Dokonalá“ ženská tvář

- bohaté, *jemné, mírně zvlněné* vlasy *medové* barvy
- nadprůměrně výrazné zelené, zelenomodré nebo zelenohnědé oči
- středně vysoké čelo, *jemně* klenuté obočí
- *útlý*, tupý nos
- *drobná ústa s plnými rty*
- *jemně* tvarovaná spodní čelist s *malou* bradou
- *drobnější*, pravidelné, perlové bílé zuby

³⁷ Výzkum uveden v: *Airport Mix*, zima 2004-5, č.1, s. 26.

3.2.2 „Dokonalá“ mužská tvář

- bohaté vlasy hnědých odstínů
- *menší, hlouběji posazené oči všech barev*
- středně vysoké čelo, *výraznější nadočnicové oblouky a výrazné, rovné, blízko očí posazené obočí*
- vysedlejší lícní kosti, *výrazný a širší nos*
- *širší ústa, silná spodní čelist, výrazná brada*
- *silnější, pravidelné, perlově bílé zuby*

Bezesporně zajímavé výsledky, i když pro většinu z nás, uvyklých na každodenní masáž médií, ne zrovna překvapivé. Nás zaujala jiná věc. Všimněte si kurzívou označených slov v popisu rysů těchto dvou dokonalých tváří. I bez ambice na hlubší sémiotický rozbor textu je každému z nás jasné, o co jde (viz 7.2.2). Jazyk totiž na nás (respektive naši společnost) vyzrazuje mnohé.³⁸ Sám o sobě vyjadřuje hodnoty naší kultury a tím tedy i její genderová očekávání! Slova jsou symboly nesoucí význam a jejich síla spočívá v tom, že příslušníci jedné kultury tyto významy a hodnocení sdílejí. Společné porozumění si navzájem je ideálním nástrojem pro udržování popřípadě spoluvytváření společenského řádu (viz 7.1.8). Jednoduše řečeno, jazyk je prostředek socializace... A to už je jen krůček k genderové socializaci a genderovým stereotypům. V případě popisu dokonalé mužské ženské tváře je text doslova předimenzovaný slovy, které mají (a také to dělají) asociovat „mužkost“ a „ženskost“. Nazvala bych je „genderově zabarvené výrazy.“³⁹

³⁸ Podrobnější informace o „diskurzu kulturních textů“ nalezne čtenář v publikaci Mc QUAIL. *Úvod do masové komunikace: Strukturalismus a sémiologie*. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-200-9.

³⁹ Termín autorky. Jejich antonymem by v tomto případě byla kategorie „výrazy genderově neutrální“.

„ženskost“

jemné, mírně zvolněné vlasy medové barvy

drobná ústa s plnými rty
brada

útlý, tupý nos

jemně tvarovaná... čelist s malou bradou

drobnější, pravidelné, perlově bílé zuby

„mužskost“

výraznější nadočnicové oblouky

širší ústa, silná spodní čelist, výrazná

výrazný a širší nos

menší, hlouběji posazené oči

silnější, pravidelné, perlově bílé zuby

Z výčtu je patrné, že jemné, drobné, útlé, malé, atd. je „ženské“. A skutečně jako bychom ji viděli: *drobná a bezbranná toužící po mužově ochraně a zároveň rafinovaná, dráždící svou skrytou vášní a erotickým nábojem, který symbolizují její plné rty...* Ne, nejedná se o úryvek z reklamy na Martini nebo nový Mercedes, i když přesně takovou ženu by *úspěšný muž „nepochybně měl mít“*, aby efekt byl dokonalý.

Herec vybraný do takového reklamního spotu by zřejmě byl atletické postavy v perfektně padnoucím obleku s drahými hodinkami, *oduševnělý a kultivovaný*. Zároveň z něj ale bude vyzařovat *samčí síla, nezkrotnost* a hluboko *ukrytá agresivita* patrná z každého jeho pohybu a o to dráždivější oči dražší oblek ji skrývá. Symboly jeho úspěchu jsou *drahé luxusní auto* a stejně exkluzivní žena po jeho boku. Jazyk reklamy, jak dobře mu rozumíme.

A co mají „ti dva“ společného? Pravidelné, perlově bílé zuby!

Její jsou drobnější, jeho silnější. Ale oba dva jsou zdraví, mladí, krásní, úspěšní a bohatí.⁴⁰ Myslíte si, že tentokrát už přeháním? Nikoliv. Úspěch a bohatství jsou další mety, kterých je nutné dosáhnout kromě krásy (viz 7.1.8). To je jedno ze základních poselství konzumní společnosti, které nám reklamy neúnavně sugerují ve spojení s různými druhy výrobků, které je za úplatu zaručí. Že krása, úspěch a bohatství spolu navzájem úzce souvisí netřeba zdůrazňovat. Pro ilustraci uvádíme úryvek z článku otištěného v anglickém denním tisku. Majitelka seznamovací

⁴⁰ Tato adjektiva mohou být genderově neutrální. Odkazují ale na něco jiného: úspěch a bohatství. Dvě další mety, kterých je nutné dosáhnout kromě krásy.

agentury pro bohaté muže hledající krásné manželky potenciálním adeptkám mimo jiné radí:

„Také potřebujete vylepšit svůj chrup. První věc, které si muž na ženě všimne, je její úsměv (...) Špatné zuby jsou, pokud žijete v civilizované zemi, naprosto neomluvitelné! Nechte si je vybělit a pokud jsou křivé, noste rovnátka! Když si to nemůžete dovolit, půjčte si. Věřte mi, je to naprosto nutné. Udělejte ze svého zdraví a krásy své hlavní životní priority...“⁴¹

Z krásy se stal společenský imperativ a výnosný obchod.

„Dřív chodili k plastickému chirurgovi většinou jen ti, kteří potřebovali korigovat nějakou závažnou estetickou vadu, dnes si často chtějí klienti na svém vzhledu jen něco vylepšit. Největší počet úkonů se týká obličeje – odstraňování vrásek, rozšířených žilek, kožních výrůstků, tvarování rtů a podobně. Za poslední roky přibýlo mezi klienty také hodně mužů,“ říká MUDr. Marta Moidlová.⁴² „Přestože stále více mužů podstupuje takovéto zákroky, hlavní cílovou skupinou zůstávají i nadále ženy, které jsou „hnány k zodpovědnosti“ za různé „defekty“ na svých tělech. Tlak a důraz na dokonalost je natolik silný, že se některé svěřují do péče plastických chirurgů opakovaně a tak dlouho, že už ve středních letech se z nich stanou doslova otrokyně skalpelu.“ (Mirzoeff, 1999, s. 173)⁴³

„Muži sice věnují svému zjevu větší pozornost než kdysi, ale dominantním faktem zůstává trvajícím rozdělení sexuálních rolí a společenská reprodukce ženy jako krásného pohlaví. Ženám se dodnes přenechává estetická role, ony z naprosté většiny zajišťují spotřebu zkrášlujících přípravků a ony jsou psychicky nejvíce postiženy tělesnými nedostatky. Postup demokratického rovnostářství a

⁴¹ Překlad autorky z článku: STANGER, P. Why Are you British women such slob? Overweight, frumpy terrible teeth: the provocative verdict of an American dating guru. *Daily Mail*, November 2004, s.53.

Pozn. autorky: Patti Stanger je zakladatelka Millionaires Club – seznamovací agentury zaměřené na bohaté muže, kteří chtějí atraktivní manželky.

⁴² „I když vzrůstá počet mužů, kteří nakupují různé výrobky a podstupují zákroky, aby vypadali mladší a fyzicky přitažlivější, je nutno mít na paměti, že tyto muže, na rozdíl od žen, jejich rodiče, vrstevníci a média nevedou k tomu, aby byli svým vzhledem posedlí; své tělo také většinou nepovažují za zdroj materiálních příjmů. A i když se vzhledem svého těla zaobírá stále víc mužů, nejsou v jejich případě normy přitažlivosti zdaleka tak nahodilé, vrtkavé či *nebezpečné*, jako je tomu v případě žen.“ (Renzetti, 2003, s. 519)

⁴³ Překlad autorky z (Mirzoeff, 1999, s. 173)

vyzdvižení mužské krásy nezrušily strukturální nerovnost, která ustavuje vládu krásného pohlaví.“ (Lipovetsky, 2000, s. 183)

3.2.3 Je krása bílá?

Obzvláště znevýhodněny převládajícími kulturními normami krásy euroamerické kulturní oblasti a jejich mediální expanzí po celém světě jsou ženy jiné barvy pleti než bílé, protože klíčovou složkou idealizované krásy je právě bílá barva pleti. „Přes pozitivní dopad hnutí „Černá je krásná“ z konce šedesátých let zaznamenává v posledních letech mnoho analytiček a analytiků návrat k rasistickým standardům krásy v afroamerické komunitě. Jak poznamenává Sandler (Sander, 1992 in Renzetti, 2003), historicky se v této zemi⁴⁴ těšili černošští lidé, zejména černošské ženy, se světlejší pletí, vyššímu statutu než černošští lidé s tmavší pletí. Při rozhovorech s Afroameričany a Afroameričankami Sandler zjistila, že černošští lidé se světlejší pletí byli považováni za privilegované jak v černošské, tak v bělošské komunitě. Ženám se světlejší pletí dávali černošští muži přednost jako partnerkám, bez ohledu na to, jak tmavou pleť měli oni sami. Černošské ženy se světlou pletí jsou preferovány nejen pro barvu své pleti, ale také proto, že mají často užší nosy a „dobré vlasy“, což znamená, že nejsou „afro.“ (Rooks, 1996 citováno v Renzetti, 2003, s. 518). Tento „trend“ dokládají i černošské videoklipy současné populární hudby. Ženy mají často zesvětlené rovné vlasy, zelené či modré kontaktní čočky, roztomilé nosíky a poměrně světlou kůži.

Některé nebělošské ženy jsou schopné využívat různých „zkrášlovacích“ praktik, aby se přiblížily idealizovanému obrazu bělošské krásy. Dvě takové běžné techniky, které černošské ženy používají, jsou krémy na zesvětlení pleti⁴⁵ a chemické rovnání vlasů, ale mezi černošskými ženami střední třídy získává stále větší popularitu plastická operace, jejímž cílem je vytvoření „bělošského“ nosu (zúžení nosních dírek a vystavění můstku). I asijské ženy se uchylují ke kosmetickým ope-

⁴⁴ Pozn. autorky: Rozuměj USA.

⁴⁵ Nemohu nepřipomenout případ celosvětově známé ikony: krále popu Michaela Jacksona. Když se probíráte chronologicky jeho deskami stanete se svědky „zázraku“ moderní estetiké medicíny. Z černého chlapce se stala jako stěna bílá, pigmentu zbavená, neuduživá androgynní postava s úplně změněnými rysy v obličeji. Otázka je, zda v tomto případě mají být lékaři a jejich klient opravdu na co hrdí.

racím, aby měly „bělošská“ oční víčka a bělostnou pleť. (Sandler, 1992 in Renzetti, 2003).

„Evropské kosmetické firmy odkryly nedozírné možnosti na trhu jihovýchodní Asie teprve v posledních letech, zatímco japonská konkurence se díky značnému předstihu drží pevně v sedle. Paradoxně reklama pokulhává s trendy. Dokonce i řadě Whitening - Programme firmy Estée Lauder (...) která má oslovit výhradně Asiatky, propůjčila tvář Evropanka. Lim Phay-Ling ví naprosto přesně, jak by měla vypadat její tvář: pleť bílá a čistá jako porcelán, žádné pihy. Dosáhnout takového ideálu bývá těžké, když člověk žije na rovníku. „Je to řehole, tvrdá práce,“ přiznává se Lim (47).“⁴⁶

Proč tedy Asiatky touží po bělostné pleti, když Evropanky platí každé léto nemalé peníze, aby mohly alespoň na týden nebo dva vystavit své bledé tělo slunečním paprskům a získat konečně „barvu“?

Singapurský plastický chirurg Woffles Wu to považuje za pozůstatek kolonialismu. „V asijských dějinách náleželi běloši vždy k nejvyšším vrstvám společnosti. Ten, kdo pracoval na poli měl naopak tmavou a osmahlou kůži. Barva pleti definovala prakticky všude společenské postavení - teprve v posledních desetiletích se v Evropě stalo módou výrazně se opalovat a ukazovat tak celému světu, že si člověk může dovolit pobyt u moře.“ Mezi jeho zákazníky patří především ženy všeho věku, ale také starší singapurští obchodníci.“⁴⁷

I v tomto případě je zřejmé, že pojem krásy je spoluutvářen a spojován se symboly úspěchu, vysokého sociálního statusu, atributy moci, majetkem. Jde o diskursivní praktiku, která probíhá v sociálním a kulturním prostředí v závislosti na jeho hodnotách a společenské organizaci. Že média jsou jejím významným zprostředkovatelem a spolutvůrcem je nasnadě. Popis, zobrazování a ustavování toho, co je (má být považováno za) krásné vede k tomu, že krása je chápána jako něco přirozeného. Relativitu kulturně-sociální definice krásy si uvědomíme, pokud dojde k odchýlení od „normy“, tedy způsobu zobrazení krásy, na které jsme zvyklí například právě z médií. Podívejme se na reklamní kampaň kosmetické firmy

⁴⁶ (Ideál žen je mít bílou tvář. *Deník Právo*, srpen 2005, s. 11)

⁴⁷ Tamtéž, s. 11.

Dove pro rok 2004, která využívá pro reklamní účely ženy „z ulice“. Tedy ne profesionální modelky se standardními proporcemi. Jak na nás tento obrázek působí? Viz 7.1.8.

Obrázek 4. Reklamní kampaň Dove 2004 (Zdroj ČTK)

3.2.4 Identita – kulturní nebo přírodní konstrukt?

„Ach⁴⁸– No tak to je, že v dnešním světě se měněj ty lidi. Ta ženská že je taková nafintěná, ten chlap že je taky takovej divnej, ale v postatě se maj furt rádi, ta láska tam je, ale že to je vobyčejnej, že to je vlastně normální v tom světě, protože i ty kytky se měněj, taky sou v květináci a už nejsou někde na louce“.

(TRANSKRIPT 2, 1B/C, 2004, s. 10)

Mirzoeff vymezuje pojem identita takto: „Identita není kulturní ani přírodní ve smyslu polarity těchto dvou termínů. Je to pojem s neustále se měnícím obsahem a čerpající z fyzických, psychických a kreativních podnětů, které vedou k vytvoření smyslu „sebe sama“ nebo „nás“ z řady nabízejících se možností, které jsou spíše fragmenty reality než nějakým lineárním kontinuem.“ (Mirzoeff, 1999, s.174) Viz 7.1.8.

„Identita představuje vědomí totožnosti. Totožnost přitom znamená jednak kontinuitu vlastního bytí, jednak hranice pro oddělení (a současně spojení) vlastní

⁴⁸ vysvětlivky: Ch- chlapec; D - dívka; Ach - autor chlapec; Ad - autor dívka; U - učitel(ka); Hana Vidrmanová; AU - asistující učitel(ka): Mgr. Lenka Kitzbergerová

osobnosti a okolí.“ (Bačová, Ricouer in Moravcová, 2004, s. 409) Pocit totožnosti je komplexně vztahen k osobnosti člověka, ve které je ale možné odlišit jednotlivé dílčí oblasti. Jednou takovou je například genderová identita (viz 7.1.8). Moravcová uvádí, že genderová identita může být popsána také prostřednictvím kategorie sociální role, tím však, podle ní, ustupuje do pozadí aspekt identity jako vnitřního motivu k jednání. (viz SOCIÁLNÍ A GENDEROVÉ ROLE)

Případy intersexuálních dětí ukazují, že i zdánlivě nejjasnější základní znaky identity - v tomto případě biologické pohlaví jedince a gender, jsou témata, která je třeba nechat otevřená k diskusi a nepokládat je za vyřešená, natož pak za jasně daná či uzavřená. (viz. 2.2)

Butler říká, že identity mohou vznikat a zanikat v závislosti na konkrétní sociální praxi, v které se ustavily. viz 4.2 (Butler, 1999)

Dílčí identity se mohou dostávat do vzájemných konfliktů (například genderová a profesní identita). Viz 7.1.8. Domnívám se, že pojem identita dostal se zavedením kategorie genderu poněkud jiný obsah a rozměr.

Postmoderní filosofický kontext jde ještě dál a zpochybňuje existenci přesně vymezené identity: Čím neurčitěji je identita definována, tím lépe pro jejího nositele. Bauman uvádí, že postmoderní osobnost se vyznačuje právě absencí identity. Její následná vtělování se proměňují tak rychle jako obrazy v kaleidoskopu. (Bauman, 1995)

4 Genderová socializace

V této kapitole je mým cílem popsat různé způsoby, jimiž si lidé osvojují odpovídající genderové role, ať již jde o sociální mechanismy nebo individuální osobní reakce. Podíváme se společně, jak se na základě zkušeností podmíněných kulturou i biologickým pohlavím vyvíjí genderová identita jedince.

4.1 Genderový stereotyp

„Genderovým stereotypem rozumíme souhrn určitých stabilních představ o tom, jak se muži a ženy chovají, jak vypadají, jak myslí a mluví, jaké mají vlastnosti. Ústí do fixovaných postojů a ovlivňuje očekávání. Přestože se v průběhu doby atributy obou genderů (rodů) proměnily, některé základní stereotypy rozlišení, typické pro naši kulturu, přetrvávají a projevují se v rigidních a zjednodušených vzorcích chování. Stereotypní role a očekávání na jedné straně slouží úspěšné socializaci a akulturaci, na druhé straně znemožňují přijmout alternativy a změny“.
(Fulková, 2003d, s. 7)

Počátek procesu učení se genderové roli – tedy procesu, který má v životě člověka zásadní význam, je možné vystopovat už v porodnici.⁴⁹ Každý novorozenec je nejen okamžitě oklasifikován podle pohlaví, ale je mu spolu s tím připsán i odpovídající gender. Novorozenci přibližně stejné velikosti a hmotnosti jsou spolehlivě rozlišeni růžovou a modrou barvou na dívky a chlapce, přičemž výzkumy uvádějí, že od tohoto okamžiku mají otcové i matky tendenci vidět novorozence optikou genderových stereotypů: jedince mužského pohlaví popisují jako velké, pohyblivé, vážného vzezření a s velkýma rukama; malé dívky jsou

⁴⁹ Genderově orientované chování rodičů mnohdy začíná ještě před vlastním porodem. Pohlaví dítěte je totiž často známo ještě před narozením, aby rodiče mohli v předstihu zařídit dětský pokojíček očekávaného člena rodiny a nakoupit vybavení v barvě odpovídající pohlaví budoucího člena rodiny.

popisovány jako drobné, hezké, s jemnými rysy. (Reid, 1994)⁵⁰ To znamená, že rodiče reagují odlišně v závislosti na určeném pohlaví jedince.

Dokladem faktu, že rodiče spojují s pohlavím svého dítěte specifické rysy charakteru a chování, je také značné úsilí, které vynakládají k zajištění toho, že ostatní lidé budou schopni pohlaví dítěte bezpečně určit.⁵¹

Oblečení tak obvykle poskytuje dostatečně spolehlivé vodítko pro určení pohlaví, dochází však i k omylům, které u rodičů často vzbuzují velkou nelibost. Reakce novopečené maminky je toho dobrým příkladem. „Oblékám ji do růžového, nosí náušnice – a lidé na ni stejně vždycky mrknou a řeknou: ‚Nazdárek, chlapisko!‘ Co si mám počít?“ (Renzetti, 2003, s. 109)

Sama si z vlastního dětství živě pamatuji pocit zoufalství a intenzivního studu, kdykoliv mne náš starý soused na cestě ze školy pohladil po hlavě a lehkým konverzačním tónem se zeptal: „Tak co, Ládičku, jak to dneska šlo?“ Potupa to byla hned dvojí: Myslí si, že jsem kluk a navíc vypadám úplně stejně jako táta, jinak by mi přeci neřikal jeho jménem! Tehdy mi bylo šest let a měla jsem krátké vlasy „na kluka“, které jsem chápala jako hlavní příčinu všeho zla. Kdyby byly dlouhé, nikdo si mě s klukem plést nebude. Navíc mi imponovalo, jak si ostatní dívky při vyučování s ležérní nedbalostí cucaly konečky svých culíků... Jak já po nich toužila! Odpor praktické matky se mi podařilo zlomit až asi o dva roky později.

(Hana Vidrmanová, vlastní záznamy, 2004)

Z příkladu je zřejmé, že i samy děti velmi záhy vnímají a rozlišují znaky svého genderu a trvají na jejich přítomnosti. Jasně genderové zařazení jim pomáhá definovat vlastní pozici v sociální skupině včetně vymezení se vůči opačnému pohlaví a identifikaci s genderově odpovídajícími vzory (idoly). Zde čtenáře jistě napadne zřejmá konotace genderových stereotypů a vizuální kultury, která je

⁵⁰ Převzato z (Reid, 1994 in Renzetti, 2003).

⁵¹ Že je používání atributů rodů u dětí, historicky diskursivně proměnné nám dokazuje například fakt, že ještě na počátku minulého století byly naopak dívky oblékány do šatů modré barvy, která byla tehdy spojována s jemností, zatímco chlapci nosili růžové šaty, znak mužnosti. (Rhode, 1997 in Renzetti, 2003) Na samotných barvách totiž nezáleží. Rozhodující je, jaké vlastnosti mají tyto barvy představovat.

doslova nevyčerpatelným zdrojem „genderově košer“ schémat, vzorců chování, hrdinů, hrdinek a idolů.

Můžeme tedy konstatovat, že zjišťování, zda se jedná o jedince mužského nebo ženského pohlaví, probíhá v každodenní sociální praxi takřka neustále a má svou nezastupitelnou roli.

Dále je třeba si uvědomit, že genderové stereotypy jsou pro nás něco tak „přirozeného“ (přítom jsou kulturního původu!) a automatického, že nám může činit potíže jejich skrytý vliv identifikovat nebo s ním dokonce operovat. Jde o kategorii kulturní a takřka všudypřítomnou, se kterou je, zejména ve škole, nutno počítat, reflektovat ji a cíleně s ní pracovat.

„Mnohé matky ani nevnímaly, že vynakládají nějaké úsilí na vytvoření příslušné genderové role. Pokud si všimly nějakých rozdílů mezi chlapci a děvčaty – rodiče, kteří měli dceru a syna, si toho obvykle všimli, interpretovaly je jako *přirozenou* reakci na vrozené rozdíly mezi chlapcem a dívkou. Matky si myslely, že musí usměrňovat jejich chování, které je podmíněno temperamentem daným jejich pohlavím, a nevzaly v úvahu možnost, že jejich vlastní přístup k dítěti může takovéto chování vytvářet.“ (Sears, Maccoby a Levin, citováno v Oakley, 2000, s. 134)

„Stereotypy nejsou záležitostí veskrze negativní, tvoří součást našeho myšlení a umožňují nám rychlou a ve většině případů účinnou orientaci ve světě.⁵² (...) Složitější je to v případech, kdy se stereotypní vnímání sociokulturních skupin na základě kusých, ojedinělých, zkreslených a zevšeobecnělých údajů stává základem jednání vůči jedincům z těchto skupin. Stereotypy a **předsudky** jsou východiskem všech forem diskriminačního jednání.“ (Informace pro učitele, Interkulturní vzdělávání, 2002, citováno v Fulková, 2004a, s. 6)

Pro zpestření a ilustraci uvádíme krátkou ukázkou z rozhovoru s Michalem Vieweghem – bývalým pedagogem:

„Odpustíte ženě něco, co byste muži neodpustil?“

⁵² Pozn. autorky: Samozřejmě pokud jde o naši kulturní či kulturně příbuznou oblast.

Že nejsem stejně spravedlivý k ženám a k mužům, jsem si uvědomil, už když jsem učil na základní škole. Přistihl jsem se, že navzdory snaze o objektivnost, hezké čtrnáctileté holce u tabule odpouštím věci, které bych jejímu uhrovitému vrstevníkovi neodpustil. Je poctivé to přiznat a dobré o tom vědět, protože člověk to pak trochu vyvažuje. Ale stejně... Jsou to ty známé scény, kdy se dívka usedavě rozpláče, protože jí chci dát čtyřku. Zatímco v případě kluka bych byl míň milosrdný, u holky jsem najednou vyměkl a řekl jí: Sedni si a příště se pořádně nauč“.

(Dočekal, 1998, s.5)

4.2 Performativita rodu

Performativita rodu⁵³ je proces, ve kterém se utvářejí genderové odlišnosti - soubor vnějších znaků, gest, atributů a charakteristický způsob chování, které nám pomáhají účinně „demonstrovat“ naši ženskost nebo mužskost v určitém symbolickém kulturním prostoru. Tento kulturní prostor je pak jimi zároveň sám zpětně utvářen a formován. (Fulková, 2004)

„...sexuální a genderová identita prokazatelně přesahuje rasové, etnické a národnostní kategorie tím, že se táže, jak má být identita (v posledním desetiletí velmi frekventovaný termín) chápána především sama o sobě.“ (Mirzoeff, 1999, s. 186) Judith Butler (Butler, 1994, 1999) uvádí, že „gender je normativní instituce, která se snaží regulovat ty projevy sexuality, které překračují definované hranice,⁵⁴ potom je gender jedním z normativních nástrojů, pomocí kterých se uskutečňuje sexuální regulativ - kontrola. Viz 7.1.8.

Gender a homosexualita

Existence homosexuality je ohrožením ustavené - tradiční mužskosti a ženskosti. Zkráceně, jakákoliv tělesná identita vybočující ze společností ustavených a daných parametrů identity osobnosti bude sankcionována. Bude sankcionována tou samou disciplinární mocí, která produkuje kategorie heterosexuálních mužů a žen. Ve falocentrickém systému nejsou možné žádné výjimky či variace, existují

⁵³ Pojem zavedla Judith Butler.

⁵⁴ Pozn. autorky: Rozuměj normativu genderu.

pouze deviace.⁵⁵ (Butler, 1994) To, co považujeme za normální a samozřejmou mužskost a ženskost, je výsledkem tohoto procesu a dichotomické organizace společnosti podle pohlaví.⁵⁶

Biologické důkazy mužskosti a ženskosti ani nejsou třeba, neboť se v běžné životní praxi orientujeme podle vnějších symbolů. Jinými slovy v drtivé většině případů nepotřebujeme vidět něčí přirození, abychom dokázali rozlišit, zda se jedná o ženu či muže.

Marie Fulková (Fulková, 2004a) se domnívá, že představení travesti show zábavným způsobem ukazují proměnlivost a „umělost“, performativitu rodu. Ostentativní a přehnanou demonstrací vnějších atributů „ženskosti“ a způsobů chování nastavují travestité zrcadlo naší genderové identity a odhalují její kulturní původ.⁵⁷

4.2.2 Performativní akty

„Performativní akty jsou akty repetitivními, rituálními a proces genderové diferenciací, který probíhá podle Butlerové jako neustálé opakování a svým způsobem reprezentuje sociální nátlak, utváří jak gender sám, tak i kategorie pohlaví.“ (...) „Dělání genderu je něco jako zvnitřnění a nošení kulturních znaků a není to rozhodně záležitostí jednotlivce. Genderové akty vytvářejí samotnou realitu genderu, není žádné jádro či esence, a proto i gender transvestity je stejně reálný jako gender kohokoli jiného. (Butler) Problematizuje tak nejen představu biologického determinismu, ale i představu přirozeného spojení biologického pohlaví a k němu příslušného genderu. Oba koncepty jsou diskursivní praktiky – kategorie pohlaví je normou, jíž nahlížíme sociální realitu jako binárně strukturovanou.“ (Šaldová, 2003 citováno v Fulková, 2004a, s. 8)

⁵⁵ Volný překlad autorky z (Butler, 1994 in Mirzoeff, 1999, s. 186)

⁵⁶ „Pohlaví tak není jednoduše tím, co máme, nebo statickou deskripcí toho, čím jsme. Je naopak jednou z norem, jejichž prostřednictvím se vůbec stává naše existence žitelnou, je tím, co kvalifikuje tělo pro život uvnitř oblasti kulturní srozumitelnosti.“ (Butler, 1993, in Barša, 2002, s. 273)

⁵⁷ To dokazuje i následující citace: „Chlapi z toho šílí, oni vědí, že nejsme ženský, a to je právě pro ně vzrušující“. (Převzato z TV in Fulková, 2004a, s. 8)

Performativ a konstativ

Fulková přibližuje performativitu rodu přes oblast jazyka: „Performativ“⁵⁸ je ten typ výpovědi, který se k faktům pouze nevztahuje, ale tato fakta přímo vytváří. Jako příklady uvádí výroky typu: „Je to chlapec, maminko!“, „Prospěl“, „Blondýny jsou hloupé.“, „Ženská za volantem, hotová katastrofa!“ atp. Dále upozorňuje i na existenci pojmu „konstativ“⁵⁹, který označuje typ výpovědi, která je, jak už je z názvu zřejmé, pouhým konstatováním či popisem fakt a událostí bez nároku na ustavovací funkci. Performativ oproti konstativu nemá popisný charakter, ale je „promluvou-událostí v silném slova smyslu, promluvou, která tvoří současně s tím, že vypovídá“. (Fulka, 2000, citováno v Fulková, 2004a, s. 7) Performativ tvoří fakta a spolu s nimi zároveň i síť vztahů, účinků a sociálních charakteristik, včetně představ o tom, jak kdo vypadá, respektive má vypadat, co se od něj/ní dá očekávat a jaký je mravní profil dotyčné osoby včetně jeho/jejího místa v sociální skupině a společnosti. (Fulková, 2004)

Vliv performativů na konstituci sociálních a genderových rolí, tedy i na průběh socializačních procesů, je zcela zřejmý.

4.3 Genderová socializace

Socializace je proces, jehož prostřednictvím si lidé předávají a vstřebávají společenské normy, včetně těch, které se týkají genderu. Socializace je celoživotní proces. Tyto normy a postoje osvojené a osvojované jedincem v socializačním procesu a jím poté zvnitřněné na něj mají zpětně velký vliv.⁶⁰ Viz 7.2.2.

Genderová socializace má někdy podobu vědomého úsilí, které posiluje genderová očekávání explicitními odměnami či tresty a někdy probíhá naopak neuvědoměle a samovolně.

⁵⁸ „Performativ“ je termín, který Fulková přejímá z Austina (Austin, 2000).

⁵⁹ „Konstativ“ je termín, který Fulková přejímá z Austina (Austin, 2000).

⁶⁰ „Jestliže uvážíme, že identita je vždy vytvářena vztahově, pak je patrné, jakou moc nad jednotlivcem mají způsoby mluvení a zobrazování uplatňované jako norma v dané společnosti či sociální skupině.“ (Fulková, 2004a, s. 7)

Genderová socializace probíhá tedy nejen explicitně a implicitně - prostřednictvím jemnějších signálů, příkladem chování dospělých, ale i vzájemnou socializací mezi dětmi v dětském kolektivu.

Různým teoretickým přístupům, které se zabývají genderovou socializací, se podrobněji věnuje následující kapitola.

5 Jak se učíme genderu

V této kapitole je naším cílem přiblížit čtenáři různé teoretické přístupy k výkladu genderové socializace. Jde především o všeobecný vhled a úvod do problematiky, který nám umožní nazírat genderovou socializaci optikami vybraných teorií. Uvedené teorie jsou rozepsány s ohledem na rozsah diplomové práce, tedy ne zcela vyčerpávajícím způsobem. V případě hlubšího zájmu, odkážeme čtenáře na zdroje uvedené v seznamu literatury.

Podle provedených výzkumů se ukazuje, že děti začínají v souladu s genderovými stereotypy preferovat určité hračky již ve věku kolem osmnácti měsíců. Dvouleté děti jsou si již vědomy vlastního genderu a genderu ostatních lidí a během třetího roku začínají hodnotit určité vlastnosti a typy chování genderově stereotypním způsobem. Jak jsme již uvedli, děti jsou vystavovány genderovým signálům od narození. Otázkou je, jak děti vysílané genderové signály zvnitřňují, jak se učí svému genderu? Jak si osvojí holčičí a klučičí činnosti?

Odpovědi na tyto otázky nám poskytují mnohé sociologické a psychologické teorie a přístupy zabývající se socializací. S ohledem na rozsah diplomové práce se budeme zabývat třemi obecnými typy - teoretickými přístupy: jsou to teorie psychoanalytické, teorie sociálního učení a teorie kognitivněvývojové a zmíníme i teorii socializace R. E. Hartley.

5.1 Psychoanalytická teorie

5.1.1 Sigmund Freud

Autorem nepochybně nejznámější teorie genderové identity je Sigmund Freud (1856-1939). Jeho pojetí je známé jako *teorie identifikace*.

Děti podle této teorie procházejí během svého osobnostního vývoje několika stádii. V prvních dvou stádiích *orálním* a *análním* se od sebe chlapci a dívky moc neliší a vnitřně je prožívají velmi podobně. Soustředí své city především na matku, která o ně převážně pečuje a uspokojuje většinu jejich potřeb. Teprve ve

věku čtyř let začíná nabírat vývoj chlapců a dívek výrazně odlišný směr. Tehdy si podle Freuda začínají být vědomy vlastních genitálií a jejich odlišnosti od opačného pohlaví. Toto poznání zahajuje stádium třetí – *falické*. Právě během tohoto stádia dochází u dítěte k identifikaci: dítě se nevědomky orientuje na rodiče stejného pohlaví a utváří své chování podle jeho vzoru. Učí se chovat jeho genderu odpovídajícím způsobem. Identifikace probíhá u chlapců a dívek odlišnou cestou:

U chlapců motivuje k identifikaci tzv. kastrální úzkost. Láska k matce u chlapce v tomto věku začíná mít sexuální povahu a chlapec začne na otce pohlížet jako na soka (podstata tzv. Oidipovského komplexu). Pocit žárlivosti přejde, jakmile chlapec spatří matčiny pohlavní orgány. Při pohledu na klitoris si chlapec začne myslet, že všechny dívky byly z nějakého důvodu kastrovány, zbaveny penisu, a začne se obávat, že ho může postihnout stejný osud, pokud nepřestane soupeřit se svým otcem. Chlapec si uvědomuje otcovu sílu a velikost a dochází k závěru, že otec má moc kastrovat své soky. Namísto dalšího (marného) soupeření změní chlapec svůj přístup a snaží se otci více připodobnit. Slaví pak svým způsobem hned dva úspěchy: penis mu zůstane a sexuální vztah k matce může zástupně realizovat skrze svého otce. Chlapec se tak ztotožňuje s otcem a osvojuje si jeho vlastnosti a způsoby chování, včetně těch genderových.

Diametrálně odlišný je vývoj u dívky. Její identifikace s matkou je podle Freuda motivována tzv. závistí penisu. Tato závist vzniká v momentě, kdy dívka poprvé spatří mužské pohlavní orgány. Freudovými slovy toto „mnohem dokonalejší vybavení“ muže přivádí dívku k závěru, že byla kastrována. Zmocňuje se jí žárlivost vůči chlapcům, pocit nedokonalosti, opovržení vůči matce a vůbec všem ženám, které s ní sdílejí toto „znetvoření“. Svou lásku naopak přenáší na otce – majitele penisu, po němž tolik touží. Aby otce získala, ztotožňuje se s matkou a dochází k poznání, že penis lze získat hned dvěma způsoby: nakrátko pohlavním stykem a symbolicky porodem dítěte, zejména pak mužského pohlaví. Touha po penisu probouzí v dívce lásku k mužům (které v první fázi zastupuje otec) a touhu po nich (Renzetti, 2003). Freud (Freud, 1983) konstatuje, že žena nikdy nedokáže plně překonat své pocity méněcennosti a závislosti, což na trvalo poznamenává její osobnost: „Přičítáme tedy feminitě větší míru narcismu, který má u žen také vliv na jejich volbu objektu – potřeba být milována u žen převažuje nad potřebou milovat. Důsledky závisti penisu jsou i jednou z příčin tělesné marnivosti žen: mají sklon

více si cenit své přitažlivosti, která je jim jakousi opožděnou kompenzací za původní pohlavní méněcennost. Stud – který je považován za ženskou vlastnost par excellence, ve skutečnosti je však mnohem více plodem konvence, než by se zdálo – má, jak se domníváme, za cíl skrýt nedostatečnost vlastních genitálií. (...) Fakt, že ženy mají jen málo smyslu pro spravedlnost, bezesporu souvisí s tím, že jejich mentálnímu životu dominuje závist“ (Freud 1983/1933, s. 90, 92 in Renzetti, 2003, s. 95).

Teorie identifikace byla a je předmětem značné kritiky. Tato teorie vykládá identifikaci jako proces probíhající podvědomě, což ale znamená, že neexistuje objektivní způsob, kterým by se dala ověřit její platnost a psychoanalytické teorie jsou často kritizovány za subjektivní povahu interpretací výsledků pozorování.

Veškeré genderově specifické vzorce chování získané v dětství popisuje navíc Freud jako neměnné, dané jednou provždy. Je sice pravdou, že gender je poměrně rigidní kategorie, ale učení genderu probíhá po celý život a je dokázáno, že člověk dokáže své jednání a postoje modifikovat a aktualizovat, je-li vystaven novým situacím a společenským modelům.

Nelze nezmínit i poněkud protiženské vyznění freudovské teorie identifikace. Celkově teorie identifikace ženy klade na nižší stupeň oproti mužům. Ve svém důsledku tak legitimizuje genderovou nerovnost.

5.1.2 Karen Horney a Erik Erikson

Vzhledem k těmto výtkám není divu, že někteří z Freudových raných následovníků i pozdějších teoretiků, uvažujících v teoretickém rámci psychoanalýzy, navrhli podstatné revize či reinterpretační původního Freudova výkladu. Například Karen Horney a Erik Erikson poukazují na přílišný „falocentrismus“ jeho teorie. (Renzetti, 2003; Horney, 1967, 2004)

Horney odmítá představu závisti penisu jako klíčového faktoru v psychosexuálním vývoji žen a přichází naopak s provokativní hypotézou, že muži chovají závist k ženám kvůli jejich výlučné schopnosti rodit děti. Tento jev zavádí označení *závist dělohy*. (Horney, 1967, 2004) (viz 7.2.2 Péče)

Erikson zase tvrdí, že reprodukční schopnost žen, tedy to, že těla žen mají vnitřní prostor, v němž vzniká nový život, je předurčuje k tomu, aby se duševně

angažovaly v péči o druhé. Naopak mužské reprodukční orgány jsou vnější a činné, což se v mužské psychice projevuje jejím zaměřením na vnější svět a aktivní přístup k němu. (Bem, 1993 in Renzetti, 2003)

Eriksonův výklad „vnější“ orientace mužů a „vnitřní“ orientace žen je velmi zajímavý, poněvadž stopy tohoto rozlišení na „vnitřní“ a „vnější“ v souvislosti s mužským a ženským genderem, ať už je jako důvod udáváno cokoliv, jsou jasně patrné i ve výsledcích kvalitativní analýzy pedagogického projektu. (viz 7.1.8)

Teoretické přesahy k vlastnímu výzkumu

Se studenty jsme na tuto problematiku narazili hned několikrát. V popisech svých výtvarných prací (koláží) uvádějí:

Ad - No, to je vlastně to, co jsme teď řekli. Vpravo (Pozn. aut.v pravé části práce) je žena, která je u toho dítěte a doma,⁶¹ ale ženám se to už přestává líbit a přicházejí na to, být schopnější, zapojit se nějak do té společnosti⁶². Třeba je tam podnikatelka. No a vlevo jsou ti chlapi, kteří nevím, jak se na to dívají. Já nevím, ale myslím, že se jim to moc nelíbí...

(dívka, 15 l., 1.D, TRANSKRIPT 1, s. 6)

Tak nahoře vlevo je ta žena, stará se o dítě, domácnost, vaří. Stará se i o svůj vzhled. (...) Muž je celý den v práci,⁶³ vydělává peníze a společně je spojuje hlavně ta domácnost a barák.

(chlapec, 15l., 1.D, TRANSKRIPT 1, s. 7)

Jiní autoři vycházející z psychoanalytického přístupu, například Clara Thompson, Jacques Lacan nebo Juliet Mitchell, vztahují koncept závidi penisu ke společenskému kontextu a vykládají jej tak, že ženy žárlí na mužský orgán jako na symbol mužské moci a mužských privilegií v patriarchální společnosti. Skutečným předmětem závidi je tedy podle nich vyšší společenský status mužů a jejich větší míra svobody. (Renzetti, 2003) Viz 7.1.8.

Tento výklad je také velmi blízký závěrům mého výzkumu. Distribuce moci ve společnosti, podle námi dosažených poznatků, skutečně souvisí s kategorií

⁶¹ Pozn. autorky: Žena je uvnitř domu, její činnost se odehrává „ kolem symbolického rodinného ohniště – krbu“.

⁶² Pozn. autorky: Dívka vnímá neudržitelnost této tradiční pozice a snahu ženy překonat bariéru a proniknout do vnější společnosti – společnosti mužů; souvisí i s kategorií konkurence a konflikt ve vzájemném vztahu muže a ženy.

⁶³ Pozn. autorky: tj. mimo domov – venku.

genderu. Genderové stereotypy podporují tradiční model společenského uspořádání založený na patriarchálních principech, jehož součástí je orientace ženy „dovnitř“, tj. k péči o rodinu, partnera, děti a muže „ven“ směrem k aktivnímu (profesnímu) fungování v systému společnosti. Zaměstnání muže hodnotí společnost výše než domácí práci ženy, která není jasně definována finanční odměnou. Společenský status muže, který má kariéru, je tedy vyšší.

5.1.3 Nancy Chodorow

Teoretička feminismu Nancy Chodorow (1989; 1978) nabízí revidované pojetí teorie identifikace, které zasazuje získávání genderové identity do společenského kontextu. Pokouší se odpovědět na pro nás aktuální otázku, proč ženy během života vrůstají do rolí hlavních pečovatelek o děti a proč si k dětem vytvářejí silnější citové pouto než muži. Chodorow chápe proces identifikace jako obtížnější pro chlapce, protože se musejí psychicky odpoutat od svých matek a utvářet svou osobnost po vzoru otců, kteří značnou část času tráví mimo domov.

Sebeidentifikace *via negationis*⁶⁴ v raném i pozdějším dětství se u mužů projevuje potřebou udržování pevných a jednoznačných hranic mezi nimi a ostatními a hlavně mezi jejich mužstvím a ženstvím opačného pohlaví. Tím lze například vysvětlit, proč otcové rodově (genderově) typizují své děti více než matky – více odlišují své chování k dcerám a synům a více si vynucují naplnění rodově (genderově) podepřených očekávání. (viz výše) Chlapci a muži se také silněji snaží popírat polohy, které považují za náležející k opačnému pohlaví – závislost, potřebu vztahů, emocionalitu. Vždy zdůrazňují více rozdíly mezi sebou a ženami než společné sdílené rysy. (Barša, 2002)

Podle výkladu Chodorow v Baršovi je na tom z hlediska předoidipovské diferenciaci rodového jáství holčička lépe než chlapeček. To, co se obvykle chápe jako slabost ženské identity, její větší zapuštěnost ve vztazích, a tedy menší individualizace⁶⁵ – reinterpretuje Chodorow jako její potenciální výhodu. Založení

⁶⁴ Pozn. autorky: sebeidentifikace negací.

⁶⁵ Chlapci se tak nutně stávají citově otažitějšími a utlumenějšími než dívky, které takovou psychickou bariérou netrpí – matky a dcery naopak vzájemný vztah prožívají intenzivně a nepřetržitě. (Renzetti, 2003)

mužského já na protikladu je naopak chápáno jako výraz nejistoty – jako efekt chlapcovy snahy přebít v sobě zvnitřněné ženství. Zvnitřněné vlastnosti matky jsou u dívky organickou a stabilní součástí její identity, u chlapce jsou naopak něčím zapíraným, potlačovaným, jen těžko překonávaným a tudíž i nestabilnějším a problematictější. (Barša, 2002)

Mužská identita povstává z reaktivního „ne“ matce a ženě. Ženská identita naopak stojí na „ano“. Pak přichází Oidipovský komplex, který podle Chodorow neprobíhá tak dramaticky, jak to líčí Freud. „Děvče se neobrací absolutně od své matky ke svému otci, ale přidává svého otce ke svému světu primárních objektů.“ (Chodorow, 1978, citováno v Barša, 2002, s. 129)

Přijetí heterosexuality pak pro dívku znamená získání určité míry nezávislosti na matce – jejím primárním objektu lásky. Oidipovský obrat tedy nemusí být nutně chápán jako výraz pocitu nedostatku a „chybění“ („závisti penisu“). Otec je „symbolem svobody od závislosti a splývání. Dívka se k němu obrací nehledě na jeho rod (gender) či sexuální orientaci jako k nejdostupnější osobě, která jí může pomoci dostat se od její matky.“ (Chodorow, 1978, citováno v Barša, 2002, s.130)

Navzdory tomu, co tvrdí Freud, není spornost ženského genderu dána popřením původní falické touhy. Ženská genderová identita se stává problematickou podle Chodorow teprve ve chvíli, kdy je již založena a fixována a dívka začne zakoušet její méněcennost v patriarchální kultuře. Potíže dívek „povstávají z negativně hodnoceného rodu (genderu) a ambivalentně zakoušené mateřské figury, jejíž mateřství a ženství – často problematické pro ni samotnou – je sice přístupné, ale znehodnocené. Konflikty plynou z otázky poměrné moci a sociální a kulturní hodnoty...“ (Chodorow, 1990/1980, citováno v Barša, 2002, s.130) Viz 7.1.8.

Zatímco problematičnost mužství je důsledkem jeho *psychického* založení v popření matky, problematičnost ženství je podle Chodorow důsledkem *kulturní hegemonie mužů*, která nastoluje mužské rysy jako paradigma univerzálního lidství, a tak činí ženský gender méněcenným. Muž, podle Chodorow – sám psychologicky ustavený *via negationis* jako „ne-žena“, definuje sebe jako Člověka a ženu jako ne-člověka či ne úplného člověka. V patriarchální společnosti tak institucionalizuje a racionalizuje své nevědomé obranné reakce proti potlačené, ale stále potenciálně

ohrožující identifikaci s matkou. (Barša, 2002)

Při popisu genderové socializace považuje Chodorow za její těžiště dětskou internalizaci rodičovských očekávání a převahu matky jako prvotního pečovatele.⁶⁶

Základní rozdíl v sebepojetí žen a mužů vymezila jako větší zapuštění ve vztazích u žen a potvrzování sebe proti ostatním u mužů.⁶⁷ (Barša, 2002) Tímto způsobem získávají dívky duševní predispozici pro mateřskou péči a „feminní osobnost získává sklon více se vymezovat vztahy a pouty k jiným lidem než osobnost maskulinní.“ (Chodorow, 1978, citováno v Renzetti, 2003, s. 97) Viz 7.1.8.

Dílo Nancy Chodorow je podnětné, podobně jako jiné psychoanalytické teorie však bývá kritizováno jako do značné míry empiricky neověřitelné, a proto postrádající důkazy. Je rovněž kritizováno jako etnocentrické.⁶⁸ Dělbá práce podle pohlaví, v jejímž rámci je ženám svěřována výlučná péče o děti, se v některých společnostech nevyskytuje⁶⁹, nicméně gender jako kategorie - bez ohledu na její konkrétní obsah - existuje ve všech společnostech bez rozdílu. (Renzetti, 2003)

Chodorow argumentuje tím, že „každý člověk se aktivně účastní utváření vlastního genderově specifického já skrze své citové reakce na prožitky (a dokonce i skrze výplody vlastní fantazie), takže genderová identita každého jednotlivce je svým způsobem jedinečná.“ (Renzetti, 2003, s. 98)

⁶⁶ *Reprodukce mateřství* (1978) od Nancy Chodorow se stala jednou z nejvlivnějších feministických knih 80. let.

⁶⁷ Tímto způsobem získávají dívky duševní predispozici pro mateřskou péči a "feminní osobnost získává sklon více se vymezovat vztahy a pouty k jiným lidem než osobnost maskulinní". (Chodorow, 1978, citováno v Renzetti, 2003, s. 97).

⁶⁸ „Zdá se, že vývojový model předkládaný Chodorow se vztahuje jen na rodiny v západních společnostech a ani tam neplatí pro všechny (Lorber et al., 1990). Její model možná nejlépe vystihuje proces získávání genderové identity v bělošských středostavovských rodinách, není však, jak poukazuje Joseph (1981), pravdivým obrazem zkušenosti většiny afroamerických matek a dcer. Podobně také Segura a Pierce (1993) poukazují, že některé charakteristiky amerických rodin osob mexického původu - například přítomnost hned několika pečujících osob (babiček, kmoter, tet) v rodině - vyžadují rozšíření či úpravu daného modelu, aby lépe pokrýval odlišnosti v genderové výchově spojené s rasovou, etnickou a třídní příslušností.“ (Renzetti, 2003, s.98)

⁶⁹ Obyvatelé ostrova Trobriand zpravidla neznají, kdo je biologickým otcem dítěte a ani to nepovažují za zajímavé nebo důležité. Nicméně muž, ať už je biologickým či sociálním otcem, se na péči o dítě významně podílí. Hrát si s dítětem, nosit je a chovat na klíně je dokonce převažující výsadou otců. Otcové stejně tak jako matky děti krmí, koupou a přebalují. (Oakley, 2000)

„Domnívám se, že vědomí vlastního genderu - jinými slovy genderově podmíněná identita či subjektivita - se u každého jednotlivce utváří nerozborným prolnutím subjektivních (tedy emocionálních a fantazijních) a kulturních významů.“ (Chodorow, 1995, citováno v Renzetti, s. 98)

Na Nancy Chodorow navázala Carol Gilligan se svou teorií mužské morálky spravedlnosti a ženské etiky péče. (Viz 7.2.2 kap. Péče)

5.2 Teorie sociálního učení

„Teorie sociálního učení jsou oproti teoriím psychoanalytickým jednodušší a průhlednější v tom smyslu, že se zaměřují na empiricky pozorovatelné události a jejich důsledky, nikoli na nevědomé pohnutky a pudy.“ (Bandura, 1986 in Renzetti, 2003, s.98).

Za teorie učení jsou v psychologii považovány přístupy orientované na vytváření (formování) chování (1) asociováním (či stykem) podnětů, nebo (2) kladným či záporným zpevňováním. Jedná se přístupy rozpracované především ve Spojených Státech v behavioristické tradici. Jde o tradici usilující o objektivitu psychologického výzkumu, nezátíženého tím, co si o psychologických jevech jenom myslíme, aniž to dokážeme přesně pozorovat a měřit.

5.2.1 Formování chování asociováním podnětů – podmiňováním

Klasické podmiňování

Jeden z vlivných předchůdců behaviorismu, ruský fyziolog I. P. Pavlov (1849-1936), spojoval krmení psů se zvoněním – tedy podnětem, který původně nevyvolával žádnou specifickou reakci, byl neutrální. Posléze ale začala zvířata na zvonění specificky reagovat – slinila podobně jako při krmení, i když zněl jenom zvonek, aniž by se podávala potrava. Zvonění, díky předchozímu spojování s potravou, se stalo podmíněným podnětem. (Helus, 2001) Následuje-li po určitém typu chování odměna, zvyšuje se pravděpodobnost, že se takové chování bude

opakovat - pokud naopak následuje trest, pravděpodobnost dalšího opakování se snižuje. Behavioristé tvrdí, že stejný princip posilování se vztahuje i na lidský proces učení, učení genderovým rolím nevyjímaje.⁷⁰

Tento poznatek se netýká jen zvířat v laboratorní situaci. Lze jej aplikovat velmi obecně. Klasickým podmiňováním se učíme s určitými podněty spojovat především emoce (radost, strach,...) a fyziologické reakce (pocení, zvýšenou hladinu vzrušení,...) (Helus, 2001)

Operantní podmiňování

Tento pojem zavedl B. F. Skinner.

Operantní chování je podle Skinnera to, když organizmus (zvíře, člověk) nejenom odpovídá na podněty určitou reakcí, ale také spontánně produkuje chování, které je mu přirozeně vlastní. Pes běhá a čmouchá, člověk listuje novinami, aby našel zajímavé informace (...) aniž nás k tomu kdokoliv nutí. Toto chování je původně spontánní, z organismu vyvěrající proud nespécifických reakcí na nespécifické podněty. Situace, okolnosti, výchovný záměr, cíl učitele či trenéra apod. však některé momenty tohoto operantního chování (konkrétní operanty) nějak zvýrazní. To, co je zvýrazní, je zpevnění - kladné (odměna), či záporné (trest).“ (Helus, 2001)

Renzetti popisuje situaci, kdy ve frontě u pokladen na tržnici byl její spolupracovník svědkem následující situace: Malá dívka žádala otce, aby jí koupil umělohmotné nákladní auto, které držela v ruce. Otec na ni s viditelnou nelibostí pohlédl a pravil: „To je pro kluky. Copak jsi snad kluk?!“ Dívka vrátila beze slova auto zpět do regálu. (Renzetti, 2003)

⁷⁰ „Vnímat určité, původně nevýznamné (neutrální) podněty, jako podněty podmíněné a chovat se k nim jako k podnětům významným (nepodmíněným), je naučeno v důsledku spojování (styku, asociování) podnětů; vžil se pro to odborný název klasické podmiňování.“ (Helus, 2001, s. 52)

Objasněme si na této situaci Skinnerovu teorii operantního podmiňování:

Dívka si vybrala hračku příslušející opačnému genderu⁷¹. Otec dává najevo nelibost - záporně takové chování zpevňuje (trestá). Zamračí se na dívku, je úsečný a dává najevo svou rozladěnost. Tento operant se tedy vyčlenil jako nevhodný k dalšímu reprodukování.

Pokud by si dívka v souladu se svým genderem vybrala panenku, otec by nereagoval rozladěním a hračku by jí pravděpodobně koupil. Volba panenky - „hračky pro holky“ by tedy byla pozitivně zpevněna, stala by se pozitivně zpevněným operantem. Dívka bude vědět, že autíčko jí otec nekoupí a bude se zlobit, ale panenku ano. Její příští výběr hračky bude tedy ovlivněn tímto poznatkem.⁷²

Pokud jsou operanty pozitivně zpevňovány odpověďmi okolí, dochází k operantnímu podmiňování, dávajícímu vývoji chování dítěte určitý směr, neboli - dochází k operantnímu tvarování jeho chování do určitých podob, sledů, efektů. (Helus, 2001)

Děti se ale učí také díky nepřímému posilování. Mohou poznat důsledky určitého chování například pouhým pozorováním chování jiných. V jedné zkoumané skupině sice rodiče děti výslovně nenabádali, aby si hrály s hračkami považovanými za odpovídající jejich genderu, když si však děti zvolily hračky spojované s opačným genderem, jejich rodiče byli méně často ochotni si s nimi hrát. (Langlois a Downs, 1980, in Renzetti, 2003)

Tento příklad ilustruje druhý důležitý princip teorií sociálního učení: děti se učí nejen podmiňováním⁷³, ale také nápodobou či modelováním lidí v jejich okolí. Oba procesy - posilování a modelování, spolu úzce souvisí.

⁷¹ „Zajímavý je fakt, že u chlapců budí chování připisované opačnému genderu obecně ještě ostřejší projevy nesouhlasu, než je tomu u dívek - viz např. Fagot, 1985; Martin, 1990.“ (Renzetti, 2003, s. 99)

⁷² „Konkrétně tedy teorie sociálního učení říká, že děti získávají jim odpovídající genderové identity proto, že jsou odměňovány za chování odpovídající jejich genderu a trestány za chování, které je s ním v rozporu.“ (Renzetti, 2003, s. 99)

⁷³ Renzetti používá pojem „posilování“ ve významu, který odpovídá termínu „podmiňování“, tak jak jej používá Helus.

Učení nápodobou a ztotožňováním

Člověk si osvojuje určité formy chování, postoje a vlastnosti také tím, že se připodobňuje k druhým, napodobuje je a ztotožňuje se s nimi. Chce být jako osoby, které mu imponují, které se mu staly vzorem. Jde o socializační mechanismy nápodoby (imitace) a ztotožňování (identifikace). Nezbytnou podmínkou těchto mechanismů je přítomnost druhých osob – modelů či vzorů, v jejichž jednání, vlastnostech či postojích je něco, co podněcuje jedince k napodobování, anebo celkovému připodobnění se na základě empatie. (Helus, 2001)

Existuje několik druhů fungování nápodoby. My se blíže seznámíme s jedním z nich – kompenzačním napodobováním.

Dítě má zvýšenou potřebu vnímat jako model a tedy i napodobovat osoby,⁷⁴ které vynikají v oblasti, ve které ono samo zaostává, ale chtělo by vyniknout. Například je patrný sklon dítěte napodobovat (chováním, oblečením apod.) osobu sebevědomou, když samo trpí pocitem méněcennosti. Na stejném principu je založeno i napodobování atraktivních zpěváků, sportovců, herců a modelek mladistvými tím, že se snaží opatřit si alespoň nějakou část obleku, jejich „image“, které těmto vzorům přisuzuje reklama. (Helus, 2001)

Socializační mechanismy nápodoby probíhají z velké části neuvědoměle a jsou výsledkem složité souhry vnějších vlivů i vnitřních stavů (potřeb, sklonů, frustrací, komplexů, přání,...) napodobujícího jedince. Nápodoba může mít pro vývoj jedince jak pozitivní, tak negativní důsledky. Děti jsou odměňovány za nápodobu některých druhů chování a trestány za nápodobu jiných. Nejčastěji přitom napodobují právě ty osoby, které jejich chování posilují odměnami. Stoupenci teorie sociálního učení konstatují, že děti si za vzor svého chování nejčastěji berou ty dospělé osoby, které vnímají jako vlídné a přátelské a zároveň mocné⁷⁵ (tedy disponující statky či výsadami, kterých si dítě cení). (Renzetti, 2003)

⁷⁴ „Děti nejvíce napodobují osoby, které se jim nejvíce podobají (Bussey a Bandura, 1984). Mezi takové osoby patří přirozeně především rodič stejného pohlaví, starší sourozenci a vrstevníci; (...) pedagogové a mediální osobnosti.“ (Renzetti, 2003, s. 100)

⁷⁵ Dítěti po tělesném potrestání imponuje projev nadvlády a moci trestajícího a probouzí v něm tendenci projevit později svou vlastní nadvládu vůči druhým jedincům (slabším dětem, zvířatům). Jde o vyvolání tendence ke ztotožnění s osobou, která je

Také tato teorie však naráží na jisté potíže. „Výsledky zkoumání nápodoby u osob stejného pohlaví především nepotvrzují, že by děti konzistentně napodobovaly spíše vzory stejného pohlaví než vzory pohlaví opačného (Raskin a Israel, 1981). Shodnost pohlaví se naopak zdá být méně důležitým faktorem podporujícím modelování než některé jiné proměnné - například moc, která je napodobované osobě připisována (Jacklin, 1989). Dívky častěji napodobují mužské vzory než obráceně, což může být způsobeno právě tím, že muži jsou vnímáni jako mocnější než ženy; jak říkají Golombok a Fivush (1994), chlapci mohou nápodobou ženských vzorů mnoho ztratit. Navíc děti obvykle napodobují vzory stejného pohlaví jen tehdy, pokud se tyto vzory drží modelů chování odpovídajících danému genderu (Jacklin, 1989; Perry a Bussey, 1979). Toto zjištění naznačuje, že děti mají určité vědomí genderu nezávislé na tom, které získávají modelováním⁷⁶.“ (Renzetti, 2003, s.100)

Teorie sociálního učení navíc popisuje děti jako pasivní příjemce socializačních signálů. Existují přitom doklady, že děti samy aktivně vyhledávají a vyhodnocují informace, které jim poskytuje jejich sociální prostředí. (Bem in Renzetti, 2003)

Z toho plyne, že je důležité povšimnout si složitých vztahů mezi mechanismy sociálního učení na základě zpevnování a mechanismy napodobování a identifikace. Jednotlivé socializační mechanismy totiž nepůsobí vedle sebe nezávisle na sobě. Naopak, mohou působit i současně a dokonce proti sobě.

Jako účinné dětské vzory působí také pedagogové a různé mediální osobnosti. Viz 7.1.8.

5.3 Genderová socializace podle R. E. Hartley

Z výzkumů R. E. Hartley lze vyvodit čtyři procesy, kterými jsou děti vpravovány do svého genderu:

reprezentantem sociální síly, což dovoluje kompenzovat vlastní slabost. Tělesný trest je tedy v daném případě „dvousečný“ prostředek výchovy a socializace vůbec. (Helus, 2001)

⁷⁶ Renzetti používá pojem „modelování“ ve shodném významu jako Helus „ztotožňování“.

- (a) **Formování či manipulace**, obvyklá u ročních až pětiletých dětí. Maminka např. obléká dceru do dívčích šatů, češe ji jako princeznu, říká jí jak je hezká a bude se líbit. U chlapce zvýrazňuje spíše sílu, nebojácnost, asertivitu... Proces formování/manipulace má trvalý efekt, protože dítě přejímá za svůj pohled matky na sebe sama, sleduje a hodnotí se jejíma očima ve feminních či maskulinních znacích.
- (b) **Systematické zaměřování pozornosti dítěte na určité předměty**, tak jak to v daném prostředí odpovídá jeho genderu. Například pozornost děvčátka je orientována více na panenky, oblečky, kočárky, ozdoby, plyšové hračky. Hra dcery s těmito předměty se jí asociuje s hezkými chvílemi jejího vlastního dětství, což posiluje její reakce, umocňující zaměřenost dítěte na tyto předměty. Pozornost chlapce je převážně orientována na autíčka, zbraně, technické stavebnice ... Tyto tendence jsou i v pozdějším věku posilovány další preferencí genderově specifických předmětů. Odchýlení pozornosti k hračkám, které v dané kultuře genderově neodpovídají, vyvolává u okolí reakce, které dítě spíše vnímá jako posměch, nemilou pozornost apod. To posiluje tendenci vrátit se ke hračce genderově adekvátní. (Viz. výše: holčička s autem)
- (c) **Verbální pojmenovávání**: Obraty jako „hodné děvče“, „šikovný kluk“, „chytrá holka“, „rychlý chlapec“ výrazně napomáhají zobecněnému uvědomování si, že „patřím mezi děvčata/chlapce“, jsem jeden/jedna z nich. (viz 4.2.2) Pojmenovávání jako chlapec či děvče se uplatňuje v nejrůznějších situacích genderově specificky - při močení, při odlišnostech oblékání, při vedení dětí k vzájemné zdvořilosti mezi chlapcem a dívkou. (Viz 4.2)
- (d) **Aktivizace**: Existuje bezpočet důkazů toho, že matky/otcové, učitelky v mateřské škole apod. předpokládají genderově specifické činnosti od chlapců/děvčat. Často je to patrné u domácích prací, do nichž začínají být děti zapojovány ve věku kolem pěti let (začíná se hovořit o jejich povinnosti pomáhat). K úkolům dívek patří mýt nádobí, stlát postele, pomáhat matce v kuchyni. Chlapci častěji než dívky vynášejí odpadky, (pozn. autorky: opouští dům, vykonávají činnosti spojené s venkovním světem) pomáhají otci při opravách, čistí auto. (Viz 4.1) (Oakley, 2000)

5.4 Kognitivněvývojové teorie

Kognitivněvývojové teorie vycházejí z díla psychologů Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga, kteří se shodně věnovali studiu mentálních procesů, jejichž prostřednictvím děti rozumějí svým prožitkům a pozorováním. Jednotlivým principem kognitivněvývojových teorií je, že děti se učí genderu (a genderovým stereotypům) v rámci svých rozumových snah nalézt řád v sociálním světě, který je obklopuje. Jedním z prvních úkolů, které dítě v jeho vývoji čekají, je hledat smysl veškerých informací, které přijímá pozorováním okolí a interakcí s ním. Podle kognitivněvývojových teorií řeší velmi malé děti tento úkol tak, že v okolním hmotném a sociálním světě objevují určité *vzorce*. Jakmile začnou určité kategorie a pravidelnosti objevovat, spontánně si podle nich vytvářejí i představu o vlastním já a soubor sociálních rolí. (Bem in Renzetti, 2003)

Pořádající kategorie, které si děti takto vytvářejí, se nazývají *schémata* a jedním ze zvláště užitečných schémat malých dětí je pohlaví. Porozumění děti okolnímu světu je totiž podle kognitivněvývojových teorií určeno stupněm mentální vyspělosti⁷⁷ a v rané fázi svého života (podle Piageta ve věku mezi dvěma a sedmi roky)⁷⁸ má dětské myšlení sklon ke konkrétnosti. Dítě hodně experimentuje, typicky se zaměřuje na nějakou nápadnou charakteristiku situace a opomíjí všechny ostatní, narůstá jeho pojmový aparát a slovní zásoba, zvyšuje se množství a přesnost mentálních reprezentací. „Ženy a muži v naší společnosti (a ve většině společností ostatních) vypadají odlišně: jinak se oblékají, mají jiné účesy a vykonávají jiné práce. Pohlaví je tedy poměrně stabilní a snadno rozpoznatelnou kategorií, projevující se v mnoha jasně viditelných fyzických příznacích.“ (Bem, 1993 in Renzetti, 2003, s. 101). V předoperačním stádiu vývoje mají děti sklon pohlížet na veškeré pravidelnosti, které ve svém světě pozorují, jako na jakési neměnné mravní zákony a nemají ještě schopnost vnímat *jednotu v různosti*; nedokážou tedy pochopit, že i pokud se povrchní vlastnosti určitého objektu změní

⁷⁷ Pozn. autorky: Jean Piaget chápal vývoj kognitivních procesů jako stále rostoucí složitost odpovědi jedince na prostředí a zvyšující se diferencovanost inteligence. Hlavní důraz kladl na proces zrání, kterému přisuzoval větší význam než vlivu prostředí.

⁷⁸ Pozn. autorky: Věk 2 – 7 let označuje Piaget jako druhé - předoperační stádium.

(například délka mužských vlasů), jeho totožnost zůstává stejná (muž zůstává mužem, přestože má dlouhé vlasy). (Renzetti, 2003)

Děti kategorií pohlaví vztahují nejprve na sebe, vymezují se podle ní a uspořádávají podle ní svou identitu. Poté ji začínají vztahovat i na jiné osoby ve snaze rozřadit lidské vlastnosti a typy chování do dvou skupin - mužské a ženské - a následně hodnotit pozorované chování lidí jako genderově přiměřené - „správné“ či nepřiměřené - „špatné“. (Renzetti, 2003)⁷⁹

Kritikové vznášejí proti kognitivněvývojovým teoriím několik výhrad. Jedna se týká věku, v němž si děti údajně vytvářejí genderovou identitu. Kognitivněvývojové teorie tuto fázi vývoje kladou do období věku od tří do pěti let, výzkumy však naznačují, že ve skutečnosti nastává dříve. (Cowan a Hoffman, 1986; Fagot a Leinbach, 1983 in Renzetti, 2003). Navíc genderová socializace jako taková prokazatelně začíná již samotným narozením dítěte. Z nejnovějších výsledků navíc vyplývá, že pohlaví a gender nejsou základními pořadajícími kategoriemi či schématy pro všechny lidi bez rozdílu: existují jednotlivci, které lze hodnotit jako genderově „aschematické“, přestože si sami genderovou identitu osvojili (Skitka a Maslach, 1990 in Renzetti, 2003).

Dívky mají obecně větší znalost genderu než chlapci, zároveň však bývají tolerantnější vůči chování překračujícímu genderová vymezení. Celý proces, kterým se dítě učí operovat s kategorií pohlaví jako pořadajícím schématem, jakož i vliv nejrůznějších vnějších proměnných, které mohou tento proces ovlivnit, je tedy třeba zkoumat více do hloubky.⁸⁰ Většina dosavadních výzkumů v této oblasti se

⁷⁹ „Výzkumy ukazují, že s přibývajícím věkem a postupným rozvojem svého kognitivního systému zaujímají děti k aktivitám mužů a žen pružnější postoj, přinejmenším do nástupu adolescence (Bem, 1993; Golombok a Fivush, 1994; Stoddart a Turiel, 1985; odlišný názor ovšem mají Carter a McClosky, 1983).“ (Renzetti, 2003, s. 101)

⁸⁰ Výzkumná data například svědčí o tom, že pod silným vlivem genderových schémat (viz centrální kategorie genderové stereotypy) se nacházejí obvykle ty děti, které jejich rodiče - především otcové - často podrobují pozitivnímu i negativnímu posilování v souvislosti s genderově specifickými aktivitami. Takové posilování děti nejen učí genderově typizovanému chování, ale obecně obrací jejich pozornost k genderu jako klíčové kategorii sociálního řádu (Golombok a Fivush, 1994; Fagot a Leinbach, 1989). Vedle pohlaví bychom přitom jistě našli i jiné osobní kategorie se snadno rozpoznatelnými fyzickými znaky; děti však kladou důraz právě na pohlaví - nikoli proto, že jde o kategorii přirozenou, ale protože v kultuře dané společnosti jsou právě pohlavní rozdíly zdůrazňovány.“ (Renzetti,

bohužel zabývala pouze dětmi z bělošských středostavovských heterosexuálních rodin, takže se ví jen málo o tom, jak mohou význam pohlaví a genderu pro schematizační úsilí malých dětí ovlivňovat faktory jako rasová, etnická a třídní příslušnost, struktura rodiny či pohlavní orientace rodičů. Další výhradou je to, „že učení genderu popisují (pozn. autorky: rozuměj kognitivněvývojové teorie) jako proces, který děti v podstatě realizují samy, a že vysvětlují prvořadou roli dichotomie muž - žena ve smyslovém vnímání a emocionálním prožívání dětí její přirozeností a snadnou rozpoznatelností. Tím podle Renzetti bagatelizují kognitivněvývojové teorie zásadní úlohu, kterou hraje v genderové socializaci kultura. (Renzetti, 2003)

Obohacením kognitivněvývojové teorie je dílo psycholožky Sandry Bem, která zformulovala alternativní teorii procesu získávání - učení se genderu. Její teorie v sobě zahrnuje i výše vyložené kritické reakce na kognitivněvývojové teorie. Představme si stručně její hlavní myšlenky.

5.4.1 Optická skla kultury

Podle Bem kultura každé společnosti sestává ze souboru *skrytých předpokladů* ohledně toho, jak by členové dané společnosti měli vypadat, uvažovat, cítit a jednat. Tyto předpoklady jsou zabudovány do kulturních diskursů, společenských institucí i duševního ustrojení jednotlivců, čímž se generaci po generaci neviditelně, ale systematicky reprodukuje určité vzorce myšlení a chování. (Viz 4.1 GENDEROVÉ STEREOTYPY) Bem nazývá tyto předpoklady „*optickými skly*“. Každá kultura jich obsahuje celou řadu. Její analýza se však soustřeďuje především na „optická skla“ genderová, jež v americké a většině jiných západních kultur nachází tři: genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencionalismus. Genderovou polarizací je míněno nejen to, že jsou muži a ženy považováni za bytostně odlišné, ale že tyto odlišnosti ustavují jeden z ústředních principů společenského uspořádání. Termínem androcentrismus označuje Bem jak představu, že muži jsou nadřazeni ženám, tak i zavedený předpoklad, že muži a jejich prožívání světa jsou jakýmsi standardem, vůči němuž jsou ženy poměřovány.

2003, s. 103)

Biologický esencialismus pak slouží k legitimizaci a racionalizaci předchozích dvou zmíněných optik tím, že je vysvětluje jako přirozený a nutný produkt vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími. Bem se zajímá především o to, jak tyto optiky svým působením utvářejí muže a ženy do kulturou sankcionovaných stereotypních podob. (Bem in Renzetti, 2003) Viz 7.2.2 - (kategorie Zpětná kontrola společnosti, Sociální výhodnost a Sankce)

Proces osvojování genderu je podle Bem pouze jedním specifickým případem obecného procesu enkulturace či socializace. Bem klade důraz především na dva jeho aspekty, které považuje za klíčové pro „úspěšný“ průběh enkulturace. První spočívá v tom, že společensky institucionalizovaná praxe před-programovává každodenní zkušenost jednotlivců tak, aby odpovídala kulturou nastaveným „předvolbám“ pro daný čas a místo. Zároveň je každý člověk neustále bombardován skrytými ponaučeními, které Bem nazývá *metasděleními* - ponaučeními o tom, co je důležité, co je oceňováno a jaké rozdíly mezi lidmi jsou z hlediska dané kultury významné. Skrze tyto dva procesy se kulturou dané optiky promítají do lidského vědomí a oba působí tak důsledně, že se člověk zakrátko stává v dané kultuře „domorodcem“, neschopným rozlišovat mezi realitou a tím, jak jeho kultura realitu konstruuje. (Renzetti, 2003)

Bem přitom upozorňuje, že skutečně dokonale „domorodé“ vědomí si jedinci osvojují enkulturací pouze v dětství, protože děti „se učí kulturou vymezenému způsobu konstruování reality, aniž si uvědomují existenci způsobů alternativních. Ve srovnání s dospělou osobou navštěvující cizí kulturu je dítě v této kultuře vyrůstající jako příslovečná ryba ve vodě, která si neuvědomuje, že její okolí je mokré.“ (Bem, 1993, citováno v Renzetti, 2003, s.104)

Genderově polarizující optika formuje každodenní životní realitu dětí od jejich narození.

V teorii Sandry Bem lze rozeznat prvky teorie sociálního učení i kognitivněvývojové teorie.

Bem se však soustředí zejména na *metasdělení o genderu* - tedy na skryté způsoby, pomocí kterých učení genderové polarizaci probíhá. Genderové metasdělení proběhne například, když děti pokaždé vidí, že na výletě řídí auto otec, ačkoli, jak dobře vědí, matka umí také řídit. (Renzetti, 2003)

Bem nechápe děti a rodiče pouze jako pasivní příjemce kultury. „Genderově vyhraněná osobnost je produktem i procesem zároveň.“ (Bem, 1993, citováno v Renzetti, 2003, s. 105).

Obdobně jako jiní zastánci kognitivněvývojových teorií se domnívá, že dítě je schopno přijímat kulturní signály proto, že v okolním světě samo aktivně vyhledává stabilní vzorce. V době, kdy člověk dospívá, to navíc už není jen kultura, která stanovuje meze jeho definicím genderové přiměřenosti. Člověk sám se začíná těmto mezím dobrovolně podřizovat, zvnitřňovat je a hodnotit podle nich sebe i jiné.

Autorka zároveň zdůrazňuje, že definice pohlaví, kterou si člověk v dětství osvojuje, „je povahy sociokulturní, nikoli biologické a že znaky, z nichž rozdíl mezi pohlavími dešifruje (což je v genderově tak polarizované společnosti, jako je ta naše, dosti zásadní úkol), jsou rovněž spíše sociokulturní (například účes, oblečení) než biologické (genitálie).“ (Renzetti, 2003, s. 105) Viz 7.1.8.

Podle Bem je na genderově polarizující „optické sklo“ navíc přiloženo sklo druhé - androcentrické. Děti se dozvídají nejen to, že muži a ženy se vzájemně liší, ale také, že muži mají vyšší hodnotu a že vše, co dělají muži, představuje standard, zatímco vše, co dělají ženy, je odchylkou od tohoto standardu. Působení „optického skla“ androcentrismu „dramaticky mění důsledky internalizace genderové optiky. Zatímco dosud mohl být jednotlivec vnímán jako pouhý nosič kulturního elementu genderové polarizace, nyní se stává přímým - byť třeba nevědomým - spolupachatelem sociální reprodukce mužské moci.“ (Bem, 1993, s. 139 in Renzetti, 2003, s. 105).

Na první pohled by se mohlo zdát, že vymýtí genderovou polarizaci by mělo být snazším úkolem než vymýtí androcentrismus. Bem ale upozorňuje, že zrušit genderovou polarizaci znamená úplnou proměnu kulturního vědomí, s níž podobné pojmy zcela zmizí z kultury i duševních struktur jednotlivce. (Pozn. autorky: Tento požadavek se nám však jeví jako utopický a z pozice uvnitř společnosti nerealizovatelný). Nikoli tak Bem: „Určitým skromným začátkem takového úsilí by podle ní bylo, aby se rodiče snažili oddalovat zasvěcování svých malých dětí do tradičních představ o genderu a zároveň jim vysvětlovali, že jedinými bezpodmínečně danými rozdíly mezi muži a ženami jsou rozdíly anatomické a reprodukční. Rodiče by také svým dětem museli nabídnout

alternativní optiku, zprostředkující porozumění novým informacím a umožňující zařadit je do uspořádaného rámce.“ (Renzetti, 2003, s.105-106) Bem doporučuje „optiku individuálních rozdílů“, která bude klást důraz na „pozoruhodnou rozmanitost jednotlivců v rámci skupin“ (Bem, 1983, citováno v Renzetti, 2003, s. 106).

I za předpokladu, že bychom dokázali výchovné působení rodičů dokonale očistit od genderových schémat a stereotypů, stále je třeba brát v potaz značný socializační vliv společnosti a skupiny vrstevníků, školu nevyjímaje. Vzpomeňme si jen, kolik studií bylo napsáno například o genderově zabarvených obsazích učebnic.

6 Výtvarný projekt jako východisko kvalitativního výzkumu

Po dva týdny vymezené pedagogické praxi se autorka zabývala problematikou konstitucí genderové identity jedince, mužskou a ženskou rolí ve společnosti a vlivem médií. Výtvarný projekt, který se stal východiskem pro vlastní kvalitativní výzkum. Do projektu byly zapojeny všechny čtyři první ročníky. Zcela záměrně autorka zvolila Gymnázium Na Zatlance v Praze, kde působí Mgr. Lenka Kitzbergerová, konzultantka diplomové práce.

V této kapitole bude popsáno, o čem výtvarný projekt byl a jak probíhal. Zmíníme některé zajímavé závěry, ke kterým se došlo se studenty. Text je pro větší názornost prokládán úryvky z transkriptů hodin, které fungují jako jeho organická součást.

6.1 Průběh projektu a jeho části

Protože podle osnov byl první ročník zrovna „v pravěku“, bylo nutné z něho tématicky vyjít, což se ukázalo být snazší než by se mohlo původně zdát.

6.1.1 Identita a podoba

Během prvních dvou hodin jsme si v úvodní motivační části povídali o vzniku a funkci pravěkého umění. O magické úloze umění, o pravděpodobném pocitu úzkosti a strachu pravěkého člověka (kresby prstem v Torianu - strach před prázdnotou?), o kultu Bohyně matky (zobrazení plodnosti ne krásy - bez tváří, estetický dojem byl druhořadý), zobrazení zvířat (příprava na lov - realita na nečisto a hospodářské důvody) atd. Dostali jsme se ke sloům OTISK (zanechání stopy) a OSVOJENÍ (zachycení podoby předmětu, zvířete atp.). Přes ně poté k významům a definování pojmů PODOBA a IDENTITA. (viz 3.2.4) Studenti došli k závěru, že podoba je podmnožinou identity (Co to znamená a co obnáší změnit svou podobu a jaké to je změnit svou /něčí identitu? Co je k tomu potřeba? Jak lze takovou změnu provést? Je snadnější změnit svou podobu nebo identitu?). Povídali

jsme si o změně podoby, sociálních rolích ve společnosti . . .

Změňme svou identitu...

VN: počátky umění a jeho funkce, šamanské rituály

VP: Identita a její změna (Pomaluj ruku tak, aby byla ochráněná.)

VT: malba na vlastní ruku a ruku spolužáka a následná reflexe

Pocitů; srovnání obou prožitků, fotografování.

Studenti dostali za úkol, tak jako lidé v pravěku, pomalovat svou ruku. Změnit svou vnější podobu, promýšlet a reflektovat, jaké při tom mají pocity. Poté jsme si ruce fotili a dalším úkolem bylo pomalovat - změnit ruku svého spolužáka. Studenti pracovali ve dvojicích či trojicích.

Obrázek 5. Identita a její proměna.

Pocity, které popisovali, byly jednoznačně intenzivnější v druhém případě. Zvláště patrné to bylo u chlapců. (Viz 7) Ti obecně špatně snášeli například nabarvené nehty - znak ženskosti, zženštilosti, ohrožení jasné definice jejich heterosexuální orientace, jako ohrožení své genderové identity.

Jeden student odpověděl na autorčinu otázku, zda by mu nevadilo jít s

takto pomalovanou rukou „mezi lidi“ - na veřejnost, že nikoliv, ale že by mu vadilo, kdyby ho viděl někdo, kdo ho zná.⁸¹

„Bylo by zajímavé zamyslet se nad tím, co je člověk ochoten udělat a změnit na sobě - udělat se svou podobou, ve své identitě, pokud má zaručeno anonymní prostředí a co ho svazuje a proč v sebevyjádření v prostředí, kde je znám. Viz anonymita velkoměst; Z. Bauman: pravda je v postmoderní době relativní, nikdo nebude ověřovat a ani nemůže, zda to, co o sobě říkám, jak se prezentuji, je pravdivé nebo ne.“

(Hana Vidrmanová, úryvek z reflexe praxe, 2004)

Obecně ale chlapcům vadil fakt, že někdo jiný než oni sami dělá s jejich tělem „něco nad čím nemají kontrolu“.

„možná to souvisí s dominantními rysy mužské genderové i sexuální identity, kdy pocit bezmoci, tedy i potenciálního projevu slabosti, je okolím hodnocen negativně – jako zženštilost a nedostatek „mužnosti“ – muži by se do takové situace neměli nechat zahnat – (proto asi i ona počáteční nechuť a nejistota, zda vůbec spolupracovat), jako lovci by zahynuli; možná to souvisí i s obecně uznávanou sexuální dominancí mužů dobyvatelů, těch, co aktivně pronikají.“

(Hana Vidrmanová, úryvek z reflexe praxe, 2004)

Divky popisovaly jako rušivé pocity zejména z toho, že neví co vznikne, popřípadě že by vedly linii jinak nebo by raději zvolily jinou barevnost. Obecně braly zásahy do své vnější podoby, změnu zevnějšku s větší samozřejmostí než chlapci.⁸²

Všichni společně poté došli k závěru, že jiný pocit byl (studenti obecně lépe snášeli), když se jim malovalo po dlani a hřbetu ruky, než výše po předloktí a paži. Dospěli jsme tak k poznání, že po zápěstí je naše ruka „veřejná“, ale od zápěstí výše jde už o kontakt s naším

⁸¹ *„Tento pocit chápu a sama jej zažívám. Myslím si, že člověk je daleko „uvolněnější a svobodnější“ v sebevyjádření v prostředí, které ho nespojuje příliš složitou sociální sítí, jíž je členem, různými sociálními rolami, které ho omezují a „nutí“ chovat se, oblékat se, jednat v intencích oné role a podle očekávání většinové společnosti. (strach z odmítnutí – zapuzení?).“ (Hana Vidrmanová, úryvek z reflexe praxe, 2004)*

⁸² *„Patrně proto, že dívky mají zkušenost s líčením, častějšími změnami účesů i oblečení, jsou zvyklé aktivně zasahovat do své vnější podoby - vzhledu a mít tak od ní i větší odstup – nebrat si to tak (?), i když asi jak v které oblasti, tak lépe snášely tyto změny. Dekorace a úprava vzhledu navíc patří k „ženským“ doménám, takže neměly problém se s úkolem, který byl v souladu s jejich genderovou rolí, identifikovat. V prvním případě si dívky zdobily ruku samy, tak jak chtěly a snažily genderovou roli, identifikovat. V druhém případě dívky komentovaly práci spolužáka (který maloval na vyjádření nebo nadsázce. V druhém případě dívky komentovaly práci spolužáka (který maloval na jejich ruku) opět víceméně z hlediska estetického: „tahle barva je příšerná...“ atp. (Hana Vidrmanová, úryvek z reflexe praxe, 2004)*

nahým tělem, naší „nahotou“, intimní sférou, že jde o hlubší průnik do našeho osobního prostoru a že každý z nás to prožívá s jinou intenzitou.⁸³ Další zajímavý postřeh byl, že jedinec sám sebe a své dotyky vnímá jinak (zevnitř) než dotyky někoho jiného zvenčí.

6.1.2 Sociální a genderové role muže a ženy

Při dalším setkání bylo cílem navázat na započaté téma a dále jej posunout směrem k sociálním a genderovým rolím muže a ženy ve společnosti.

Struktura této části projektu byla následující:

Gender a jeho proměna(?), sociální a genderové role muže a ženy v pravěku a dnes, jejich posun a případné změny. Genderové stereotypy v současné vizuální kultuře.

VN: Jak žili a jací asi byli lidé v pravěku a jací jsou dnes? Srovnej sociální role muže a ženy dnes s těmi v pravěku, co se mění, co zůstává?

VP: Výtvarně vyjádři pomocí obrazového materiálu z tištěných médií svůj osobní postoj k dané problematice; schopnost symbolické výpovědi.

VT: Koláž (v možné kombinaci s kresbou) a společná diskuse, rozbor prací.

V úvodní motivační části jsme diskutovali o tom, jak asi vypadal život lidí v pravěku a jak vypadá dnes. Čeho se bál pračlověk? Jaké obavy a z čeho naopak zažíváme my? Jaké byly sociální role mužů a žen v pravěku a jaké jsou dnes? Je mezi nimi nějaký rozdíl? Došlo k nějakému posunu ve vnímání mužské a ženské role? Vztah **KOOPERACE** a **KONKURENCE** mezi mužem a ženou.

Studenti během diskuse přišli na to, že od okamžiku, kdy žena může kontrolovat svou fertilitu, stává se pro muže potenciálním konkurentem a zastává

⁸³ „(tělo) má své části *veřejné*, tvář, čelo, oči, vous, ústa, vznešené orgány sebeprezentace, v nichž se koncentruje sociální identita, smysl pro čest, hrdost (*nif*), vyžadující stavět se k druhým čelem, a své části *soukromé*, skryté nebo zahanbující, jež čest velí neukazovat.“ (Bourdieu, 2000, s. 19)

řadu dalších rolí, dříve výhradně mužských, než jen funkci reprodukční. Současnému muži zato byla odebrána role muže-lovce. V pravěku soupeření - konkurenční vztah mezi mužem a ženou v zájmu přežití nebylo možné. Dnes platí, že čím je společnost civilizovanější, tím častější je konkurenční vztah.

Vliv na obsah mužské a ženské role v pravěku mělo bezpochyby **prostředí, komunita** atd. Tak je tomu i dnes. Navíc se ale přidávají média a jiné fenomény typické pro současnou společnost. Výše popsané poznatky odvodili žáci z velké části sami.⁸⁴

Metodologická východiska

Pedagogické vedení autorky spočívalo v (1) řízení a směřování diskuse žádoucím směrem a ve (2) zdůrazňování zajímavých a pro téma motivačně významných momentů, o kterých se žáky diskutovalo do větší hloubky. (viz 7.2.2) K takovému postupu bylo nezbytné předem si ujasnit *osnovu úvodní motivační části*, stanovit její *možné alternativy* a připravit se na „tématické odbočky“, které by mohly nastat. Nedílnou součástí přípravy bylo *definování klíčových pojmů*, které jsou zde v textu vyznačeny tučně. Motivační části věnovala autorka (vzhledem k důležitosti pochopení klíčových pojmů pro další pokračování projektu) poměrně významnou část (asi 20 minut) dvouhodinového bloku.⁸⁵ Stejná časová dotace (20 min) byla určena i pro závěrečné společné povídání a rozbor prací.

Z motivační části vplynuly otázky, které bylo třeba řešit v praktické části hodiny:

Jaký na nás mají média vliv? Jaký obrázek mužské a ženské role nám nabízejí?

Je mediální obraz muže a ženy shodný s tím ve skutečnosti? Cítíme mediální tlak? Pokud ano, v čem a jakým způsobem na nás média působí? Jaký je rozdíl mezi sociálními rolemi a identitou současných mužů a žen oproti pravěku?

⁸⁴ Převzato z autorčina pedagogického deníku.

⁸⁵ Pozn. autorky: Jedná se o dvě vyučovací hodiny.

Praktická část

Studenti měli k dispozici aktuální tištěnou mediální produkci (Katka, Žena a život, Reflex, Cinema). Záměrem bylo nabídkou tiskovin pokrýt tzv. „ženské“ i „mužské“ časopisy. Autorka záměrně zvolila tituly bez tématické specializace (snad kromě Cinemy) a spíše s obecným zaměřením na životní styl.

Studenti měli technikou koláže (za využití symbolického obrazového jazyka současné tištěné mediální produkce) vyjádřit, jak vnímají a chápou sociální role muže a ženy v současné společnosti, mužskou a ženskou identitu, popř. jaký obraz nám „nutí“ média.

Toto téma bylo zadáno postupně všem skupinám z prvních ročníků. V první skupině nebyl zvolen vhodný formát práce. Čtvrtka A3 se ukázala jako příliš velká plocha pro pokrytí koláží v daném časovém úseku (45 minut). Nezbyl čas na plánovanou diskusi a tak studenti dostali za úkol na zadní stranu práce stručně napsat několik postřehů k roli muže a ženy v současné společnosti. Což nakonec vedlo ke vzniku velmi zajímavých výpovědí. Uvádíme několik vybraných citací:

Žena to má celkově v životě těžší než muži (domácnost, děti...) Muž jí většinou moc nepomáhá (černé hlavy, odkaz na symboly v koláži, pozn. autorky). Znázorňuje to známou větu: „Všichni chlapi jsou stejní“.

Červená hlava - výjimka, která se snaží pomoci. Je malá, protože je takových mužů menšina.

(Eliška Kóssiová, 1.B)

Muž a žena. Každý je úplně jiný. Mají jiné zájmy, fascinují je úplně jiné věci. Ale přesto mají spoustu věcí společných..

A nejsou to jenom děti.

(Tereza Poláčková, 1.B)

Následující hodinu pracovala další skupina již s formátem A4, který se ukázal být optimálním. Závěrečné diskuse probíhaly podle vzorce: Jako první dostal slovo autor/autorka, aby vysvětlil/la, jak svou práci pojal/a, jak cítí role muže a ženy on/ona. Poté dostali prostor na dotazy ostatní spolužáci. Autorka zasahovala dle potřeby v zájmu plynulosti debaty, překonání rozpaků, popřípadě chtěla-li nějakou část diskuse více rozvinout. Její snahou bylo klást otevřené otázky, aby se zabránilo jednoslovným odpovědím:

U – Proč se kolem něho ženy točí?

Ach – protože ho chtějí získat, mít ho za partnera...

U – A myslíš si, že se ženy takhle točí kolem každého muže?

Ach – No, právě že ne, ale... (ostatní smích)

U – A co potřebuje muž k tomu, aby se kolem něj točilo tolik žen?

Ach – Peníze; když je někdo milionář nebo mediálně známej tak má modelky a herečky, který by o něj jinak ani nezavadily...

U – Takže, aby se muž ocitl v takovéto situaci, musí mít peníze...

Ach – Ne, jenom to právě že ne. Jak kdy. Nebo musí mít šarm, dobrej charakter, bejt vtipnej...

(TRANSKRIPT 1, s.5)

Vlastní projekt a genderově zabarvené hodnocení

Nakonec se autorka rovněž k jednotlivým kolážím krátce vyjádřila a uvedla další práci. Nebylo možné, a ani to nebylo záměrem, vyhnout se hodnotícímu posouzení. Autorčinou snahou bylo, na každé práci něco ocenit, poskytnout autorovi/autorce koláže zpětnou vazbu: vyzdvihnout významově zajímavá místa, neobvyklý přístup či originální postřehy atp. Na výtvarnou kvalitu díla záměrně nekladla důraz, protože pro hlavní záměr projektu – komunikování vizuálně vyjádřených obsahů, nebyla důležitá. (viz 7.2.2)

V pedagogickém hodnocení během realizace projektu, které probíhalo záměrně i zcela spontánně, jsou též patrné stopy genderového zabarvení. Uvádíme dva příklady:

(1) První je spontánní reakcí na jednu z prvních koláží. Při následné sebereflexi autorka uznala, že podruhé by se vyjádřila jinak, bez genderových klišé, která nebyla v konkrétní situaci žádným přínosem. (2) Druhý typ genderově zabarveného hodnocení byl záměrný a sloužil jako stimul, „vyprovokování“ k reakci či posunu v dialogu. Tento typ genderově zabarveného hodnocení chápe autorka jako přínosný vzhledem k tématu projektu, které se genderovými stereotypy zabývalo. Vyhocení situací a diskusí z hlediska genderové optiky zde bylo přímo žádoucí a plnilo svůj účel. Nicméně je třeba upozornit na specifičnost tématu projektu, která přiznanou „genderovou manipulaci“ umožňovala s tím, že

dokonce byla jeho organickou funkční součástí. Autorka si je vědoma problematičnosti, ne-li nemožnosti, aplikace tohoto postupu na jiná témata.⁸⁶

(1) U – *Dobře. Tak jo, děkuji moc. Tady je zase trochu jiné pojetí, trošku ženštější – přes tu pocitovou stránku.*

(TRANSKRIPT 2, s. 10)

(2) Ad – *Tak práce je rozdělená na část ženy a muže. Chlapa zajímá, aby byl slavnější, koupil dům, pak nějakou dovolenou. A ženská se místo toho stará o děti, aby bylo co jíst. A nenávidí to. Muž spousta dětí.*

Ch – *Nejsi feministka?*

U – *Takže v této práci je striktně oddělen mužský a ženský svět, myslela jsi to tak? (ano). Muž zde vyšel docela materialisticky.*

Ad – *On (muž) se stará o zabezpečení a další materiální věci.*

Ch – *Takže jsi teď vyvrátila, že se muž zajímá jen o to jedno, tady máš víc věcí.*

Ad – *Nemyslí jen na jedno. Myslí na sex a na peníze.*

Ch – *Tak to jo, no.*

U – *Tak co pánové, necháte si to líbit?*

Ch – *Ještě ta sláva trošku...*

U – *Takže to v podstatě můžete potvrdit?*

Ch – *Ne! Musíme dělat, že ne.*

U – *Toto je hodně kontroverzní práce, která k diskusi přímo provokuje. Myslím si, že autorka to postavila trošku extrémně, aby nás donutila k nějaké reakci, tak se probud'te a hajte se. Máme tady slávu, majetek, dovolenou, sex, tedy rozkoše, nové technologie, krásná auta...Kde je duševno, citovost, emocionalita?*

Ch – *Sláva mne neláká.*

U – *Úplně zde chybí rodina. Chybělo by vám to tam? (...)*

Ch – *Ona si to představuje moc jednoduše.*

(TRANSKRIPT.1, s. 1-2)

Během práce na kolážích se ukázalo, že nabízené materiály jsou velmi výrazově chudé a neumožňují dostatečně širší popis a vizuální vyjádření názorů studentů na konstituci mužské a ženské identity. Nabízely totiž převážně stereotypní klišé a zobrazení typických situací ze života muže a ženy, popřípadě

⁸⁶ Pedagogové by vlivu genderových stereotypů na svou práci měli obecně věnovat velkou pozornost a být schopni tyto a podobné vlivy pojmenovat a pracovat s nimi. Pozn. autorky.

rodiny (viz centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY). Studenti několikrát sami poukázali na tento nedostatek:

Ach – No jasně no. A tady to tady je, že chlap by měl být bojovník taky zároveň a určitej ochránce...

(Pozn. autorky: v pravém dolním rohu práce je arabský voják.)

U – Bojovník a ochránce? Toto je spíš trochu agresor, ne?

Ach – No jasně no, sem nenašel vhodnější obrázek.

U – To nevadí, ale chápeš ho jako ochránce.

Ach – No jasně no.

(TRANSKRIPT 2, s.1)

Ach - ...a tyďlecty obrázky sem vůbec nemoh najít ty, co jsem chtěl, tak sem pak... Já absolutně nevím, co to má všechno symbolizovat. Já jsem prostě nenašel to správný, co jsem chtěl.

U – Popiš nám svůj myšlenkový pochod. Co jsi chtěl vyjádřit, nehledě na to, jestli jsme se trefili obrázky, nebo ne.

(TRANSKRIPT 2, s.7)

To je přivedlo k poznání, že média nás opravdu záměrně ovlivňují a formují do společensky žádoucí podoby. Dostali se například ke kategorii (1) „být in“, rozboru pojmu (2) celebrita („mediálně známej“) a umělec, ve srovnání s tím, jak je používají média.

(1) Ch2 - No já si myslím, že je třeba strašně moc lidí, který trávej spoustu času v posilovnách a který obcházej Terra Novy a podobný obchody, aby třeba měli bundu se samolepkou tři a půl tisíce, že to stálo a takový.

Ch3 - Jsou takový lidi.

(2) U - Tak přejdeme k další práci, co nám o ní řekne autor?

Ach - Tak to by mělo být, že... No, vo chápání lidí. Jak prostě když skončilo mistrovství Evropy ve fotbale, prostě třeba toho Baroše všichni strašně vobdivovali. A kdyby ho třeba

viděli v televizi ve společnosti jedný z těchhle věcí, tak prostě ten obdiv by byl úplně v čudu. Jako já nevím, kdyby někam šel a držel by se za ruku se Sámerem nebo něco takového prostě.⁸⁷

U - Držel by se za ruku se Sámerem, to znamená, ten jeho mediální obraz tak narychlo vybudovaný během mistrovství by...

Ach - Ten by spad prostě..

Obrázek 6. Celebrity

U - Jo..

Ach - A to je jako jak, vlastně jaký jsou lidi prostě, že by to hned zapoměli, co udělal.

U - Takže, kdyby přišel nějaký další skandál nebo informace, lidé by zapomněli, tak jsi to myslel?

Ach - Nó, přesně tak. (...)

U - Proč je tam třeba Leoš Mareš, to má symbolizovat muže obecně nebo přímo jeho?

Ach - Je to prostě, všichni ti, co tam sou, jsou to všichni svým způsobem takový prostě... Takový docela známý lidi, ale jako... jako že se svým způsobem ani jeden k druhému moc nehoděj.

U - Myslíte si, vy ostatní, že tito tři pánové - mladí muži, ovšemže jsou mediálně známí,

⁸⁷ Pozn. autorky: Odkaz na společností kladně a negativně hodnocené způsoby chování. Projevy homosexuality jsou hodnoceny negativně a jsou v ostrem protikladu k obdivu.

jsou slavní, cítíte k nim nějaký respekt nebo obdiv? Můžeme-li použít alespoň jedno z těchto slov?

Ch - Ne.

Ch2 - Nevypadaj.

D - Baroš.

D2 - Ten...Baroš.

D3 - Baroš, přesně.

U - Proč? Jak to dokázal?

D - Patří mezi reprezentanty/reprezentaci?

Ach - No přesně tak. Že prostě něco dokázal.

U - Dobře, takže je dobrý ve sportu - profesi, kterou ovládá. Ano. Co Leoš Mareš?

(Šum ve třídě, chlapci vzadu " hučí" a není jim na nahrávce rozumět. Z davu se ozývají záporné odpovědi.)

Ch - Já bych ho zkopal na místě... smích

U - Tak co, má k němu někdo nějaký kladný komentář?

Ch - Ne.

U - Tak. Co je profesí Leoše Mareše? Zkuste.

Ch - Bavič.

Ch2 - Vlezdoprdelka. smích

U - Bavič...

Ch - Buran.

Ch - Zevlák ... smích

U - Nebo umělec?

Ch - No jako profesi by to šlo nazvat... patří jakoby mezi jako část těch umělců...

D - No umělec teda!...

U - Dobře...

D - Do skupiny dost podivných umělců...

U - Takže pocity jsou? Necítíte k němu někdo respekt nebo uznání za to, co dělá? Že to dělá profesionálně...

Ch - K Leošovi respekt?!

D - *Docela odvážnej, že se takhle prezentuje na tý veřejnosti...*

U - *Dobře, to je zajímavé. Takže zde vidíme vazbu na povolání...která pokud chybí, tak nám asociuje to, že nedělá nic záslužného, nic pořádného... nic, co by si zasloužilo náš respekt. Je to tak?*

D - *Hm, je.*

D2 - *Ano.*

U - *A co milý Sámer?*

D2 - *Nó, ... Nic.*

D3 - *Toho vytvořily média vlastně.*

D4 - *To je jako...*

Ch - *Uměle vytvořená figurka.*

Ch2 - *Je uměle vytvořenej...*

U - *Dokáže si něčím získat váš obdiv, respekt?*

D - *Ne.*

Ch - *Možná jo.*

Ch2 - *jóo.*

Ch3 - *Kdyby se dokázal zamračit, tak možná. Ale to se mu nepovede.*

Šum ve třídě, diskutují o tom. Váhání.

U - *Já tady cítím určité spojení u všech těch tří postav, které Adam použil. Jsou to médii na povrch vynesení lidé, kteří bůhvíjací by byli, kdyby neměli mediální pozornost.*

Ach - *Sámer určitě.*

D - *Baroš. . .*

Ach - *Baroš taky.*

D2 - *Baroš..*

U - *Dobře, takže Baroš určitou dovednost prokázal. Tak další práce.⁸⁸*

⁸⁸ Sport se v naší společnosti hodnotí vysoko a sportovci jsou v médiích často prezentováni jako hrdinové, pozitivní příklady hodné následování... Škoda, že není stejný zájem například o vědecké pracovníky či jiné vzdělané lidi. Dokonce ani trend přeplácení, známý právě ze sportu se jich netýká, jejich mediální cena je, bohužel, mizivá. Pozn. autorky.

(TRANSKRIPT 2, s. 5-6)

Zajímavé byly i úvahy nad (3) dvojí zaměstnaností žen - v domácnosti a zaměstnání, o tom, že ani muži to nemají lehké, (4) rolí rodiny v dnešní společnosti a (5) homosexuálními páry. Narazili jsme na problematiku možné legalizace sňatků gayů a lesbiček (studenti nebyli proti) a společné výchovy dětí (byli kategoricky proti), (6) ženské emancipace a na některá další zajímavá témata.

(3) Ad - šum, přestávka, nelze reprodukovat.

...žena také pracuje (symbol počítač), zároveň se stará o rodinu, na rodinu vždycky musí být dva...

(TRANSKRIPT 1, s. 6)

Ach - Protože, jestli chce mít dítě, tak by nejdřív musel mít (muž) pořádný byt, aby měl

pořádný byt, tak musí ten byt bejt jeho a samozřejmě v tom bytě musí mít obrovskou skříň s domácím kinem a koženou sedačkou a děti, než si je pořídí, tak to jde všechno do pozadí, až časem, pořád se vybavuje a tak dále. A vlastně takhle jsem to tó.

(TRANSKRIPT 2, s.8)

(4) Ad - A potom, že ten muž se stará o ty děti taky a že, ale že jako si místo toho koupěj třeba kočku, když chtěj mít dítě, aby mohli třeba pracovat a tak... a jako že si to dítě poříděj až pozdějc.

(TRANSKRIPT 2, s. 10)

Ach - Tak nahoře vlevo je ta žena, stará se o dítě, domácnost, vari. Stará se i o svůj vzhled. Pracuje - to se mi do obrázku nevešlo. Muž je celý den v práci, vydělává peníze a společně je spojuje hlavně ta domácnost a barák.

D - já chci jenom říct, že Pavel se předtím bránil, že to není jen o penězích a autu, ale přesně to tam dal.

U - Ale Pavel tam má i rodinu...

D - No jo, ale to už je jen tak vedle.

Ach - Ne, to je společný. Já jsem se předtím nebránil autu a penězům, já se bránil slávě.

(TRANSKRIPT 1, s. 6)

(5) Ad - Tak to je moje. Já to mám vlastně taky tak - nalevo ženu, vpravo je muž. Ženy tam mám jako, že vaří, móda, sport.. Pak jsem omylem vystřihla dva hokejisty do srdíčka, ale pak mne napadlo, že by se to dalo využít, protože kdysi/dřív něco takového vůbec neexistovalo, něco jako homosexuálové a tak. A dneska už je to celkem normální (smích ostatních).

No tak jako...

U - Tak určitě je to téma, o kterém se hodně mluví a do jisté míry bychom mohli souhlasit, že jde o jakousi módní vlnu a zájem o tuto problematiku...

Ad – No a vlastně uprostřed tam mám rodinu a děti.

U – Všimněte si, že ti dva pánové, co se mají rádi, mají v té kompozici takové neurčité místo. Kam byste je zařadili vy? (Pozn. autorky: Jsou umístěni ve spodní pravé části kompozice mimo schéma muž a žena a mezi nimi rodina.)

D – Já bych je nechala tam, kde jsou, protože se tam hodí...

D2 – No není to tedy středem všeho dění.

U – Co kdybychom je dali blíže k rodině a dítěti?

D – šum...asi ne.

Ch – Ne.

U – A co současné debaty o registrovaném partnerství a možnosti adoptovat děti? Co si o tom myslíte?

Šum, ne vše lze reprodukovat.

Ch – Měli by mít právo na manželství, ale ne vychovávat děti.

(Pozn. autorky: Ostatní souhlasili, velmi negativně se stavěli k možnosti výchovy dětí homosexuálními páry.)

(TRANSKRIPT1, s.7)

(6) Ad – No, to je vlastně to, co jsme teď řekli. Vpravo je žena, která je u toho dítěte a doma, ale ženám už se to přestává líbit a přicházejí na to, být schopnější, zapojit se nějak do té společnosti. Třeba je tam ta podnikatelka. No a vlevo jsou ti chlapi, kteří nevím, jak se na to dívají. Já nevím, ale myslím, že se jim to moc nelíbí.

U – Dobře. Chápeš je zde spíše jako pasivní diváky této změny nebo je tam z jejich strany snaha do této proměny nějak zasahovat?

Ad – No, snaha tam určitě je. Nevím přesně, že se spíš snaží ty ženy odradit nebo něco takového...

(TRANSKRIPT 1, s.4)

6.2 Shrnutí průběhu projektu

Studenti neměli problém vyjadřovat se touto formou (koláž) ba naopak. Tato „klipová“ a symbolická forma vyjadřování je jim blízká. (viz 7.2.2 kap. Jazyk médií) Byli schopni obsáhnout tématicky velmi široké spektrum problematiky sociálních rolí a funkce společnosti. Problém nastal, pokud měli jednu její část rozvést více do hloubky. I zde se projevovaly individuální odlišnosti. Děvčata obecně verbalizovala své myšlenky a pocity snáz než chlapi.

Jak chlapi, tak dívky si uvědomují intenzivní tlak populárních vizuálních médií na konstituci své sociální a genderové identity a jsou schopni o některých

projevech tohoto mediálního tlaku s odstupem hovořit. Mužskou a ženskou roli ve společnosti chápou dle očekávání vcelku tradičně. Mají liberální postoje k právu žen na vlastní seberealizaci a kariéru, ale cítí střet tradičního pojetí rodiny s profesní realizací žen. Muž by stále měl být živitelem rodiny, i když ne jediným.

Mateřství už nemusí být jen výsadou žen, mohou jej zvládnout i muži. Tento fakt byl často zdůrazňován. To je autorkou hodnoceno jako posun a určitý pozitivní trend v modifikování tradičně genderově vymezených rolí muže a ženy. Je to dokladem, že i genderové stereotypy, které jsou poměrně stálé a odolné, se mohou pozvolna měnit. Důležitou roli zde hraje zkušenost z vlastní rodiny, ať už pozitivní nebo negativní.

Problematika genderu, sociálních rolí, konstituce identity jedince a vlivu médií autorku velmi zajímá a je ústředním tématem této diplomové práce. Jde o témata všudypřítomná, aktuální a významná a je třeba s nimi začít odborně systematicky pracovat. Instrukce školy je plnoprávnou a velmi důležitou součástí společnosti. Je tedy logické, že by se měla těmito tématy zabývat, reflektovat je a přiznat si, že jsou její nedílnou součástí. Nelze je dále přehlížet, řadit na okraj, zlehčovat. Naopak jejich znalost a orientace v nich může být cestou k hlubšímu pochopení životní reality studentů, jejich aktuálních potřeb a k efektivnějšímu výchovnému působení. V oblasti „výchov“ a výtvarné výchovy zvláště se otevírá a nabízí značný prostor. V neposlední řadě je možný kladný dopad na samotné pedagogy a to zejména při sebereflexi vlastní pedagogické práce, především svého působení na žáky.

7 Kvalitatívni výzkum metodou zakotvené teorie

V úvodu kapitoly si objasníme vhodnost a způsob použití zakotvené teorie pro tento výzkum a její základní principy. Plynule přejdeme k popisu samotného výzkumu a analýze výstupů.

Text zabývající se výsledky výzkumu bude zcela záměrně prokládán teorií vztahující se k dané problematice a dosaženým výsledkům, pokud již nebyla zmíněna v první teoretické části práce. Jak výzkum tak teoretická část vznikaly paralelně a vzájemně na sebe odkazují.

Výzkum autorce otevřel další problémové okruhy, kterými by se ráda dále zabývala.

7.1.1 Proč kvalitatívni výzkum? Volba metody zakotvené teorie

Důvodem volby kvalitatívniho výzkumu je podstata zkoumaného problému, která je jen obtížně definovatelná jednou větou.

„Kvalitatívni metody se používají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. (...) Mohou pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitatívni metodami obtížně podchycují.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 11)

7.1.2 Co je zakotvená teorie a proč „zachránila“ téma diplomové práce?

Jde o teorii induktivně odvozenou ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. (Strauss, Corbin, 1999)

Méně či více výrazné rozpory a nejasnosti, které vznikaly znovu a znovu střetáváním nesourodých sociálních rolí, často úplně odlišné reakce na stejné

chování v různých sociálních či profesních skupinách, selhávání „ověřených sociálních strategií“ v novém prostředí, různé hodnocení na základě stejných kvalit a naopak, nejistota definice vlastní identity, touha „patřit někam“ a zároveň nutkavý pocit nepatřičnosti... Tyto a mnohé podobné důvody jakoby intuitivně nutily všimnout si vizuálních zobrazení určitého druhu. Jako by se neustále zvyšovala citlivost na „určité věci“, určité typy zobrazení, gesta, způsoby chování převážně v televizních či tištěných reklamách, na módních fotografiích. Bylo snadné porozumět, ale těžké „to“ pojmenovat, postihnout, natož popsat jak „to“ funguje... Autorka strávila skoro dva roky shromažďováním převážně vizuálních materiálů, které byly čímsi znepokojivé.⁸⁹

„Věděla jsem jen, že existuje nějaká „síla“, která na mne působí různými způsoby přes různá vizuální komerční i nekomerční média.“

(Hana Vidrmanová, Mix, zima 2003/2004)

Autorka se zaměřila na tištěnou mediální produkci.⁹⁰ Samotné pojmenování výzkumného problému a jeho užší specifikace nebylo možné uspěchat.

„Jde o něco, co směřuje, tlačí, vymezuje, ale zároveň i vábí do určité sociální role, k určitým způsobům chování; (viz 4.2) něco, co má na člověka vliv, co způsobuje, že některým věcem (výrobkům, oblečení) dává přednost před jinými, že se na některé fotografie dívá rád/a a jiné ho/ji iritují. Je to tlak, který si lidé uvědomují částečně nebo vůbec. Je to něco, co způsobuje, že si lidé přisuzují určité vlastnosti, aniž by se znali; něco, co může být překážkou stejně jako výhodou...“

(Hana Vidrmanová, : Mix, zima 2003/2004)

Metoda zakotvené teorie je pro tento druh analytické práce vhodný výzkumný nástroj. Umožňuje výzkumníkovi dát myšlenkovým pochodům metodologický rámec a napomáhá rychlejší krystalizaci myšlenek.

⁸⁹ Pozn. autorky: Sběr vizuálních materiálů převážně pracujících s kategorií genderu a jeho posuny na škále mezi „mužským“ a „ženským“ se postupně stal jakýmsi „vizuálním fetišem“, který měl původně poněkud jiný význam než být východiskem ke kvalitativnímu výzkumu. Výše zmiňované materiály měly být použity jako podklady pro cyklus maleb, ze kterých nakonec sešlo právě „na úkor“ výzkumu.

⁹⁰ Pozn. autorky: Zejména pro její dostupnost, snadnou archivaci a na vysílacím čase nezávislou manipulaci.

Lze ji přirovnat k výkonnému softwaru, který organizuje a kategorizuje vlastní myšlenkové procesy výzkumníka.

7.1.3 Cíle výzkumu aneb Proč tvořit zakotvenou teorii?

Od použití zakotvené teorie ve výzkumu se očekávalo především určité vyjasnění a ilustraci mnohdy pouze tušených vztahů mezi vzniklými pojmy a kategoriemi, nalezení vztahů nových a celkově zlepšení orientace a hlubší porozumění dané problematice. Naším záměrem bylo zpracovat získané materiály a téma relevantní výzkumnou metodou, tak aby se výsledný výstup stal přínosem pro praxi výtvarné výchovy a mohl fungovat jako pomůcka pro učitele, studenty nejen výtvarné výchovy a pedagogiky, ale všechny, kdo se zajímají o problematiku genderové identity a genderových stereotypů.

Výzkum by měl sloužit také jako výchozí didaktický a teoretický materiál pro tvorbu projektů či výukových jednotek na dané téma. Má být teoretickým vyjádřením – modelem reality a výstupy by měly být prakticky využitelné a praxi přínosné.

Ve výzkumu je vybudován ucelený pojmový aparát, jednotlivé pojmy jsou uváděny do vzájemných vztahů pomocí výroků o vztazích v pojmovém schématu.

7.1.4 Výzkumná otázka/problém

Kritické přemýšlení o genderových stereotypech, jejich funkci a vzbách ve výzkumném poli s akcentem na roli médií.⁹¹

aneb

⁹¹ Formulování výzkumné otázky: Hlavním cílem badatele je TEORETICKÁ INTERPRETACE či TVORBA TEORIE. Potřebujeme proto přizpůsobivou výzkumnou otázku, která nám ponechá dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Počáteční otázka je tedy poměrně široká. Ovšem během výzkumného procesu postupně objevujeme a zavrhujeme pojmy a vztahy mezi nimi, a tím se výzkumná otázka neustále zužuje a *zaostruje*.

Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev. Tento výrok říká, na co přesně se chceme zaměřit a co chceme o daném předmětu vědět. U zakotvené teorie se otázky často orientují na dění a průběh. (Strauss, Corbin, 1999)

Jak působí genderové stereotypy v současné mediální produkci na konstituci genderového subjektu.

Formulace výzkumných otázek je nezbytná pro udržení žádoucího směru výzkumu a popsání nejdůležitějších vztahů. Otázky zaměřují pozornost badatele na centrální kategorii a analýzu jejich vztahů s ohledem na zadání diplomové práce.

V tomto výzkumu jde o tvorbu teorie (teoreticky podložené interpretace) – což chápeme jako cestu k pochopení reality. Tvorba teorie obsahuje interpretaci údajů, protože údaje musí být převedeny do pojmů (konceptualizovány) a mezi těmito pojmy je třeba vytvořit vztahy tak, abychom vytvořili teoretické zpodobnění reality (reality, kterou nemůžeme nikdy zcela poznat, kterou můžeme vždy jen interpretovat). Výsledné teoretické výroky se pak mohou použít nejen k vysvětlení reality, ale poskytnou nám zároveň i východiska pro naše jednání. Badatelé zabývající se tvorbou teorií věří, že teorie jsou tím nejsystematičtějším způsobem, jak tvořit, syntetizovat a integrovat vědecké znalosti. (Strauss, Corbin, 1999)

Hlavní složky kvalitativního výzkumu

1. Údaje ⁹²

a. Přepisy nahrávek z hodin výtvarné výchovy:

i. TRANSKRIPT 1

ii. TRANSKRIPT 2

b. Výtvarné práce žáků:

i. KOLÁŽE 1

ii. KOLÁŽE 2

iii. KOLÁŽE 3

iv. KOLÁŽE 4

c. Vlastní záznamy, postřehy, reflexe atd.

i. MIX

⁹² Viz přílohy.

2. Analytické a interpretační postupy - „kódování“:
 - a. otevřené kódování
 - b. axiální kódování
 - c. selektivní kódování
3. Písemná výzkumná zpráva, příběh, analýza centrální kategorie a hlavních kategorií.

7.1.5 Analytické a interpretační postupy

KÓDY (otevřené a axiální kódování)

Prvním krokem analýzy výše uvedených materiálů získaných v terénu je (A) označování jevů - *konceptualizace*. V tomto případě šlo o detailní rozbor jednotlivých pojmů v textu. Cílem bylo přidělit jméno každému samostatnému případu, jevu, myšlence nebo události, která se z textu vynořovala. Některé byly označovány přímo v textu, jiné autorkou zapisovány na okraje transkriptů. Výsledkem této práce bylo značné množství pojmů zapsaných pod sebe v chronologickém pořadí tak, jak byly z textu vyjímány. Při opakovaném pročitání bylo nutné začít jednotlivé případy - označení porovnávat a ptát se po podobnostech. Například: Co mají tyto dva jevy společného? Souvisí spolu? Jak? Jak by se daly pojmenovat? Jaké abstraktnější označení se k nim dá přiřadit?

Druhým krokem analýzy je (B) určování kategorií - *kategorizace*. Pojmy bylo nutné seskupit, podobné spojit, vytvořit obecnější pojmenování jevů - kategorie a redukovat tak jejich značné množství. Osvědčilo se barevné rozlišování podobných jevů⁹³ v seznamech získaných konceptualizací a označování četnosti jejich výskytu. „Proces seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu, nazýváme *kategorizace*.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 45) Pojmy byly analyzovány jeden po druhém a zjišťovalo se, k jakému jevu patří a zda a jak se liší od ostatních pojmů.

⁹³ „Jev, reprezentovaný určitou kategorií, dostane také pojmové označení, ovšem toto označení by již mělo být abstraktnější než jména pojmů, které jsou v této kategorii uskupeny. Kategorie mají určitý pojmový rozsah, který určuje, které skupiny pojmů neboli subkategorie spadají pod danou kategorii.“ (Strauss, Corbin, 1999, s.45)

Poté se získané soupisy znovu procházely. Jednotlivé jevy a první vzniklé kategorie byly podle barevného rozlišení seskupeny do významově příbuzných skupin. (Viz Obrázek 12)

Dalším krokem otevřeného kódování bylo (C) *pojmenovávání kategorií*. Cílem bylo přijít na označení abstraktnější než pojmy, které má označovat, trefné a názorné. (Viz Obrázek 11)

Nově vzniklé kategorie se opět analyzovaly a přepisovaly podle objevených významových souvislostí se stále ještě nevyjasněnými či nezařazenými pojmy. Tímto způsobem se začaly objevovat první významové oblasti a zatím spíše tušené vztahy. Poté následovala opakovaná analýza transkriptů. Tentokrát se nepostupovalo slovo po slově, ale označovaly se celé části textu, které o něčem vypovídaly. Znovu se kladly pomocné otázky: O čem se zdá, že to je? O jakém problému se zde hovoří? Co se za výpověďmi skrývá?

V této fázi stále ještě otevřeného kódování, i když již s přesahem do axiálního, se ukázalo jako velmi plodné, a pro hlubší pochopení souvislostí či „nedořečeností“ přímo neocenitelné, současně analyzovat obrazový materiál a nahrávky výpovědí žáků. Zvukový záznam byl přece jen výrazově bohatší a pomohl autorce vybavit si jednotlivé úseky praxe mnohem živěji. Také analýza koláží, na které žáci ve zvukovém záznamu odkazují a o kterých se v záznamech hovoří, byla velkým přínosem.

Kombinace analýzy textu, zvukové nahrávky a vizuálních výstupů, tedy různých forem primárních údajů, přispěla ke zvýšení validity a reliability výzkumné práce.

Podrobná kvalitativní analýza výtvarných prací žáků ale nadále zůstává velkou výzvou do budoucna. Bude přínosem porovnat takto získané výsledky s výsledky tohoto výzkumu, případně jej na základě nových zjištění dále rozvinout.

Jednotlivé části kódování nenásledují nutně po sobě, ale mohou se prolínat, či probíhat současně.⁹⁴ Proto je nepřesné uměle rozlišit hranici otevřeného a axiálního kódování.

Kategorie, jejich vlastnosti a umístění na dimenzionálních škálách určené otevřeným kódováním, skládá axiální kódování zase novým způsobem dohromady *vytvářením spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi*. Myslí se tím: vytvoření něčeho, co se časem stane jednou z několika hlavních kategorií. Stále ještě se budeme zabývat rozvíjením kategorií, ovšem takovým rozvíjením, které přesahuje vlastnosti a dimenze. (Strauss, Corbin, 1999)

V axiálním kódování⁹⁵ jde o uvádění subkategorií do vztahu k nějaké kategorii. Nastává tedy čas pro konstrukci *pojmových map*. (Viz Obrázek 13.) Na velký arch papíru se zanesly všechny kategorie získané otevřeným kódováním. Pro potřeby výzkumníka a z důvodu snazší orientace je praktické průběžně propojovat vzniklé kategorie a vztahy s některými jevy či zdánlivými podrobnostmi z textu transkriptů. Tento postup se osvědčil ze dvou důvodů - během analýzy zajišťoval neustálý hluboký ponor do problematiky a poskytoval důležitou zpětnou vazbu o skutečné existenci kategorií v primárních dokumentech. Pojmové mapy sloužily k zpřesnění některých již vzniklých kategorií, objevení kategorií nových, odhalení vztahů mezi nimi.

„Při kódování neustále přecházíme mezi induktivním a deduktivním myšlením. To znamená, že při práci s údaji deduktivně navrhujeme výroky o vztazích nebo navrhujeme možné vlastnosti a jejich dimenze a pak se porovnáváním případů mezi sebou snažíme ověřit to, co jsme vydedukovali. Je zde neustálá souhra navrhování a ověřování. Toto kombinování indukce a dedukce je to, co činí teorii zakotvenou!“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 82)

⁹⁴ „Ačkoliv otevřené a axiální kódování jsou odlišné analytické postupy, badatel se při reálné analýze neustále pohybuje mezi oběma typy kódování.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 71)

⁹⁵ Axiální kódování je „soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi. To se činí v duchu kódovacího paradigmatu, které zahrnuje podmiňující vlivy, kontext, strategie jednání a interakce a následky.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 70)

Z otevřeného a axiálního kódování vzešly tyto kategorie:

Agresivita	Reklama
Alternativní model uspořádání	Rodina – socioekonomické společenství
Atributy mužské moci	Rodinný stereotyp
Celebrity	Rozpor sociálních rolí muže a ženy
Děti	Sankce
Distribuce moci (podle g. stereotypů)	Síla
Emancipace	Skandál
Funkčnost	Sociální realita
Fyzická síla	Sociální bezpečí
Genderové stereotypy	Sociální realita
Hodnocení	Sociální riziko
Identita muže	Sociální role muže
Identita ženy	Sociální role ženy
Iluze svobody/ svobodné volby	Sociální strategie
Komunikace – komunikace symboly	Sociální výhodnost
Konformita	Sociální zdatnost
Konkurence	Společenské uznání
Kontrola počtů	Společenský model reality
Konzumní styl života	Společnost
Kooperace	Strategie chování
Krása	Styl života - konzumní
Média	Symbolická dominance muže
Transmise – přenos g. stereotypů	Symboly
Přenos informací	Tradicionalismus
Mediální model reality	Tradiční model uspořádání
Mediální pozornost	Tradiční sociální a genderové role
Mediální tlak	Trendy
Mechanismus zpětné kontroly funkce společnosti	Vývoj
Moc	Úspěch
Nefunkčnost tradičního modelu	Uvnitř
Nevýhodnost	Venku
Organizace společnosti	Vizuální populární kultura
Partnerství	Vliv médií
Péče	Vliv, tlak, kontrola
Produkty médií	Výhodnost
Působení médií	Vzhled ženy
	Zaměstnání

Výčet je výchozím seznamem vzniklých kategorií, který slouží k další analytické práci.

Některé kategorie se staly subkategoriemi jiných a vynořila se centrální kategorie. Celý model výzkumného pole začal nabývat na hutnosti.

Z výše uvedených kategorií vznikly dvě velké pojmové mapy (Viz fragment velké pojmové mapy: Obrázek 15), ve kterých je zmapováno celé výzkumné pole a hlavní diskursy. (viz 7.1.13)

Na základě významových uzlů, vzájemných vztahů a zvláště významně se jevících kategorií poté vznikaly menší pojmové mapy - diagramy, zaměřené pouze na určitou část výzkumného pole. Tato část analýzy je pro konstrukci teorie klíčová. Velkými a malými pojmovými mapami, kategoriemi a jejich četnými složitými vztahy jsem se autorka zabývala několik měsíců. Je nutné opakovaně promýšlet vznikající model a klást otázky o vztazích, jejich podmínkách, příčinách a následcích. Centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY⁹⁶ se začala formovat a vystupovat z modelů jako klíčová. (Viz Obrázek 14.)

7.1.6 Selektivní kódování

„Po nějaké době (pravděpodobně měsících) strávené shromažďováním a analýzou údajů před vámi stojí úkol, kterým je integrace vašich kategorií do zakotvené teorie!“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 86) *Integrace* se příliš neliší od axiálního kódování. Provádí se pouze na vyšší - abstraktnější úrovni analýzy. Axiální kódování je základ pro kódování selektivní. V tomto okamžiku bychom si měli všimnout vztahů mezi hlavními kategoriemi a začít si vytvářet představu, o čem náš výzkum vlastně je.

„Problémem je zde následující: „Jak vzít to, co je doufejme v hrubém stavu ve vašich diagramech a záznamech, a systematicky to rozvinout do takového

⁹⁶ VERZÁLKAMI budou v dalším textu označeny v selektivním kódování vzniklé kategorie a centrální kategorie.

obrazu reality, který bude pojmový, srozumitelný a hlavně zakotvený?“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 87)

Tohoto cíle dosahujeme pomocí několika kroků. „Prvním krokem je podrobně vyložit *kostru příběhu*. Druhým krokem je *uvedení pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii* podle *paradigmatu*. Ve třetím kroku jsou *kategorie vzájemně vztahovány na dimenzionální úrovni*. Čtvrtým krokem jsou tyto *vztahy ověřovány* podle údajů. Pátým a posledním krokem je *doplnění kategorií*, které je třeba dále upřesnit anebo rozvinout. (...) Tyto kroky za sebou nemusejí následovat přesně v tomto pořadí a v praxi nejsou tak přesně vymezeny či ohraničeny. (...) V praxi přeskakujeme od jednoho k druhému.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 87)

„Abychom dosáhli integrace, je nejprve třeba formulovat *kostru příběhu*⁹⁷ a podřídit se jí.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 88) To znamená konceptualizaci popisného příběhu o ústředním jevu výzkumu. Ústřední jev výzkumu se stává centrální kategorií. (Strauss, Corbin, 1999)

Bylo nutné zjistit, jaké jevy se opakovaně objevují v pojmových mapách a údajích. Začal vznikat text, jakýsi hrubý popisný přehled výzkumného pole, ze kterého bylo třeba vystavět příběh.

Příběh by měl vyprávět o tom, jak centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY funguje ve vzniklém modelu reality.

Je nutné neustále nahlížet na analýzu přes výzkumné otázky: **Kritické přemýšlení o genderových stereotypech, jejich funkci a vazbách ve výzkumném poli s akcentem na roli médií**

aneb

Jak působí genderové stereotypy v současné mediální produkci na konstituci genderového subjektu.

⁹⁷ *Kostra příběhu* je konceptualizace příběhu. Toto je *centrální kategorie*. *Příběh* je tedy popisné vyprávění o ústředním jevu výzkumu. (Strauss, Corbin, 1999)

7.1.7 Vyložení kostry příběhu

K tomu, aby bylo možné přistupit k psaní příběhu, bylo nutné zpřesnit seznam hlavních kategorií.

Seznamy kategorií z vypracovaných diagramů slouží jako východiska ke konstruování diagramů nových na vyšší a abstraktnější úrovni. Kromě centrální kategorie bylo definováno třináct hlavních kategorií. Rovněž některé kategorie vztahující se k hlavním kategoriím byly zachovány, protože byly důležité pro konstrukci příběhu. (Viz Obrázek 14.)

7.1.8 Hlavní kategorie a kategorie:

1. SPOLEČNOST
2. ORGANIZACE SPOLEČNOSTI
3. **GENDEROVÉ STEREOTYPY** (centrální kategorie)
4. MECHANIZMUS ZPĚTNÉ KONTROLY FCE SPOLEČNOSTI
(Metasdělení)
Odměna/sankce
5. IDENTITA ŽENY
Krása
6. IDENTITA MUŽE
7. MOC
Distribuce moci (podle genderových stereotypů)
8. TRADIČNÍ SOCIÁLNÍ A GENDEROVÉ ROLE
Sociální role muže
Sociální role ženy
Rozpor sociálních rolí muže a ženy
9. STRATEGIE CHOVÁNÍ / SOCIÁLNÍ STRATEGIE
10. KONKURENCE
Emancipace
11. KOOPERACE
Péče
Uvnitř
Venku
12. MÉDIA (vizuální populární kultura)
Mediace (přenos genderových stereotypů, informací)

13. MODEL REALITY

14. PARTNERSTVÍ

Rodina

7.1.9 Kostra příběhu

Hlavní příběh je o tom, jak **GENDEROVÉ STEREOTYPY** působí a fungují (jakou mají funkci) ve **SPOLEČNOSTI (SOCIÁLNÍM MODELU REALITY)**. Jedním ze způsobů jejich působení a **PŘENOSU** jejich vlivu, tj. **MOCI**, jsou **MÉDIA**, která sama **GENDEROVÉ STEREOTYPY** využívají jako prostředek (k **DISTRIBUCI MOCI** ve **SPOLEČNOSTI**, **ZPĚTNÉ KONTROLE FUNKCE SPOLEČNOSTI**, k **ORGANIZACI SPOLEČNOSTI**). Respektive **SPOLEČNOST** k tomu využívá **MÉDIÍ**.

Příběh se odehrává v **MODELU REALITY**, ve **SPOLEČNOSTI**. **SPOLEČNOST** je **ORGANIZOVANÁ** a má **MECHANISMY ZPĚTNÉ KONTROLY** pro udržení společenského řádu / **TRADIČNÍHO MODELU USPOŘÁDÁNÍ**.

IDENTITA MUŽE a **ŽENY** je ve **SPOLEČNOSTI** zakládána mimo jiné i (**TRADIČNÍMI**) **SOCIÁLNÍMI** A **GENDEROVÝMI ROLEMI**. Tyto role úzce souvisí se **STRATEGIEMI CHOVÁNÍ** / **SOCIÁLNÍMI STRATEGIEMI**.

Pokud jsou **SOCIÁLNÍ ROLE MUŽE A ŽENY TRADIČNÍ** a řídí se - jsou v souladu s **GENDEROVÝMI STEREOTYPY**, funguje **PARTNERSTVÍ** muže a ženy na principu **KOOPERACE** a je **SOCIÁLNĚ VÝHODNÉ**. Pokud dojde k **ROZPORU SOCIÁLNÍCH** a **GENDEROVÝCH ROLÍ** například porušováním tradičních **GENDEROVÝCH STEREOTYPŮ** (např. **EMANCIPACE**), (a tím i k posunu **SOCIÁLNÍCH ROLÍ** od tradičního vymezení), vztah muže a ženy často funguje na principu **KONKURENCE** a **PARTNERSTVÍ** se stává **SOCIÁLNĚ NEVÝHODNÝM** vzhledem k **ORGANIZACI** a zájmům **SPOLEČNOSTI**.

SPOLEČNOST KONTROLUJE svou **FUNKČNOST**, má zájem na fungování **TRADIČNÍHO MODELU ORGANIZACE SPOLEČNOSTI** podle odpovídajících a žádoucích **STRATEGIÍ CHOVÁNÍ**.

SPOLEČNOST (a) **ODMĚŇUJE** **SOCIÁLNÍM BEZPEČÍM** a **SPOLEČENSKÝM UZNÁNÍM**, pokud model funguje (v rámci daných pravidel a v souladu s **GENDEROVÝMI STEREOTYPY**), a (b) **SANKCIONUJE** **SOCIÁLNÍM RIZIKEM**, exkomunikací-vyloučením ze **SPOLEČNOSTI**-společenského dění,

zbavením SOCIÁLNÍCH VÝHOD, odepřením PARTNERSTVÍ (RODINY) a SPOLEČENSKÉHO UZNÁNÍ pokud nefunguje. (Například díky EMANCIPACI žen - porušování GENDEROVÝCH STEREOTYPŮ)

DISTRIBUCE MOCI ve SPOLEČNOSTI probíhá podle způsobu ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, jejích funkcí, hodnot a priorit. DISTRIBUCE MOCI souvisí s/je podmíněna mimo jiné i naplňováním TRADIČNÍCH SOCIÁLNÍCH A GENDEROVÝCH ROLÍ muže a ženy (ty jsou chápány jako hodnotné a jsou odměňovány).

GENDEROVÉ STEREOTYPY tedy pomáhají - zprostředkovávají DISTRIBUCI MOCI a tím přispívají i k udržování ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, k funkčnosti TRADIČNÍHO MODELU USPOŘÁDÁNÍ.

MÉDIA se rovněž podílí na DISTRIBUCI MOCI a ORGANIZACI SPOLEČNOSTI především opakovaným a neustálým zprostředkováváním / TRANSMISÍ GENDEROVÝCH STEREOTYPŮ. Tento přenos probíhá různými způsoby (viz například reklamy).

DISTRIBUCE MOCI probíhá v mimo jiné i závislosti na GENDEROVÝCH STEREOTYPECH - (na TRADIČNÍCH SOCIÁLNÍCH A GENDEROVÝCH ROLÍCH MUŽE A ŽENY) a v závislosti na IDENTITĚ MUŽE A ŽENY (GENDERU MUŽE A ŽENY) celkově.

MOC je v IDENTITĚ ŽENY zprostředkovávána (1) KRÁSOU - symbolickou silou / VZHLEDEM - sociální úspěšnost. (KRÁSA / VZHLED úzce souvisí s MÉDII) a (2) mírou naplňování její TRADIČNÍ SPOLEČENSKÉ (SOCIÁLNÍ A GENDEROVÉ) ROLE - tj. GENDEROVÝCH STEREOTYPŮ - PARTNERSTVÍ, PÉČE (o dítě, rodinu, partnera) o vše UVNITŘ.

Zdroje a ATRIBUTY MUŽSKÉ MOCI jsou (1) fyzická síla - agresivita a symbolická dominance muže, (2) podíl na ORGANIZACI SPOLEČNOSTI přes KARIÉRU/ZAMĚSTNÁNÍ - VENKU.

Konstrukce příběhu ověřila platnost a funkčnost všech hlavních kategorií ve výzkumném poli - modelu sociální reality. Centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY byla identifikována již během opakovaného promýšlení vztahů mezi hlavními kategoriemi v četných modelech jednotlivých částí výzkumného

pole a jejich vzájemném vztahování. Nicméně příběh potvrdil, že její volba byla správná a že ve výzkumném poli funguje.

7.1.10 Uvádění pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii podle paradigmatu

„Centrální kategorie musí být jako slunce, v uspořádaném systematickém vztahu ke svým planetám.“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 92)

„Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii se opět provádí pomocí paradigmatu – podmíněné vlivy, kontext, strategie, následky. (...) Je třeba tedy určit, které kategorie označují které části paradigmatu. Toto určení kategorie v podstatě uspořádá do subkategorií podle paradigmatického vztahu. Jednoduše řečeno, analytické uspořádání vypadá asi takto: A (podmínky) vedou k B (jevu), který vede k C (kontextu), který vede k D (jednání nebo interakcím včetně strategií), které pak vedou k E (následkům).“ (Strauss, Corbin, 1999, s. 92)

Vztahy analytického uspořádání jednotlivých kategorií vzhledem ke kategorii hlavní jsou patrné v příběhu. Ten je schématem funkce celého výzkumného pole – společnosti.

Ještě předtím, než se začneme podrobněji zabývat centrální kategorií a vztahy ostatních kategorií, je důležité popsat výzkumné pole, které tvoří rámec celého výzkumu a v němž se odehrává i náš příběh.

7.1.11 Výzkumné pole

Zpočátku velmi propletené a složité vztahy mezi jednotlivými rodíci se kategoriemi nedávaly příliš smyslu. Opakovaným zpřesňováním a rozpracováváním jednotlivých kategorií a vyvstávajících důležitých vztahů mezi nimi se zvolna začaly vynořovat i jakási „pole“, významové oblasti či diskursy, ve kterých kategorie fungují.

Byly nazvány „modely reality“:

- MODEL MEDIÁLNÍ REALITY

- MODEL ŽITÉ REALITY
- MODEL SOCIÁLNÍ REALITY

Jednotlivé modely reality/diskursy jsou vzájemně prorostlé vztahy a vazbami, zaklesnuté do sebe. Z tohoto hustého přediava, jakési „tkáně“ souvislostí, významů, příbuzností, protikladů se rodí nové kategorie, významy a souvislosti definitivně stvrzující neoddělitelnost jednotlivých diskursů.

Zpočátku nebylo jasné, zda je rozdělení odpovídající a pokud ano, jak jej uchopit. Jaký je vztah mezi jednotlivými „realitami“? Není některá z nich subkategorií jiné?

Skutečně se nakonec ukázalo, že vazby mezi jednotlivými diskursy (jakkoli se prostupují), jako významovými celky, jsou hierarchicky strukturovány. MODEL MEDIÁLNÍ REALITY i MODEL ŽITÉ REALITY je organická funkční součást MODELU SOCIÁLNÍ REALITY, který je svým významem přesahuje. (Je všudypřítomný, „rozprostřený“ přes celé výzkumné pole a prochází jím.) Viz Obrázek 16.

V pojmových mapách se MODEL SOCIÁLNÍ REALITY - naše výzkumné pole, významově kryje s kategorií SPOLEČNOST. Toto pojmenování je kratší a stejně výstižné, proto mu dáváme přednost s ohledem na jeho snadnější používání v dalším textu.

Centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY prochází celým výzkumným polem - SPOLEČNOST, zpevňuje a spojuje jej bohatými vazbami. (Viz Obrázek 17.) Nejdůležitější z nich jsou zachyceny v příběhu. (viz 7.2.2)

Než přistoupíme k analýze kategorií, je třeba ujasnit si pojem diskurs, který bude posléze teoretickým východiskem k definování našeho výzkumného pole.

7.1.12 Vymezení pojmu diskurs

Fulková vymezuje diskurz jako vnitřně organizovaný celek, z něhož vyrůstá jazykový obraz světa. Pokud chápeme obraz jako sémiotický text vytváření významů, pak „předměty samy se budou moci stát promluvou, pokud něco označují, a do pojmu diskurz je nutno zahrnout i diskurz obrazový.“ (Fulková, 2004b, s.14) Obrazový diskurz je zahrnut i v našem výtvarném projektu. Studenti

sdělovali určité významy právě pomocí obrazových materiálů. Tyto vizuální promluvy byly poté doplňovány a diskutovány verbálně. (Viz Obrázek 9.)

Diskurs je - zjednodušeně řečeno - rámec diskuse, v němž se o daném tématu hovoří určitým způsobem. Slovo „diskurs“ je termín, který můžeme v hojné míře nalézt i v některých výkladech obsahu médií. Fiske definuje diskurs jako „jazyk nebo soustavu reprezentací, který se společensky vyvinul za účelem vytvořit a dát do oběhu koherentní sadu významů o nějaké tematické oblasti“. (Fiske, 1987 in Mc Quail, 1999, s. 269) Viz 7.2.2 kap. Kulturní text a jeho významy.

Diskurs vypovídá o věcech. Neomezuje se ale pouze na jejich popis nebo vyjádření, ale věci vytváří. Je chápán jako řád, jako prostor, ve kterém význam vzniká a v němž je vytvářena realita sociální praxe, ať už se jedná o ustavování identit, sociální status, vztahy mezi lidmi, specifické prožívání nebo způsob chápání světa. „Sociologie, teorie umění a kultury používají běžně pojmy jako „diskursivní řád“ (např. diskurs umění, diskurs náboženský, filosofický, psychoanalytický, vědecký, mediální, ekonomický, atd.), nebo „diskursivní roviny reprezentace obecných problémů“, zahrnující mediální verbalizovaná i vizualizovaná sdělení a jejich účinky, nebo „diskursivní praktiky“ či „performativní akty“ např. v souvislosti s vytvářením identit v daném socio-kulturním prostoru.“ (Fulková, 2004, s. 14)⁹⁸ Viz 4.2.2

7.1.13 Diskurs výzkumného pole

V případě tohoto výzkumu s ohledem na zkoumané téma samotné a jeho široké konotace je diskurs autorkou této práce chápán jako prostor všech výpovědí - (1) verbálních (transkripty rozhovorů žáků a autorky výzkumu nad vzniklými pracemi) a (2) vizuálních (práce samotné a vizuální produkty populární kultury s důrazem na média a reklamu).

⁹⁸ Citováno z textu: FULKOVÁ, M. Heterofonie diskursu současné výtvarné výchovy: Diskurs současné výtvarné výchovy jako prostor multidisciplinární komunikace. Interní materiál, 2004.

Základní významotvornou jednotkou diskursu je názor či postoj sdělený (verbálně⁹⁹ či obrazovým znakem¹⁰⁰) studenty. Komentáře autorů k vlastním dílům a reakce ostatních (včetně autorky v roli vyučující) se spojovaly s díly samotnými a ta získávala nové „hutnější“ a „komplexnější“ významové naplnění.¹⁰¹

Nesporným pedagogickým úspěchem byla probuzení zájmu studentů o dané téma do té míry, že cítili potřebu vyjadřovat své názory a postoje a sdílet je s ostatními spolužáky i autorkou. Živě reagovali jeden na druhého a vznikaly zajímavé a podnětné diskuse. Následující ukázka hovoří za vše:

Třetí práce (Bořilová: I.D.):

U¹⁰² – „Ženy a muži“, zde jsou pouze dvě slova. Máte k tomu někdo nějaký postřeh?

Ch – Ona to vidí asi stejně jako ta předchozí: u muže je mobil, monitor, dům; u ženy pak děti, srdíčko...

U – Uvidíme, co nám na to řekne autorka.

Ad – Že žena - manažerka pracuje, pak přijde domů, ještě se stará o děti, vaří, musí být příjemná... a muž přijde domů, lehne si (polštář v koláži)...

U – Mohu to tedy chápat tak, že ony původní (pravěké) role muže a ženy zůstaly, jen ženě přibylo další zaměstnání? Souhlasíte s tím, co jsem řekla?

Ch – Ne.

D – Trochu.

U – Ne? V čem nesouhlasíte?

D – No já nevím, nemyslím si, že jen (muž) přijde a lehne si...

D2 – Asi jak kde...

D3 – Nebo si sedne k počítači...

D4 – Prostě dodneška zůstává to, že ta žena musí doma vyprat a vyžehlit, protože to chlap nikdy dělat nebude a přitom musí ještě chodit do práce.

D2 – Asi jak kde...

D3 – Nebo si sedne k počítači...

D4 – Prostě dodneška zůstává to, že ta žena musí doma vyprat a vyžehlit, protože to chlap nikdy dělat nebude a přitom musí ještě chodit do práce. (...)

⁹⁹ Může být vyjádřen větou, odstavcem, několika slovy či slovem, pouhým ano či ne...

¹⁰⁰ Studenti měli k dispozici současnou tištěnou mediální produkci (časopisy Žena a život, Katka, Reflex, Cinema aj.) a z té čerpali obrazový materiál, který naplňovali vlastním významem, nebo jej nechali fungovat v jeho původním významu s různými významovými posuny či bez.

¹⁰¹ Což se ukázalo být velmi cenné pro větší validitu výzkumu a hutnost vzniklé teorie.

¹⁰² Vysvětlivky k transkriptu: Ch – chlapec; D – dívka; Ach – autor chlapec; Ad – autor dívka;

U – učitelka; Hana Vidrmanová; AU – asistující učitel(ka); Mgr. Lenka Kitzbergerová

Ch3 – Vy si všichni představujete, že chlapi se jenom válejí a nic doma nedělají...

D – Co děláš, když přijdeš domů?

Ch3 – Venčím psa, třeba utřu nádobí, prach...(smích)

D2 – Tak ty jsi výjimka.

Ch3 – No, já jsem. Ale já si nemyslím, že se budete vdávat s myšlenkou, že budete celý život makat a ten váš se bude jenom válet. To mi přijde strašný.

D – No já bych taky řekla. My tady všude máme jako že: Žena a Rodina, ale mě teda nepřipadá, že já bych pořád jenom myslela na rodinu, děti a takhle.

Ch3 – To už je máš?

D – Ne jako že já bych měla rodinu, ale až jednou budu mít.

(TRANSKRIPT 1, s. 2-4)

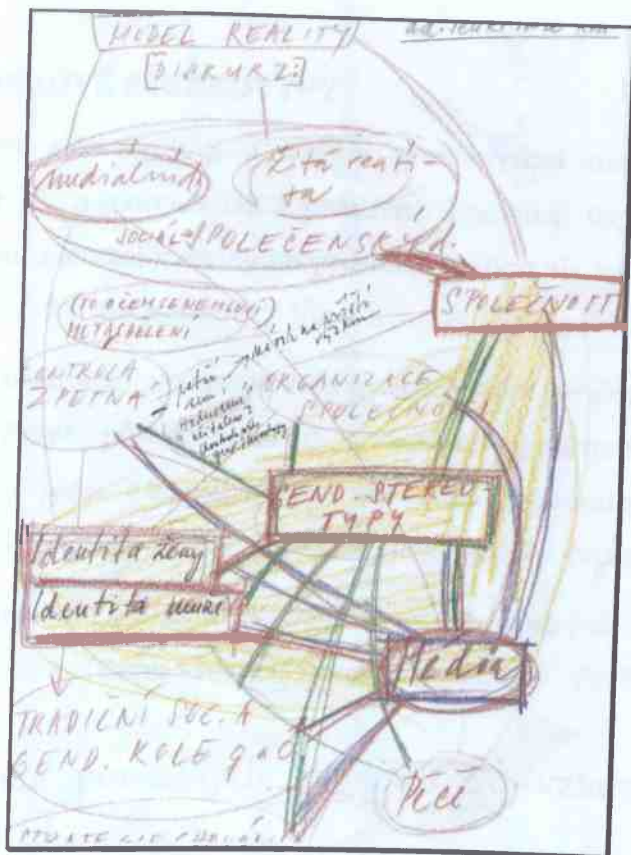
Hlavní diskurz - SPOLEČNOST, ve kterém se odehrává tento výzkum, úzce souvisí s kategorií MOC, která, jak je patrné z příběhu, je jeho organickou funkční součástí. Předtím, než se budeme této kategorii věnovat samostatně a ve vztahu k centrální kategorii GENDEROVÉ STEREOTYPY, považuji za důležité vyjasnit, jak společnost zachází s mocí (její distribucí) ve vztahu k jednotlivým diskursům.

7.1.14 Diskurz a moc

Diskurz je podle Fulkové, která se odvolává na Foucaulta, zakládán a používán sociálními institucemi, ať už se jedná o rodinu, školu, galerii, nemocnici... Společnost stanovuje určitá pravidla ovládnutí diskursů, která mají zkrátit v diskursu jeho nahodilost, „odvrátit jeho moc a nebezpečí,... uklidit z cesty jeho těžkou, obavu vzbuzující hmotnost.“ (Foucault, citováno v Fulková, 2000, s. 30)
Viz Obrázek 18.

„K třem základním procedurám vylučování patří zákaz, protiklad rozumu a šílenství a protiklad pravdivého a nepravdivého. Z toho vyplývá, že používání diskursů je formováno určitými zájmy a předpoklady, které reprezentují určité ideologické nebo mocenské pozice (viz 7.1.9 a 7.1.8). Diskursy nevypovídají o věcech, neidentifikují je, ale zakládají je a v této praxi se také skrývá jejich vlastní základ (Ball in Atkinson, 1995).“ (Fulková, 2000, s. 30)

7.2 Popis vybraných kategorií a centrální kategorie

Obrázek 7. Centrální a hlavní kategorie ve výzkumném poli

7.2.1 Centrální kategorie GENDEROVÉ STEREOTYPY

Na počátku vzniku této kategorie stály pojmy: *klišé, předsudky, stereotypy, nástroj...*

Z těchto výchozích pojmů lze odvodit, jak genderové stereotypy vznikají. Na počátku stojí *genderová klišé* (např. „muži jsou lepší řidiči než ženy“; „práce je doménou mužů“; „žena má dát přednost rodině před prací“).

Studenti byli vyzváni, aby na zadní stranu své koláže stručně napsali, typické charakteristiky muže a ženy dnes. Z následující ukázky je patrné, že studenti automaticky používají genderově stereotypních obrátů:

ŽENY: vaření, oblečení, kosmetické přípravky, boty, touha po krásných svatebních šatech, posedlost vlastním tělem (diety), touha po miminku

MUŽI: dobrá auta, sport (fotbal, hokej), krásné ženy, mobilní telefony a celkově elektronické novinky, dobrá práce

(Irena Liscová, 1.C, zadní strana koláže na téma *Identita muže a ženy v dnešním mediálním světě*)

Definice GENDEROVÉ STEREOTYPY

Genderové stereotypy jsou silným normativním mechanismem, který můžeme chápat jak negativně, tak i pozitivně. Pomáhají úspěšné akulturaci a umožňují rychlou orientaci v sociálním prostoru, mohou ale také vést k vytváření zkratkovitých závěrů a předsudků.¹⁰³ Viz 4.1.

Mocným nástrojem pro ustavování a zachovávání genderových stereotypů jsou média.¹⁰⁴ Právě působení médií a *mediální genderové stereotypy* byly východiskem pro práci v terénu – sběr materiálů prostřednictvím tematicky zaměřené výuky výtvarné výchovy – projektu na gymnáziu. (viz 6, 3.2.4)

Přesné fungování centrální kategorie ve výzkumném poli – modelu sociální reality, je zachyceno v příběhu – hlavním výstupu výzkumu. Viz.7.1.7

7.2.2 Uvádění pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii

MÉDIA a GENDEROVÉ STEREOTYPY

Populární veřejná média¹⁰⁵ tvoří důležitou část našeho každodenního života. Jejich prostřednictvím získáváme informace a jsou zdrojem zábavy. V obou případech jsme však na omylu, myslíme-li si, že média prostě jen předávají neutrální nebo objektivní informace a zprávy.

Jak nám ukáže tato kapitola a potvrdil výzkum, většina toho, co nám masová média zprostředkovávají, nese pečeť určitých hodnot a norem, z nichž mnohé se týkají genderu. Média hrají důležitou roli při genderové socializaci a

¹⁰³ Podrobnější teoretická východiska najde čtenář v úvodní teoretické části práce.

¹⁰⁴ Školu nevyjímaje. Pozn. autorky.

¹⁰⁵ Mc Quail, respektive překladatelka B. Kopplová, používá termín „masová média“. M. Fulková jej považuje za překonaný a doporučuje používat termíny „populární média“ či „veřejná média“, nebo „populární veřejná média.“ Pozn. autorky.

slouží rovněž jako rozhodující zdroj standardů, modelů a norem. Jsou nástrojem změn ve společnosti.

Jejich současný způsob prezentace genderu, tedy pohlaví jako sociálního faktoru, se ale z velké části jeví jen jako pouhé stvrzování a přenášení genderových stereotypů.

Základní prostředek, který mediální zprávy zprostředkovává je jazyk. Jako „obraz představuje tisíc příběhů“¹⁰⁶, tak i jazyk sám o sobě vyjadřuje hodnoty naší kultury i její genderová očekávání.

Řeč a komunikaci lze chápat podle sociolingvistiky jako sociální jednání. Způsob pojmenování skutečnosti indikuje postoje mluvčích k ní a rozhodujícím způsobem ovlivňuje její recepci širokou veřejností. Osobní se v jazyce a řeči stává veřejným, soukromé se stává politickým. Sociologický koncept prohlubuje vnímání schopnosti jazyka odrážet sociální realitu a také ji ovlivňovat, měnit nebo naopak fixovat do povědomí. (Valdrová, 2001) V souvislosti s tím Valdrová upozorňuje na nutnost zaujetí kritického postoje k projevům genderových klišé v jazyce.

Tolerance „jazykového chlapáctví“ může v extrémních případech vést až k přehlížení projevů jazykové¹⁰⁷ a vizuální pornografie. Viz 7.1.8. a Obrázek 19.

V této části textu považujeme za přínosné udělat krátkou teoretickou odbočku a seznámit čtenáře s dvěma diskursivními formami analýzy mediálních textů.

Analýza obsahu médií:

(1) Kulturní text a jeho významy

Jde o jednu z forem diskursu zabývajících se analýzou mediálních textů. Její rozvoj je spojen s nástupem kulturních studií (*cultural studies*). Autorem jedné z ucelenějších teorií analýzy textu je Fiske¹⁰⁸. Vedla ho k tomu především snaha zorientovat se v masové (zejména televizní) kultuře. (Mc Quail, 1999)

¹⁰⁶ (Renzetti, 2003)

¹⁰⁷ „Jazyková pornografie.“ Termín: Valdrová.

¹⁰⁸ Lze najít v: FISKE, J. *Introduction to Communication Studies*. London : Methuen, 1982.

Usměrňované „čtení“ textů

Fiske chápe pojem text jako smysluplný výsledek setkání mezi obsahem příjemcem. Například tentýž televizní program může vytvářet mnoho různých textů ve smyslu vyvolaných významů. Fiske říká, že „program je vytvářen výrobcí, text svými čtenáři“. (Fiske in Mc Quail, 1999, s. 270) Obsah populárních médií je polysémický. Polysémie je podle Fiskea nezbytným rysem skutečné populární mediální kultury, protože, čím více možných významů existuje, tím větší je šance oslovit různá publika.

„Existuje rovněž myšlenka ‚předpojatosti kódování‘ v podobě ‚preferovaných významů‘. Sem spadá teorie ‚vepsaného čtenáře‘.“ (Sparks a Campbell in Mc Quail, 1999, s. 274) V souladu s teorií Bourdieua (1986) můžeme o konkrétních mediálních obsazích říci, že „konstruují“ čtenáře, a analytik může na základě rozboru textu tuto konstrukci do jisté míry „zpětně přečíst“. ‚Vepsaný čtenář‘ je navíc ten druh čtenáře, kterého sdělení primárně oslovuje.“ (Mc Quail, 1999, s. 274).

Proces podle kterého popsané jevy fungují bývá také nazýván *interpelace*. Podle Fiskea „interpelace označuje způsob, jakým určité použití diskursu ‚zdraví‘ svého adresáta. Jako odpověď ... mlčky akceptujeme definici ‚nás‘ v tomto diskursu nebo ... přijmeme závislou pozici, kterou nám diskurs nabídne.“ (Fiske, citováno v Mc Quail, 1999, s. 275) Tento rys diskursu je velmi často používán v reklamě, kde si inzeráty běžně vytvářejí a promítají svou představu modelového konzumenta výrobku, který propagují. Potom vyzývají a lákají čtenáře, aby se v nabídnutých představách poznali a zotožnili se s nimi. Takové představy vždy asociují s používáním výrobku jisté kýžené kvality (například eleganci, chytrost, mládí a krásu) a obecně se zákazníkovi stejně jako výrobku vlichocují.

Mediální texty formované na základě genderu

„Koncept vepsaného nebo interpelovaného čtenáře lze použít k analýze obrazu publika vyhledávaného konkrétním médiem z hlediska třídy, kulturního vkusu, věku nebo životního stylu.“ (Sparks a Campbell in Mc Quail, 1999, s. 275)

Není proto vůbec překvapující, že mnoho druhů mediálního obsahu je zaměřeno také na jedno či druhé pohlaví – mají v sobě zabudovanou dispozici vycházet vstříc předpokládané charakteristice jednoho nebo druhého pohlaví. Mc

Quail se domnívá, že je tomu tak pravděpodobně kvůli oslovení vybraného publika, nebo jednoduše proto, že mnoho jazykových kódů je přirozeně formováno genderovými aspekty. (Mc Quail, 1999)

Mnoho dalších autorů (např. Gerathy, 1991)¹⁰⁹ zastává názor, že soap-opera jako žánr je vnitřně „genderově formována“ jako ženské vyprávění, a to způsobem svých charakteristik, prostředí, dialogů a postavením mužských a ženských rolí. Modleski říká, že volná struktura typické soap-opery vychází vstříc zlomkovitému charakteru denní práce ženy v domácnosti. Naopak lze říci, že televizní akční seriály jsou formovány mužsky. Některé z rozdílů jsou zde (stejně jako v případě reklamy) určitě způsobeny záměrem oslovit různé skupiny publika podle konvenčních a často genderově stereotypních představ o rozdílech mezi muži a ženami. Mc Quail se ale domnívá, že toto „nebude jediné vysvětlení a „zrodování“ může nabývat jemných a ne vždy zamýšlených forem, což činí sledování tohoto tématu smysluplným.“ (Mc Quail, 1999, s. 275)

Podle výsledků dosažených v našem výzkumu, je dalším vysvětlením tendence společnosti udržovat zavedený společenský řád. Toho pak dosahuje mimo jiné i pomocí GENDEROVÝCH STEREOTYPŮ zobrazovaných a přenášených právě médii.

Nejde tedy pouze o to, vyjít žánrově a tématicky vstříc konzumentovi/konzumentce, ale je zde patrná i snaha o jejich kontrolu či směřování¹¹⁰ (viz ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, MOC) ve smyslu správného genderového zařazení a náležitého naplňování adekvátních GENDEROVÝCH ROLÍ VE SPOLEČNOSTI. Tím, že se vyrábějí romance a soap-opery „na míru“ ženám, se zároveň definuje žádoucí profil ženy – divačky. Ta by podle všeho měla být v domácnosti a řešit podobné problémy jako seriálové hrdinky a ženy v reklamách na různé výrobky. Obsahy těchto seriálů a reklam tedy konstituují sociální identitu ženy z hlediska genderu.

¹⁰⁹ GERATHY, CH. *Cultural Theory and Popular Culture: Soap opera and Utopia*. Pearson/Prentice Hall, Harlow, 1998, p. 319-327. 2nd ed. ISBN 0-13-776121-X.

¹¹⁰ Řekněme, že bychom tento jev mohli chápat jako ochranu společnosti před „sociální a genderovou deviací od tradičního modelu fungování společnosti“.

V případě reklamy jsou genderové stereotypy využívány nejvýrazněji: interpelují na role „správné matky“, „dobré hospodyňky“, „dynamického podnikatele“, atp. (Viz 3.2.2) Žádné z těchto klišé ale zpravidla nepřekračuje společenským konsensem definované role muže a ženy a kopírují zažití genderové stereotypy. Pokud je v reklamě například dynamická, aktivní podnikatelka, není zobrazována v domácnosti s dětmi, je oblečená v kostýmu – paralele pánského obleku se staženými vlasy... (Viz Obrázek 20.)

Na toto téma jsme narazili i během výtvarného projektu:

U - No super! Mně se to hodně líbí. Já bych ještě chtěla vás upozornit... Nepřipomíná vám to, tyhle ty jednotlivosti (na obraze), to je docela zajímavé a navádějící, nepřipadají vám jako takové ty atributy? Co všechno ještě musím mít, abych byl opravdovější muž? Jakou ještě kosmetiku si musím koupit, abych byla ještě ženštější a krásnější? Necítíte občas takový mediální tlak, který vás žene trošku do toho, koupit si ještě tohle a porazit si ještě tamto, abych tu svou očekávanou roli naplnil víc?

AU - Uvedla příklad TV reklamy, co musí žena mít, aby byla lepší matkou. (Přesná citace nemožná, pro přílišnou vzdálenost od nahrávacího zařízení.)

...Nejlepší maminka je ta, která kupuje dětem nápoj Tang, ta která ho nekupuje, neví co je nejlepší pro její děti...

Ch - Nejlepší je ta bába s tím Kinder Pinguí. Smích

D - Jak sou tam ty děti... smích

(2) Strukturalismus a sémiologie

Je vlivná oblast úvah o mediálním obsahu, která byla důležitou předzvěstí již výše zmíněného „diskursu kulturních textů“, má původ v obecném studiu jazyka. Strukturalismus se zabývá tím, jak je v textech konstruován význam. Termín je odvozen od různých „struktur jazyka“ tvořených znaky, příběhy nebo mýty. Termín „struktura“ předpokládá stálý a uspořádaný vztah prvků, který ovšem nemusí být na povrchu zřejmý a vyžaduje dekodování. Takové struktury jsou včleněny do jednotlivých kultur a jsou jimi také určovány. Sémiologie je specifitější verze obecného strukturalistického přístupu. Existuje několik klasických vysvětlení strukturalistického nebo sémiologického přístupu

k mediálnému obsahu (například Barthes a Eco).¹¹¹

„Masová média evidentně netvoří svou vlastní úplnou kulturu..., ale pouze frakci systému, jímž je bezpochyby kultura, ke které náležejí.“ (Burgelin in Mc Quail, 1999, s. 279) Viz 7.1.11.

Konotace a denotace

Snaha odhalit podstatu znakových systémů vedla k zájmu nejen o denotativní, ale také o konotativní význam – tedy o asociace a představy vyvolané a vyjádřené určitými užitími a kombinacemi znaků. *Denotace* je popsána jako „první poukaz znaku“¹¹², neboť v rámci znaku popisuje vztah mezi označujícím (fyzický aspekt) a označovaným (mentální koncept). Zřejmým jednoznačným významem znaku je jeho denotace. *Konotace* se vztahuje k druhému poukazu znaku odkazujícímu k asociovanému významu, který může být ‚vykouzlen‘ označovaným předmětem. (Mc Quail, 1999)

Barthes tuto základní myšlenku rozšířil zavedením koncepce *mýtu*. Co je dnes mýtem? „Myth is a type of speech“.¹¹³

Věc označovaná znakem často zaujímá místo v rozsáhlejších samostatném významovém systému, který je členů určité kultury rovněž dostupný. Mýty jsou již dříve existující významné soubory představ čerpané z kultury a přenášené komunikací. Často se například vyskytují mýty o národním charakteru nebo velikosti, o vědě nebo přírodě (o její čistotě), které mohou být a také často jsou využívány pro komunikační účely například v reklamě. (Mc Quail, 1999) Viz 7.2.2

MEDIÁLNÍ MODEL REALITY a SPOLEČNOST (viz 7.1.13)

Média do značné míry utváří a ustavují společenskou realitu a hlavní rysy normality pro potřeby veřejného společenského života.

¹¹¹ Lze najít v: BARTHES, R. *Elements of Semiology*. London : Jonathan Cape, 1967. ; ECO, U. *A Theory of Semiotics*. London : Macmillan, 1977.

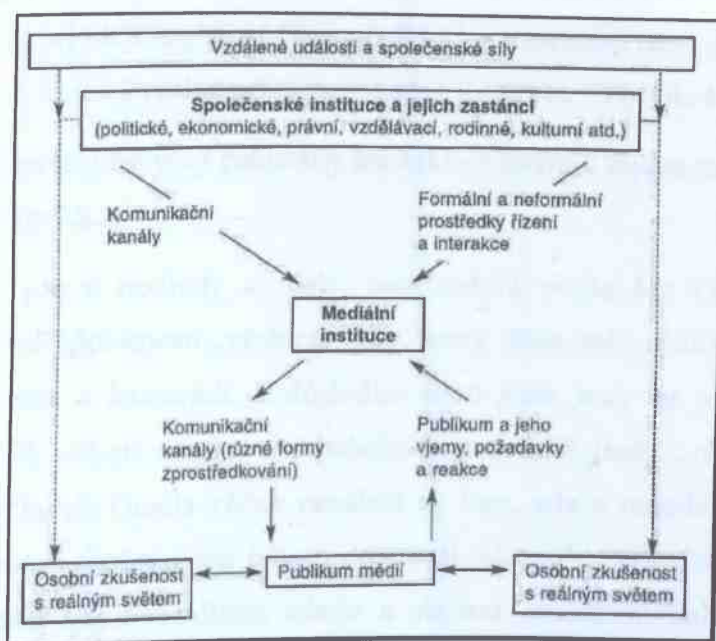
¹¹² Termín v: (Barthes, 1967).

¹¹³ BARTHES, R. *Myth Today*. In *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*. 2nd ed. Harlow : Pearson, Prentice Hall, 1998, s. 109-118. ISBN 0-13-776121-X.

„...Filosofuje, kdo myslí, to, co nazýváme „skutečnost“, jako hru interpretací, v níž nelze rozlišit jednou provždy mezi zdáním a bytím a kde se „pocit skutečnosti“ šíří jako kruhy na vodě, do níž hodíme kámen. A jako ty kruhy se i vytrácí.“

(Bělohradský, 2005)

Následující schéma zachycuje situaci, ve které lidé získávají informace o „realitě“ i s příslušnými významy. Tato MEDIACE - přenos informací probíhá čtyřmi hlavními způsoby: přímým pozorováním a vlastní zkušeností, přímo ze společenských institucí, ze stejných institucí ale prostřednictvím médií a samostatně z médií. Ani jeden z uvedených prvků (tj. instituce, média a lidé) není nezávislý na ostatních. Vliv zásadnějších událostí, ekonomických, politických a sociálních sil (viz 7.1.14) je částečně zprostředkováván populárními médii. (Mc Quail, 1999)

Obrázek 8. Média a společnost

Na obrázku je referenční rámec pro utváření teoretického náhledu na média a společnost: média stojí mezi zkušeností a vzdálenějšími událostmi a společenskými silami; zdroj: (Mc Quail, 1999, s. 91)

MEDIACE - Koncept zprostředkování

Vliv diskursivního působení médií (reklamy, televize, časopisů), MODEL MEDIÁLNÍ REALITY, se při analýze ukázal jako významný mediátor při přenosu a zprostředkovávání genderových stereotypů. Genderové stereotypy konstituují

genderovou identitu jedince a podílejí se tak na organizaci společnosti mimo jiné tím, že dávají jedinci poznat sociální genderové role a určité způsoby chování, které od něj společnost očekává. Tyto preferované způsoby chování jsou zobrazovány v médiích, popisovány v časopisech, přenášeny výchovou. (Viz Obrázek 21.) Jedinec si tak osvojuje STRATEGIE CHOVÁNÍ, které jsou společností označeny za SOCIÁLNĚ VÝHODNÉ a zaručují mu SOCIÁLNÍ BEZPEČÍ v systému SPOLEČNOSTI.

Média zprostředkovávají kontakt se společenskou realitou.

Mc Quail (1999) upozorňuje na fakt, že média se stavějí mezi nás a jakoukoliv zkušenost se světem, který stojí mimo dosah našeho přímého pozorování. Na základě výsledků lze prohlásit, že se mezi „nás“ a „svět“ stavějí i v případě naší přímé účasti v něm (SOCIÁLNÍ MODEL REALITY = SPOLEČNOST versus MEDIÁLNÍ MODEL REALITY), viz 7.1.11 – a nabízejí nám „optická skla“¹¹⁴ – návody (viz 5.2), jak k realitě přistupovat a jak ji chápat. (Viz Obrázek 21.)

Média navíc poskytují průběžný kontakt s hlavními institucemi společnosti, v níž žijeme. (viz 7.2.2)

Pokud jde o hodnoty a ideje, mají média podle Mc Quaila tendenci v sekularizované společnosti „přebírat“ vliv, který dříve měli rodiče, náboženství, škola, sourozenci a kamarádi. V důsledku toho jsme tedy na médiích závislí prakticky v celé oblasti našeho symbolického prostředí (tedy „obrazů v našich hlavách“). Podle Mc Quaila vůbec nezáleží na tom, zda a nakolik jsme schopni vytvořit si vlastní, osobní verzi tohoto prostředí. Naopak, máme stále větší sklon kolektivně sdílet stejné mediální zdroje a stejnou „mediální kulturu“. Je totiž pravděpodobné, že právě média utvářejí prvky, jež sdílíme s ostatními a aktualizují prvky „tradiční“. Bez jistého stupně sdíleného vnímání skutečnosti – bez ohledu na to, jakého je původu – nelze ve skutečnosti organizovat žádný společenský život. (Mc Quail, 1999) (Viz příběh)

Je nutné připustit fakt, že média zobrazují i alternativní hodnotové soustavy, a tím potenciálně oslabují vztah k tradičním hodnotám. Je otázkou, která

¹¹⁴ Termín: Sandra Bem.

média a v jak velké míře tyto alternativy zobrazují. Vzhledem k tomu, že média jsou významným prostředkem distribuce MOCI ve společnosti, lze předpokládat, že tento trend, zejména v tištěné populární mediální produkci, ze které jsme při výzkumu nejvíce vycházeli, nebude nijak významný. Domníváme se naopak, že zobrazování (viz 7.1.8) alternativních hodnotových soustav využívají masová média zejména ke konfrontaci a srovnání s hodnotami tradičními. Výsledkem takové konfrontace může poté být zcela opačný efekt: jakési varování před opuštěním bezpečných a ověřených sociálních schémat zaručujících „sociální bezpečí“ vykreslením všech možných důsledků - SOCIÁLNÍ NEVÝHODNOSTI alternativních modelů.¹¹⁵ Tento jev souvis s distribucí moci ve společenském systému (viz 7.2.2 emancipace).

MÉDIA a MOC

Mocí jsme se zabývali již v kapitole Diskurs a moc. (Viz 7.1.14)

„Moc není instituce, není to struktura, není to ani nějaká síla, kterou by byli někteří vybaveni; je to jméno, které přisuzujeme komplexní strategické situaci v dané společnosti.“ (Foucault, 1999 citováno v Fulková, 2004, s. 10)

Média působí ve společnostech, ve kterých je moc nerovnoměrně rozdělena mezi jednotlivce, skupiny, třídy, muže a ženy. Nelze popřít skutečnost, že média jsou nutně spjata s převládající ekonomickou a politickou silou. Jsou právem považována za účinný nástroj moci s potenciální schopností uplatňovat svůj vliv nejrůznějšími způsoby a plošně. Média jsou ve službách patriarchalistického způsobu uspořádání naší (euroamerické) společnosti a kopírují její hodnoty a mocenské rozdělení. (Viz Obrázek 18.)

Mediální populismus

Umberto Eco (Eco, 2005) ve svém článku pro *The New York Times*¹¹⁶ popisuje, jak dobře funguje spojení médií a moci¹¹⁷. Média jsou ideálním

¹¹⁵ Příkladem mohou být mediálně často omílané příběhy zaměstnaných úspěšných podnikatelek, kterým se rozpadá rodina a manžel odchází za jinou ženou bez ambicí na profesní kariéru; Ženy samoživitelky, jejichž postavení je chápáno jako politováníhodné selhání ve společenském systému a asociuje nižší životní standard.

¹¹⁶ zdroj: ECO, U. : Mediální populismus. *The New York Times*. MF Dnes, duben 2005, s. E-IV.

zprostředkovatelem přímého vlivu na společnost – v tomto případě na voliče. Tento způsob komunikace ale funguje stejně dobře i v reklamě.

„Berlusconi buduje základy masmediálního populismu. Je to režim, v němž se masmédiá používají k dosažení přímého kontaktu mezi Vůdcem a Lidem, čímž se nahlodává autorita parlamentu (kde pak Vůdce nemusí žádat o souhlas, protože ten je již garantován, a tak se parlament stává jakýmsi stvrzovatelem, který odkývá dohody mezi Berlusconim a moderátorem talk show).“¹¹⁸

„To, čemu Berlusconi buduje základy, je nová forma vlády, která se liší od té, již upravuje ústava. (...) Ve své snaze vyladit tento režim se pokouší modifikovat i ústavu.“¹¹⁹

Výhoda mediálního populismu tkví v tom, že pokud Berlusconi řekne něco v televizi,¹²⁰ dosáhne okamžitě svého cíle – získá okamžitou popularitu pro své znovuzvolení. Jednou z vlastností médií je totiž skutečnost, že ti, kdo je sledují (a zároveň nečtou tisk), už druhý den nevědí, co *přesně* bylo včera řečeno. Nanejvýš si uchovají dojem, že Berlusconi řekl něco, s čím mohou souhlasit. Eco upozorňuje na provázanost s reklamními praktikami.¹²¹

„Italové, kteří čtou noviny (a jsou tak schopni získat i informace z venku a čtou reakce zahraničních politiků a médií na Berlusconiho kontroverzní politické chování, pozn. autorky), si toho možná všimnou, ale představují menšinu ve srovnání s těmi, kdo zprávy přijímají pouze prostřednictvím televize a italská

¹¹⁷ Uvádí příklad z italského mediálního prostředí. Pozn. autorky.

¹¹⁸ (Eco, 2005, s. E-IV in MF Dnes)

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Italskému premiérovi patří televizní společnost provozující Canale 5 s výrazně pro-Berlusconiovským zaměřením a zpravodajstvím mající značnou sledovanost. Premiér má řadu dalších mediálních aktivit. Pozn. autorky.

¹²¹ Typickým příkladem je teleshopping. Reklama prodává například vodičku na vlasy. Na obrazovce se objeví dvě fotografie „před a po“. Divák je fascinován bohatou kšticí pokrývající nedávnou lysinu. O dvě hodiny později řekne prodavač v krátkém vstupu, že jde o spolehlivý přípravek, ale nemůže slíbit, že vlasy skutečně narostou. Přípravek má ale výborné účinky při prevenci vypadávání vlasů. Mezitím se vymění diváci, a pokud zůstali u obrazovek ti původní, už zapomněli, co přesně bylo před dvěma hodinami řečeno. V paměti si uchovali „pouze“ to, že seriózní prodejce nabízí produkt s prokázanými účinky a ne falešné naděje.

televízie vysílá jen zprávy, které se hodí Berlusconi. A to je režim masmediálního populismu.“¹²²

Tato stať je dostatečným podnětem k zamyšlení nad tím, jak mocným nástrojem manipulace mohou média být. Jde o problém aktuální v každé (ne jen italské) společnosti. Na podobných principech může fungovat i reklama.¹²³

MÉDIA a škola

Škola, jako významná funkční součást společnosti by měla na tento a podobné mediální fenomény reagovat. Nemáme na mysli donkichotské snahy o „zvrácení stávajícího společenského řádu“, ale inovativní pedagogickou činnost – nástroj jí vlastní. Je možné zařazovat do výuky projekty či tématické celky zabývající se mediálními obsahy (viz. GENDEROVÉ STEREOTYPY), komunikací, reklamou...

Jedním z takových pokusů je i náš projekt, který byl žáky přijat kladně a s velkým zájmem. Studenti jsou evidentně připraveni o společnosti a kultuře, ve které žijí, hovořit, reflektovat ji a vztahovat se k ní. K tomu, aby tento proces společného dialogu a reflexe započal a byl plodný, je nutná osobní angažovanost pedagogů, jejich odborná příprava, ale především ochota prolomit sterilitu „bezproblémových témat a námětů“.¹²⁴

Jazyk médií, GENDEROVÉ STEREOTYPY a práce studentů ve výtvarné výchově

Nabídnout studentům práci se současnou populární vizuální kulturou, jejími obsahy a významy bylo záměrem projektu. Tušíme v těchto oblastech velký potenciál pro rozvíjení a tvůrčí pedagogickou práci s novými tématy, které se týkají jim blízké populární, vizuální kultury. Je důležité dát studentům příležitost komunikovat o těchto obsazích jejich jazykem a jazykem populární kultury:

¹²² (Eco, 2005, s. E-IV in MF Dnes)

¹²³ Téma moci, jejího využívání a zneužívání se týká a je aktuální i ve školním prostředí

Pozn. autorky.

¹²⁴ „...se však studentky při tematizaci vyučování raději vyhýbaly zakomponování genderového tématu jako příliš znepokojivého – dokonce i v tak jasných námětových okruzích diskurzu obrazů jako je reklama a móda nebo akt v umění.“ (Fulková, 2005a, s. 9)

Obrázek 9. „Se světem to jde z kopce.“ chlapec, 15 let

Ach - Obrázek začíná vlevo nahoře tím kočárkem, co jede dolů ze schodů, to je stejné jako se světem... .

U - Ano.

Ach - Potom ten Aboriginec kombinovanej s tou Animé holkou (1), to je jako že ty chlapi, že stačí na výchovu dětí sami svým způsobem.

Dole je ten Chip a Dale. Že ten Chip je chytrej ale bez Getžitky nedá ani ránu.(2)

U - Dobře.

Ach - Tam dál (napravo) to je Uma Thurman (3), a to je to, že ty ženy se teď derou do popředí, že chtějí dělat i to co doted' dělali muži. Nó, pak je tam ten pár, to je rodina - nutná, ale je tam, že nudná, ale bez ní by nebyly děti. (4) Potom je tam ten Drákula se svou obětí, a to je že ta fyzická síla (5) těch mužů přetrvává i v dnešní době, třeba dělníkové a tak. Potom je tam Sigourney Weaver a míří na toho chlapečka se skateboardem, to je vlastně to, že když si dospělí nedokážou vyřídit spory spolu, tak to přenášej na dítě...

U - Takže to je odkaz například na některé rozvedené páry, které mohou řešit své problémy přes dítě?

Ach - Nó, tak nějak. Potom je tam ta čtveřice: (6) Jouda (pozn. autorky: zrůda z Pána prstenů?), nějaká ta holčina, Afro (pozn. autorky: černoš v koláži) a Lacrimé (pozn. autorky: blondýna s rukama od krve). To je vlastně: ten Jouda je ošklivej, malej, blbej vidla, kouká na tu holku hezkou, celkem, která se kouká na toho černoša, protože černoši jsou teďkon v oblibě a ten (černoš) se dívá na tu blondýnu.

U - Černoši jsou v oblibě?

Ach - ... Ta blondýna už neví, co by chtěla, tak zbouchá toho malýho blbýho Joudu.(7) No a ten obraz končí tím kočárkem o deset schodů níž. A končí to, že to jde se světem úplně z kopce.

(TRANSKRIPT 2, s. 9)

- (1) Všimněme si výrazného symbolického vyjadřování: „napůl žena napůl muž“ trefně symbolizuje schopnost mužů starat se o děti stejně dobře jako ženy.
- (2) Vtipně, krátce a jasně je vystižen princip partnerství muže a ženy s odkazem na „všem známou“ komiksovou dvojici.
- (3) Herečka Uma Thurman ztvárnila v Tarantinově dvoudílném filmu *Kill Bill* velmi silnou, emancipovanou ženu (pozn. autorky: patrná parodická nadsázka), „schopnou všeho“, jen aby se pomstila za údajnou smrt svého dítěte. Tato postava je sice žena, ale chová se velmi „mužsky“. Řada jejích charakteristik je čistě mužských... a právě kombinace ženského těla a mužské síly, agresivity a odhodlání je „tak sexy“. Na podobném principu je založena značná popularita sexy hrdinky počítačových her Lary Croft.
- (4) Spojení „rodina - nutná ale nudná“, vyjadřuje velmi vydařenou zkratkou genderový stereotyp klasického (dosti často skutečně nudného) rodinného života. Ten je sice chápán jako nepostradatelná a organická součást společenského systému, není ale vnímán jako zvlášť přitažlivý.
- (5) Kategorie fyzická síla je podle výsledků našeho výzkumu jednou ze dvou klíčových charakteristik mužské identity. (viz 7.1.8)
- (6) Velmi „zábavně“ a opět velmi trefně, „poetikou populární kultury“¹²⁵ jsou zachycené vztahy ve společnosti a mezi muži a ženami. Muž by měl mít určité kvality (moc: postavení - zaměstnání, fyzickou sílu), aby uspěl u ženy. Ta, pokud je krásná - tedy má také moc, si vybírá partnera. Věta „Černoši jsou teďka v oblibě...“ by mohla mít sexuální podtext, ale v tomto případě se spíše přikláníme k symbolickému významovému odkazu na určité „trendy“, které „hýbou“ populární kulturou a mohou mít na určité jedince a například i mladé lidi, velký vliv. Černocho splňuje definici „být trendy“ nebo, chcete-li „být in“, což lze chápat

¹²⁵ Termín autorka.

jako určitou paralelu k profesnímu úspěchu. Splňuje zřejmě i fyzické předpoklady atraktivity, takže je definován jako „muž, který si může vybírat a je vybírán“.

(7) Se světem to jde podle autora „z kopce“ a tak se není co divit, že jsou některé věci doslova „naruby“: Blondýna už neví co by, a tak zbije - fyzicky napadne muže. Podle tradičních genderových stereotypů a také podle výsledků našeho výzkumu, je ale agresivita typicky mužská vlastnost a tento typ chování rovněž.

SPOLEČNOST a gender

„Některé přístupy vycházející z gender studies dokládají, že jediným účelem toho, proč některé společnosti vytvářejí či přinejmenším zdůrazňují odlišnosti mezi muži a ženami, je de facto legitimizace existence reálných rozdílů ve společenském postavení žen a mužů.“ (Kimmel in Moravcová, 2004, s. 407)

Sociální svět (viz SPOLEČNOST) konstruuje tělo jako sexualizovanou skutečnost a nositele sexualizujících principů vidění a dělení. Tento somatizovaný sociální program vnímání je aplikován na každou věc na světě a v první řadě na samotné tělo v jeho biologické realitě: právě on vytváří rozdíl mezi biologickými pohlavími podle principů mytického pojetí světa, v němž panuje arbitrání vztah nadvlády mužů nad ženami, vztah, který se spolu s rozdělením práce otiskuje do reality společenského řádu. (Bourdieu, 2000) (viz ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, TRADIČNÍ SOCIÁLNÍ A GENDEROVÉ ROLE, PARTNERSTVÍ) Bourdieu dále uvádí, že biologický rozdíl mezi pohlavími, mezi mužským a ženským tělem, a hlavně anatomický rozdíl mezi pohlavními orgány, se tak může jevit jako přirozený důvod sociálního rozlišování mezi gendery, a zvláště pak rozdělování práce podle pohlaví. (Bourdieu, 2000) (viz GENDEROVÉ STEREOTYPY, SOCIÁLNÍ STRATEGIE) „Pohled společnosti vytváří anatomickou diferenci a tato sociálně vytvářená diference zároveň slouží onomu sociálnímu pohledu za základ a záruku jeho zdánlivé přirozenosti, takže se myšlení ocitá v jakémsi uzavřeném kauzálním kruhu (viz. ZPĚTNÁ KONTROLA FUNKCE SPOLEČNOSTI, MOC), kde se mu vztahy nadvlády, vepsané formou objektivních sdělení do objektivitu a současně, ve formě poznávacích schémat těmito sděleními pořádaných a vnímání těchto objektivních dělení zároveň pořádajících, i do subjektivitu, jeví jako samozřejmost.“ (Bourdieu, 2000, s.13-14)

IDENTITA MUŽE

„Virilita dokonce i ve svém aspektu, totiž jako podstatná vlastnost muže, jako *virtus*¹²⁶ odvozená od *vir*¹²⁷, jako zakládání si na cti (*nif*) a jako princip jejího uchování a zvyšování, zůstává – alespoň nevysloveně – neoddělitelná od mužnosti fyzické; mužnosti, jež se projevuje především sexuální potenci, očekávanou od muže, který je skutečně mužem. (...) Je proto pochopitelné, že se nejrůznější kolektivní představy o plodivé síle soustřeďují hlavně k falu, orgánu neustále v metaforách přítomnému, byť i zřídka jmenovanému a pojmenovatelnému.“ (Bourdieu, 2000, s. 15) Viz 7.2.2.

Podle výše uvedeného příběhu našeho výzkumu jsou hlavní zdroje a ATRIBUTY MUŽSKÉ MOCI (1) fyzická síla – agresivita a symbolická dominace muže, (2) podíl na ORGANIZACI SPOLEČNOSTI přes KARIÉRU/ZAMĚTNÁNÍ. Jeho aktivity jsou převážně mimo domov, VENKU. Muž aktivně proniká a zasahuje do SPOLEČNOSTI.

Agresivita

Obrázek 10. Agresivita

(1) Ach - No jasně no. A tady to tady je, že chlap by měl bejt bojovník taky zároveň a určitej ochránce... (V pravém dolním rohu práce je arabský voják.)

U - Bojovník a ochránce? Toto je spíš trochu agresor, ne?

¹²⁶ lat. *virtus*: mužnost; mužná ctnost; charakter muže; zmužilost, statečnost, udatnost; ctnost, ušlechtilost, mravnost. Pozn. autorky.

¹²⁷ lat. *vir*: muž; choť, manžel; hrdina, rek; člověk. Pozn. autorky.

Ach - No jasně no, sem nenašel vhodnější obrázek.

U - To nevadí, ale chápeš ho jako ochránce.

Ach - No jasně no.

U - Ostatní, myslíte si, že agresivita je spíše mužská nebo ženská vlastnost?..

D - Mužská

Ch - No!..

D2 - Mužská...

D - Nikdy jsem neviděla ženskou se samopalem.

Ch - Myslím, že...

Ch2 - Co na to říct?

Ach - To já teda jo, takový ty teroristi..

D - No, většinou sou to chlapi!

Ach - Ale ty jim nevidíš do obličeje, protože jsou zamaskovaný... Tohle může bejt klidně ženská.

U - Mohli byste teď třeba popřemýšlet o tom, do jakých forem lidského jednání se přetransformává taková ta čistá agrese, která se dřív ventilovala například při lovu nebo v mezikmenových soubojích, kam se poděla? Ona se určitě neztratila, že ano, ta nám zůstala...

Ach - Při sportu se vybíjí...

U - Při sportu, dobře. Mohli byste jmenovat nějaký sport, který vám připomíná nebo který může mít nějakou souvislost s takovým tím vzorcem pravěkým toho společného lovu?

D - rugby

D2 - nebo box...

Ch - paintball třeba!

U - Paintball, to je lov jako jedinec proti jedinci.

Ch - No jasně.

U - Ale já mluvím o těch kolektivních teďkon ještě. Co třeba fotbal?

Šum ve třídě, baví se potichu. (...)

U - Co války?

Ch - No, to je docela blbá ventilace agresivity... Smích ve třídě

Péče

V naší společnosti pod vlivem médií a populární kultury existuje silný kult jedinečnosti vztahu matky a dítěte. Matka podle tohoto genderového stereotypu představuje základní jistotu dítěte, je zárukou jeho psychického zdraví a úspěšného sociálního přizpůsobení. (Tato poselství známe z reklamy: Matky vědí, co je pro jejich děti dobré atp.) Význam mateřství je chápán nikoliv jako biologická záležitost, založená na skutečnosti, že matka dítě porodí a krmí jej, ale jako záležitost sociální a psychická. Společenské normy (ORGANIZACE SPOLEČNOSTI, GENDEROVÉ STEREOTYPY) přesvědčují matku i otce, že povinností matky k dítěti je její neustálá péče po celé dětství. (viz Obrázek 25.)

Žádná vědecká studie však nikdy nedokázala, že tuto péči musí vykonávat matka spíše než otec, žena spíše než muž. Společnost, která pěstuje něhu pouze u žen, musí nutně potřebovat a pěstovat úzké pouto mezi matkou a dítětem. Péče o dítě se tak stává výlučně ženskou záležitostí. Je tedy nutné, aby byly matky na svou roli dobře připravené. K tomu slouží celý mechanismus společenské diferenciacce podle pohlaví (GENDEROVÉ STEREOTYPY) ještě před dosažením dospělosti, (viz 4.3 a 5) od feminity některých pečujících povolání (např. zdravotní sestra) a vzdělávacích profesí (např. učitelka v mateřské škole) až po hru s panenkami. Spontánní mateřská péče však není ve všech společnostech ženskou aktivitou.¹²⁸

Mateřskému vztahu bychom v žádném případě neměli upírat potřebu něhy a lásky, nejde zde však o míru mateřské péče, ale o její výlučnost. (Oakley, 2000) Tato výlučnost spočívá v předpokladu, že se otec nemusí, nemůže nebo nedokáže podílet ve stejné míře na rané péči o dítě. Tato pověra vychází ne z lidské přirozenosti ale z faktu, že ekonomické uspořádání naší společnosti znemožňuje otcům pobývat většinu času doma. Je tedy otázkou, zda jsou muži s tímto rozdělením spokojeni. (viz 5.1.2)

Muž je podle Valdové ve společenském povědomí vyřazován z řešení rodinných problémů do té míry, že se stává cizincem ve vlastní rodině. Je-li výjimečně přenechána výchova dítěte otci, měl by být společností kontrolován.

¹²⁸ Margaret Meadová při svém experimentu dala dětem kultury Manus panenky. Chlapci si s nimi začali hrát jako první, protože mateřství rozumějí péče o děti, je tu slučitelnější s mužskou genderovou rolí spíše než s ženskou. (Oakley, 2000)

Jeho schopnost postarat se o dítě není brána jako samozřejmost. Komerční média a společnost celkově výlučnost mateřské péče potvrzují. (Valdrová, 2001)

Morálka spravedlnosti a etika péče

V souvislosti s kategorií péče je na místě zmínit Carol Gilligan, teoretičku vývojové morální psychologie, která vychází z kritiky Lawrence Kohlberga a navazuje na pojetí rozdílného psychického vývoje chlapců a dívek Nancy Chodorow. Gilligan dospěla ke koncepci dvou rozdílných typů morálního uvažování - mužské *morálky spravedlnosti* nestranných pravidel na jedné straně a ženské *etiky péče* a odpovědnosti vůči druhým na straně druhé. (Barša, 2002)

Podle Chodorow (viz 5.1.3) je chlapcovo jáství založeno na oddělení od matky a vzájemné identifikaci s otcem, zatímco dívčino já na její vzájemné identifikaci s matkou, od níž se během svého vývoje neodděluje úplně. Podle Gilligan se tyto rozdílné psychologické dynamiky rozvíjejí až do období dospívání a ústí do opačného nastavení vztahu mezi osobní identitou a vazbami k druhým: „Mužský a ženský hlas většinou zdůrazňují jiné pravdy, první roli separace, která definuje a umocňuje já, druhý pokračující proces spojování, který tvoří a udržuje lidské společenství.“ (Gilligan, 1982 citováno v Barša, 2002, s. 27)

Zatímco pro ženy jsou podle Gilligan vztahy k druhým konstitutivním prvkem jejich osobní identity, pro muže jsou pouhým doplňkem. Mužská identita je definována především v termínech profesionálního úspěchu a výkonu. Ženství je zapuštěno v mezilidském prostředí, zatímco mužství je naopak individuálním vydělením z něj. (Barša, 2002) Viz Mužská identita.

Podle ženského morálního hlediska má každý právo na uznání svých specifických potřeb a nikdo nemá být vydán na pospas samotě nebo bolesti. Podle mužského morálního hlediska má být se všemi zacházeno jako s nositeli jedné univerzální lidské podstaty, a tedy jako s osobami rovné morální hodnoty. „První identitě odpovídá etika odpovědi, soucitu a péče, druhé morálka práv, rovného respektu a vyvažování individuálních nároků.“ (Barša, 2002, s. 28) Mužská morálka spravedlnosti poměřuje vztahy mezi lidmi pomocí protikladů rovnost/nerovnost a autonomie/útlak. Osa ženské etiky péče je naproti tomu vymezena protiklady spojení/odpojení a přijetí/odpuštění. Gilligan klade důraz jak na neslučitelnost, tak komplementaritu obou perspektiv a načrtává ideál vyvažování a vzájemné

korekce obou postojů. Podle Gilligan je negativním sklonem mužů pokládat svůj vlastní názor na druhé za nestrannou perspektivu a mají tendenci uzavírat ostatní do těchto svých představ o nich; negativním sklonem žen je přemíra vciťování se do druhých a to natolik intenzivní, že při tom zapomínají na sebe. (Barša, 2002)

Gilligan v této teorii uplatňuje obecný program diferenčního feminismu, který klade důraz na přítomnost ženského hlasu v popisu lidského dramatu, které je tvořeno ne jedním, ale oběma pohlavími.

IDENTITA ŽENY

Valdrová uvádí, že na ženy se v českých médiích nahlíží patriarchalisticky, tj. v psychické a ekonomické vazbě na mužích. Ženské mediální rolové spektrum zná ženu-matku, milenku, manželku, pečovatelku, spotřebitelku. Veřejnost se téměř nesetká s respekt a uznání vzbuzující vědkyní či vzdělanou matkou několika vlastních dětí. (Valdrová, 2001)

Toto poznání potvrzují i výsledky našeho výzkumu. Sociální role ženy jsou v něm rozlišeny na: žena - objekt sexuální touhy, žena - pečovatelka, žena - „veřejná“ (zaměstnanec). Žena pečuje o dítě, rodinu, partnera, domácnost a také o sebe.¹²⁹ (viz 3.2) Z toho vyplývá, že ženino místo je doma - UVNITŘ a jejím hlavním posláním není kariéra ale péče.

Rodina

Asymetrická struktura rodiny: otec v práci/VENKU, matka - doma /UVNITŘ umožňuje spojovat biologickou funkci rození dětí s domácími pracemi, které na pohlaví primárně závislé nejsou. Protože v praxi jsou obě tyto činnosti hodnoceny jako feminní, přebírá biologická funkce mateřství aureolu domesticity a feminity. Od tohoto výchozího bodu neurčuje roli žen biologie, ale domesticita /UVNITŘ. (viz Obrázek 26.)

¹²⁹ Záležitosti spojené se zevnějškem jsou považovány za ženskou doménu (a doménu homosexuálních mužů - kadeřníci, návrháři atp.) Pojem krásy definují muži.

Emancipace

V příběhu, který je hlavním výstupem výzkumu, se dočteme, že společnost „sankcionuje“ způsoby chování, které jsou v rozporu s tradičními genderovými a sociálními rolemi muže a ženy. To stvrzuje i konstatování Valdrové: „Žena s ‚netypickými zájmy‘, narušitelka hranic ‚mužského světa‘, musí riskovat ztrátu ženství a následkem toho i mužské galantnosti.“ (Valdřová, 2001, s. 186)

Emancipace se podle výsledků dosažených v našem výzkumu zdá být sociokulturním konstruktem či přesněji účinnou taktikou diskursu patriarchální společnosti, která funguje na principu „připuštění určité míry překračování bariér směrem k tabuizovaným tématům“. (Fulková, 2004 b.n., s. 10) Tím se diskurz dostává pod kontrolu. Vzniká určitá iluze svobody a svobodné volby, jakýsi vymezený sociokulturní prostor – „píseček“, v jehož rámci se zkrocená deviace může realizovat, aniž by nadále byla pro společnost ohrožující.

„Postmoderní dynamika ženské emancipace nevede k homogenizaci rolí obou pohlaví, nýbrž uchovává prvořadou úlohu ženy v domácí sféře (UVNITŘ), sloučenou s novými požadavky na individuální autonomii.“ (Lipovetsky, 2000, s. 273) Nové cíle a ambice žen v naší euroamerické společnosti neodstraňují jejich tradiční domácí povinnosti. Moderní a „odvěké“ (viz 6.1) tradiční role přežívají společně. Rovněž k tomuto závěru jsme došli se studenty během diskusí o postavení ženy ve společnosti a ženských sociálních rolích:

D4 – Prostě dodneška zůstává to, že ta žena musí doma vyprat a vyžehlit, protože to chlap nikdy dělat nebude a přitom musí ještě chodit do práce.

U – Dobře, takže bychom se opět vrátili k onomu historickému srovnání. Ženy dřív neměly možnost realizovat se profesně. Zůstávaly doma a jejich hlavní aktivitou (profesní) byla orientace na rodinu a její chod. A dnes? Tato role jí zůstává a navíc k tomu si přibrala ještě onu profesní realizaci vně rodiny, což můžeme chápat jako důsledek vývoje demokratických společností a snahy o emancipaci, která je průvodním jevem tohoto vývoje. Co si o tom myslíte? Jsou na tom dnes ženy lépe nebo hůře?

Ch – Mají stejná práva...

Ch – Nikdo je nepraští kyjem, když odporují. (smích)

U – Dobře, mají stejná práva jako muži. Myslíte si, že je to tak ve všech společnostech, nejen v těch demokratických? Co třeba arabské státy?

D – Ne.

D - *Určitě ne.*

U - *Ale většinou jsou ta omezení na úkor ženské profesní/pracovní orientace mimo rodinný kruh. Tak jak to tedy je? Mají se dnes ženy lépe nebo hůře, když toho mají dvakrát tolik?*

D - *Asi lépe.*

D2 - *Já bych taky řekla, že lépe.*

U - *Takže myslíte si, že svoboda, rovnoprávné postavení ve společnosti za to stojí?*

D - *Dřív to vlastně byla jenom zodpovědnost, kdežto teďka to zahrnuje i nějaké ty záliby...*

U - *Pánové, co vy na to? Které uspořádání by se vám zamlouvalo více: tak jak to bylo dřív nebo jak je to teď?*

Ch - *Jak je to teď.*

Ch2 - *Teď.*

(TRANSKRIPT 1, s. 3)

„Převažující přítomnost ženy v centru rodinné skupiny je již sluchitelná s individualistickým kulturním rámcem, a tak podle všeho přetrvává. Za těchto podmínek nelze tvrdit, že by nerovné zastoupení mužů a žen na nejvyšších příčkách ekonomického světa mohlo vymizet.“ (Lipovetsky, 2000, s. 273) Výhody patří podle Lipovetského mužům a budou jim patřit ještě po mnoho dalších generací. Budoucnost demokratických společností nespočívá v beztrádnosti ani ve vymizení dělby moci podle pohlaví. Je nanejvýš pravděpodobné, že moc (přínejmenším ekonomickou) si podrží muži a nebudou se o ní rovnoprávně dělit se ženami. Lipovetsky říká - a my se s ním ztotožňujeme, že jsme svědky věčného obnovování mužské nadvlády, i když méně nápadné než kdysi a v zásadě otevřené soutěži s novými ambicemi žen. (Lipovetsky, 2000) (ORGANIZACE SPOLEČNOSTI)

Krása

Péče o vzhled je považována stále převážně za ženskou doménu. Krása ženy, jak popisuje příběh, je zdrojem její moci. (Viz 7.1.7) Fyzická atraktivita zvyšuje možnosti výběru partnera, (viz 3.2) a tak má žena možnost ovlivnit - zlepšit sociální postavení sebe a budoucích potomků. V profesionální sféře je naopak přílišná atraktivita kontraproduktivní. „Na pracovišti s převahou mužů volí žena mezi dvěma extrémními strategiemi (STRATEGIE CHOVÁNÍ)

„volánků“ a „kalhot“, a zpečetuje tím nekompromisní vymezení rolí.“ (Valdrová, 2001, s. 186) Podívejme se, jak reagovali studenti:

U - Hm. Super, mne tady zaujala jedna fáze toho životního cyklu, protože tuto práci vaše spolužačka pojala cyklicky. Je zde zobrazen počátek vztahu i jeho naplnění – založení rodiny. Mne zaujala tato část. Jestli bys dokázala ještě víc do hloubky rozebrat pozici ženy a to jak jsi tady vysvětlovala s tím oblečením. Ona se obléká jak a proč?

Ad - No výrazně, aby ten muž si jí jako prostě všimnul. Mně to prostě tak přijde. Jako že se obléká tak nějak výraznějc, aby si jí všim.

U - Jako vyzývavěji?

Ad - Née, jako prostě třeba volí jakoby barvy jako něco jako, nevim, jako třeba když někdo nosí Brazil, to mi jako zrovna přijde hrozný, prostě, když vidíte člověka takovýdlehého na ulici, tak hnedka na něj prostě koukáte.

U - Hmm. Tak otázka pro všechny: myslíte si, že je třeba žádoucí nebo že ženy se oblékají vyzývavě a svůdně proto, aby upoutaly pozornost mužů. Je to opět paralela k chování samce a samičky v přírodě, není na tom nic neobvyklého, to je jasné. Co když se taková žena octne v trošku jiné sociální situaci a musí třeba fungovat v zaměstnání - v bance, musí plnit funkci matky a vystupovat na veřejnosti. Myslíte si, že tyto dvě role, například manažerka a žena jako objekt mužské touhy, mohou kolidovat? Může docházet k problémovým situacím? Zkuste se nad tím zamyslet. Tak například situace, kdy ředitelkou banky nebo školy by se stala žena, která by do svého poměrně oficiálního a formálního zaměstnání přišla oblečená tak, aby maximálně přitahovala muže. To znamená, měla by krátkou sukni, aby ukázala nohy, obepjatý vršek zvýrazňující poprsí, byla by výrazně nalíčená, prostě žena atraktivní pro muže. Jak byste to vnímali?

Ch - špatně

U - Myslím ve vztahu k její autoritě.

Ch - Měla by větší autoritu. (šum)

U - U mužů by měla větší autoritu nebo větší obdiv?

D - Née, právě že menší autoritu.

Ch - Větší obdiv. (šum)

U - Myslíš si, že kdyby tvoje šéfová vypadala takto, že by si získala i respekt nebo jenom takovou tu...

Ch - Asi jó.

Chlapci mluví - šum, nelze přepsat.

Ch2 - *Aby ji nevnímal jenom jako tělo..*

U - *Jako, že by jí chápal jako objekt sexuální touhy?*

Ch2 - *No, jo.*

U - *A myslíte si, že by to její profesní autoritě uškodilo nebo pomohlo?*

D - *Uškodilo. (Ostatní se o tom baví mezi sebou.)*

U - *To je zajímavé, že? Když byste to promysleli ještě hlouběji, proč by jí to mělo uškodit? Snižuje to jak je oblečená její vzdělání, výkonnost, kterou podává?*

D - *Asi že bude vypadat taková laciná, jakože se neumí voblíct...*

U - *Ano, takže my se teď dostáváme k tomu, že každá sociální role, kterou hrajeme, a každý z nás jich má několik: (Podívejte se na sebe, vy jste studenti, zároveň jste synové a dcery vašich rodičů, zároveň můžete být členy nějakého sportovního oddílu... máte prostě spoustu různých sociálních rolí) vyžaduje trošku jiný způsob chování a tím pádem i jiný způsob vystupování, oblékání...*

Takže nám se zde dostala do rozporu poměrně profesně náročná funkce, která dříve patřival skoro výhradně jen mužům, a taková ta biologická role, kdy žena funguje jako objekt mužské touhy.

Ch - *No.*

U - *Není to tak trošku ústupek, že ona sice mohla vstoupit do "světa mužů", zastávat vedoucí pozici, například být ředitelkou banky, ale zároveň musela potlačit své ženství do pozadí? Je to vůbec tak, jak to říkám? Jak to cítíte vy?*

Ch - *Něco říkal o práci, ale není rozumět. Šum*

(TRANSKRIPT 2, s. 4)

Rozborem centrální kategorie a vybraných hlavních kategorií jsme chtěli přiblížit některá hlavní východiska vzniklá kvalitativní analýzou. Text není vyčerpávající a uzavíráme jej s vědomím, mnoho souvislostí a vztahů popsaných v příběhu si zaslouží hlubší nebo samostatný rozbor. Ten však přesahuje rámec této práce. Výzkum byl nastaven a realizován v takovém rozsahu, aby na něm bylo možné pracovat i nadále, nad rámec diplomové práce. Téma genderových stereotypů chápeme jako stále otevřené a nevyčerpané. Autorka má v úmyslu dosažené výsledky nadále teoreticky rozvíjet a analyzovat.

8 Závěr

Výsledky dosažené kvalitativní analýzou a tvorba zakotvené teorie o funkci genderových stereotypů ve společnosti s akcentem na roli médií se staly cenným zdrojem poznatků, témat a námětů, které si zaslouží podrobné samostatné zpracování nad rámec této diplomové práce.

Autorka by v budoucnu chtěla do hloubky rozpracovat zjištěné souvislosti a vztahy kategorií ve výzkumném poli v souvislosti s centrální kategorií. Problematika genderových stereotypů, způsobů jejich působení a přenosu je zajímavá nejen díky své aktuálnosti ale i všudypřítomnosti. Výjimkou není ani oblast školní edukace. Právě zde se otevírá prostor pro tvůrčí pedagogickou a výzkumnou práci. Výtvarná výchova je pro aktivity takového druhu ideálním a mnohoslibným prostorem.

Výtvarně-pedagogický projekt popsany v této diplomové práci a jeho propojení s kvalitativní výzkumnou metodou zakotvené teorie je jednou z možných, zajímavých a úspěšných cest, jak s problematikou genderových stereotypů pracovat ve školním prostředí.

9 Literatura

Monografie

- ADAMEC, J., HIRSCHOVÁ, B. *Průvodce výtvarným uměním IV*. Praha : SPL – Práce, 1994. ISBN 80-208-0008-5.
- ADAMEC, J., ŠAMŠULA, P. *Průvodce výtvarným uměním II*. Praha . SPL – Práce, 1995. ISBN 80-208-0359-9.
- BADINTER, E. XY: *On Masculine Identity*. New York : Columbia University Press, 1995. ISBN 0-231-08434-X.
- BALEKA, J. *Výtvarné umění. Výkladový slovník*. Praha : Academia, 1997. ISBN 80-207-0246-6
- BARŠA, P. *Panství člověka a touha ženy*. Praha : Slon, 2002. ISBN 80-86429-06-7.
- BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha : Slon, 1995.
- BERGER, J: *Ways of seeing*. London : Penguin, BBC, 1972.
- BLÁHA, J., SLAVÍK, J. *Průvodce výtvarným uměním V*. Praha : SPL - Práce, 1997. ISBN 80-208-0432-3.
- BLÁHA, J., ŠAMŠULA, P. *Průvodce výtvarným uměním III*. Praha : SPL – Práce, 1996. ISBN 80-86287-33-5.
- BOURDIEU, P. *Nadvláda mužů*. Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-775-5.
- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- BRDEK, M.; VYCHOVÁ, H. *Evropská vzdělávací politika*. Praha : Aspi, 2004.
- BUTLER, J. *Gender Trouble: feminism and the subversion of identity*. London : Routledge, 1999. ISBN 0-415-92499-5.
- DOČEKAL, B. *Pane, to je krása*. Praha : Listen, 1998. ISBN 80-902360-1-4.
- ECO, U. *Jak napsat diplomovou práci*. Praha : Votobia, 1997. ISBN 80-7198-173-7.
- ECO, U. *Skeptikové a těšitelé*. Praha : Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0472-9.
- GROSENICK, U. *Ženy v umění*. Praha : Taschen/ Nakladatelství Slovnaft, 2004.
- HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha : Mladá Fronta, 1991. ISBN 80-204-0205-5.
- HAVLÍK, R. *Úvod do sociologie*. Praha : Karolinum, 1998.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie*. Praha : PedF UK, 2001.
- HORNEY, K. *Ženská psychologie*. Praha : Triton, 2004. ISBN 80-7254-501-9.
- JŮZL, M. *Základy estetiky*. Praha : 1992.
- KÁBRT, J., KUCHARSKÝ, P., SCHAMS, R. AJ. *Latinsko český slovník*. SPN Praha, 4.vyd. 1996. ISBN 80-04-26657-6
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Brno : Doplněk, 1998.
- KOSMATIC, S.; RESPINI, E. *Fashioning Fiction*. New York : MoMA, 2004. ISBN 0-87070-040-5.
- KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc : UP, 1996.

- KOHOUT, J. *Etická čítanka*. Praha : SPN, 1992.
- KROUTVOR, J.; PINKAVA, I. *Dynastie*. Praha : ERM, 1993. ISBN 80-901477-3-9.
- KUČERA, M. *Školní etnografie přehled problematiky (Příspěvky k filosofii výchovy)*. Praha : PedF UK 1992.
- KULKA, J. *Psychologie umění*. Praha : 1990. ISBN 80-04-23694-4.
- KYRIACOU, CH. *Klíčové dovednosti učitele*. Praha : Portál, 1996.
- LAHODA, V. A KOL. *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha : Academia, 1998.
- LAHODA, V. A KOL. *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/2)*. Praha : Academia, 1998.
- LIPOVETSKY, G. *Říše pomíjivosti*. Praha : Prostor, 2002. ISBN 80-7260-063-X.
- LIPOVETSKY, G. *Třetí žena*. Praha : Prostor, 2000. ISBN 80-7260-030-3.
- MC QUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-200-9.
- MIRZOEFF, N. *An Introduction to Visual Culture*. London : Routledge, 2003. ISBN 0-415-15875-3.
- OAKLEY, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha : Portál, 2000.
- ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do sociologie výchovy*. Bratislava : VEDA, 1995.
- OPEKAROVÁ, O. *Pedagogická diagnostika ve škole a školní poradenství*. Praha : Raabe (Vedení školy), 1998.
- PACHMANOVÁ, M. *Věrnost v pohybu*. Praha : One Woman Press, 2001. ISBN 80-86356-10-8.
- PAŘÍZEK, V. *Obecná pedagogika*. Praha : Karolinum, 1994.
- PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha : Portál, 2002.
- PETRUSEK, V. *Sociologie*. Praha : 1995.
- PIJOAN, J. *Dějiny umění 1 – 10*. Praha : Odeon, 1977 – 1984.
- PIJOAN, J. *Dějiny umění 11*. Praha : Knižní klub Balios, 2000. ISBN 80-242-0449-5.
- PIJOAN, J. *Dějiny umění 12*. Praha : Knižní klub Balila, 2002. ISBN 80-242-0720-6.
- PROKOP, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie*. Brno : Paido, 1998.
- PROKOP, J. *Škola jako sociální útvar*. Praha : PedF UK, 1996.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 1997.
- PRŮCHA, J. *Multikulturní výchova*. Praha : ISV, 2001.
- PRŮCHA, J. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*. Praha: Portál, 2001.
- RAEPER, W.; SMITH, L. *Úvod do světa idejí*. Praha : Vyšehrad, 1994.
- RENZETTI, C. M.; CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha : Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0525-2.
- ROESELVÁ, V. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Praha : Sarah, 1997. ISBN 80-902297-2-8.
- RUHRBERG, SCHNECKENBURGER, FRICKEOVÁ, HONNEF. *Umění 20. století*. Praha : Taschen, 2004. ISBN 80-7209-521-8.
- RÝDL, K. *Alternativní pedagogické hnutí v současné společnosti*. Brno: 1994.
- SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha : Petrklíč, 2000.

- SINGULE, F. *Současné pedagogické směry a jejich psychologické souvislosti*. Praha : SPN, 1992.
- SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika*. Praha : UK, 2002.
- SKALKOVÁ, J. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno : Paido, 2004.
- SLAVÍK, J. *Umění zážitku, zážitek umění 1*. Praha : PedF UK, 2001. ISBN 80-7290-066-8.
- SOLFRONK, J. *Organizační formy vyučování*. Praha : SPN, 1991.
- STRAUSS, A.; CORBIN, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno : Albert Boskovice. 1999 ISBN 80-85834-60-X.
- ŠAMŠULA, P., ADAMEC, J. *Průvodce výtvarným uměním I*. Praha : SPL – práce. 1994. ISBN 80-208-0323-8.
- ŠAMŠULA, P.; HAZUKOVÁ, H. *Didaktika výtvarné výchovy I*. Praha : PedF UK, 1982.
- ŠAŠEK, M. *Populační názory mládeže*. Ústí n. L. : UJEP MINO, 2004.
- ŠTECH, S. *Škola stále nová*. Praha : Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-673-0.
- TONUCCI, F. *Vyučovat nebo naučit?* Praha : SVI PedF UK, 1991.
- TRPIŠOVSKÁ, D. *Úvod do psychologie*. Ústí n. L. : UJEP, 1996.
- TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie*. Ústí n. L. : UJEP, 1998.
- VÁŇOVÁ, M. *Vzdělávací systémy ve vyspělých evropských zemích*. Praha : Karolinum, 1994.
- VÍZDAL, F. *Pedagogická a sociální psychologie pro studující učitelství*. Praha : SPN, 1988.
- ZHOŘ, I. *Proměny soudobého výtvarného umění*. Praha : SPN, 1992. ISBN 80-0425555-8.
- ZUSKA, V. *Estetika: Úvod do současnosti tradiční disciplíny*. Praha : Triton, 2001. ISBN 80-7254-194-3.

Sborníky

- FLUSSER, V. *Moc obrazu. Výtvarné umění, 3-4/96*. ISSN 0862-9927.
- HORNÁČKOVÁ, VL. *Editorka. Aktuální proměny a vize v předškolní výchově*. (Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí). Hradec Králové : 2004.
- STOREY, J. *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*. 2nd ed. Harlow : Pearson, Prentice Hall, 1998. ISBN 0-13-776121-X.

Články

- BARTHES, R. *Myth Today*. In *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*. 2nd ed. Harlow : Pearson, Prentice Hall, 1998, s. 109-118. ISBN 0-13-776121-X.
- BĚLOHRADSKÝ, V. *Kdo filosofuje. Studentům humanitních oborů do nového akademického roku*. *Právo – Salon* č. 438; 6. 10. 2005.
- CLARE, J. *A-level is in 'terminal decline'*. In *The Daily Telegraph*, 2005, No 46, 714, August 17, p.1, 21.
- ECO, U. *Mediální populismus*. *The New York Times. MF Dnes*, duben 2005, s. E-IV.
- EURYDICE: *Klíčové kompetence, Vznikající pojem ve všeobecném povinném vzdělání, 2002, zpráva o výzkumu*
- FULKOVÁ, M. *Heterofonie diskursu současné výtvarné výchovy: Diskurs současné výtvarné výchovy jako prostor multidisciplinární komunikace*. b.n. 2004.
- FULKOVÁ, M. *Když se řekne...* *Gender. Výtvarná výchova*, 2003, roč. 43, č. 4, s. 5-8. ISSN 1210-3691.
- FULKOVÁ, M. *Když se řekne...* *Gender. Část II. Výtvarná výchova*, 2004, roč. 44, č. 1, s. 6-9. ISSN 1210-3691.

FULKOVÁ, M. Když se řekne... Gender. Část III. *Výtvarná výchova*, 2004, roč. 44, č. 2, s. 13-16. ISSN 1210-3691.

FULKOVÁ, M. Když se řekne... Gender. Část IV. *Výtvarná výchova*, 2004, roč. 44, č. 3, s. 8-9. ISSN 1210-3691.

FULKOVÁ, M. Když se řekne... Gender. Část V. *Výtvarná výchova*, 2004, roč. 44, č. 4, s. 7-9. ISSN 1210-3691.

FULKOVÁ, M. Když se řekne... Gender. Část VI. *Výtvarná výchova*, 2005, roč. 45, č. 1, s. 8-10. ISSN 1210-3691.

GERATHY, CH. *Cultural Theory and Popular Culture: Soap opera and Utopia*. Pearson/Prentice Hall, Harlow, 1998, p. 319-327. 2nd ed. ISBN 0-13-776121-X.

Ideál žen je mít bílou tvář. *Deník Právo*, srpen 2005, s. 11.

It's Still a Man's World. *The Daily Telegraph*. August 17, 2005, p. 21.

JAROŠOVÁ . Tělo a čas. In *Týdeník Práva*, 11. 10. 03, s. 7

MORAVCOVÁ - SMETÁČKOVÁ, I. Význam genderu v komunikačních strategiích rodiny a školy. *Pedagogika*, 2004, roč. LIV, č. 4, s. 406-415.

Sémiotika, SOFIS, 1999, Pastelka

SLAVÍK, J. Znak, symbol a výraz - stavební kameny řeči o výtvarné výchově. *Výtvarná výchova*, 2004, roč. 44, mimořádné číslo, s. 10-15. ISSN 1210-3691.

SMETÁČEK, V. a kol. Změny v postavení člověka a společnosti, výchovy a pedagogiky. In *Pedagogická orientace*, 2000. č. 1, s. 6-21. ISSN 1211-4669.

STANGER, P. Why Are you British women such slob? Overweight, frumpy terrible teeth: the provocative verdict of an American dating guru. *Daily Mail*, November 2004, s. 53

VALDROVÁ, J. Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu. *Sociologický časopis*, 2001, Vol. 37 (No. 2: 183 - 205).

internetové odkazy

www.eurvdice.com

www.kritickemysleni.cz

www.moma.org

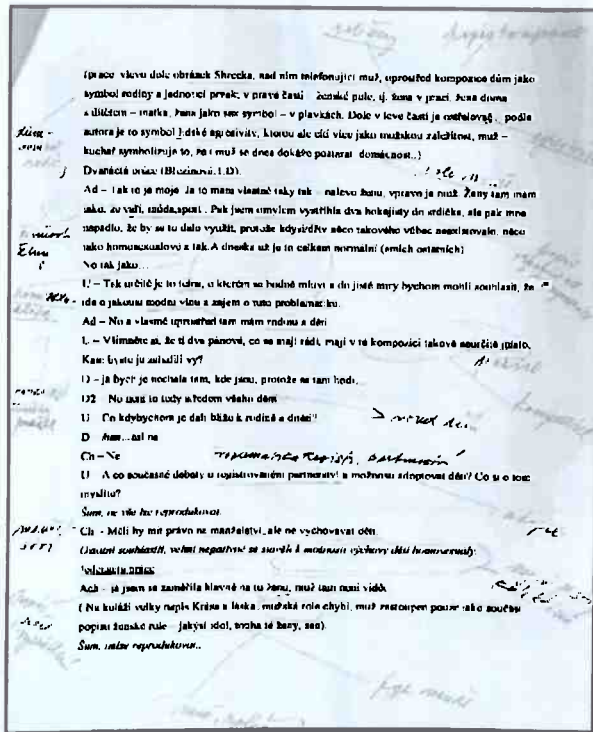
www.msmt.cz

www.telegraph.co.uk

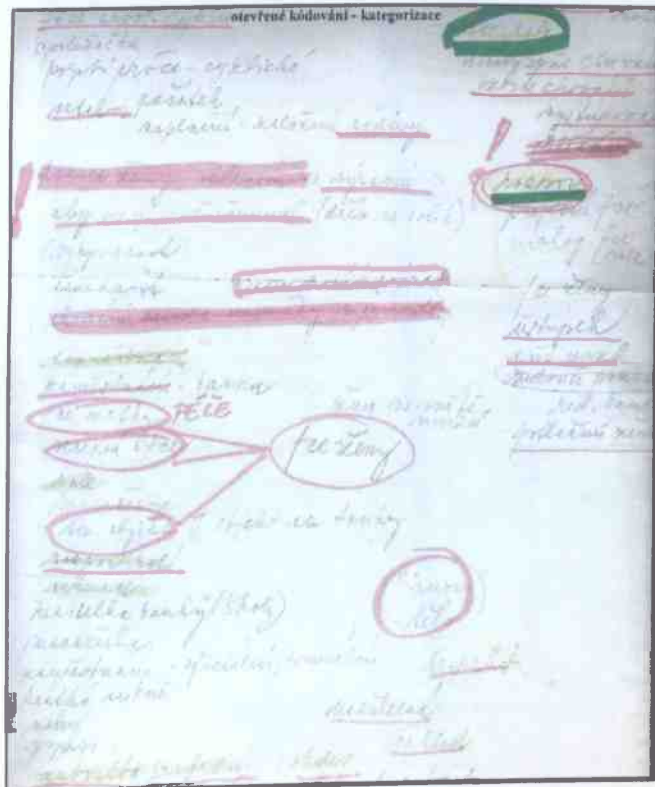
www.transforum.cz

www.varianty.cz

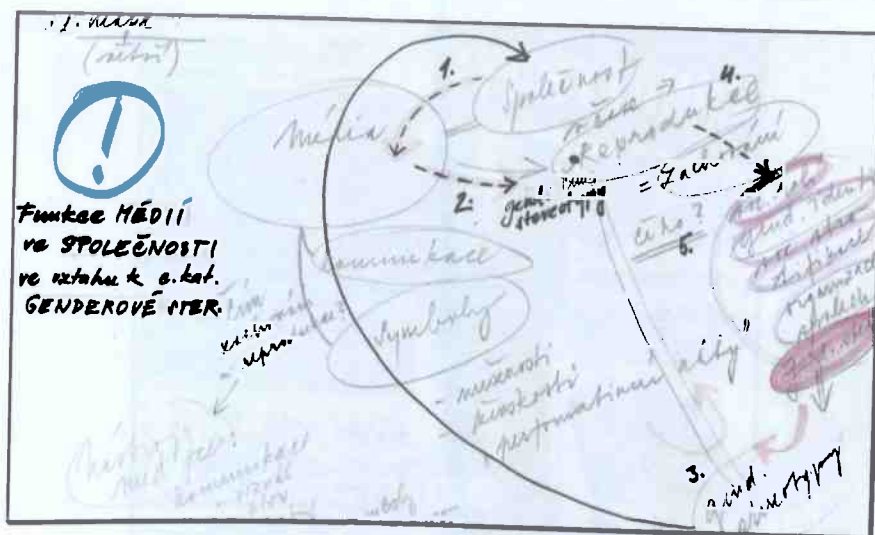
10 Přílohy

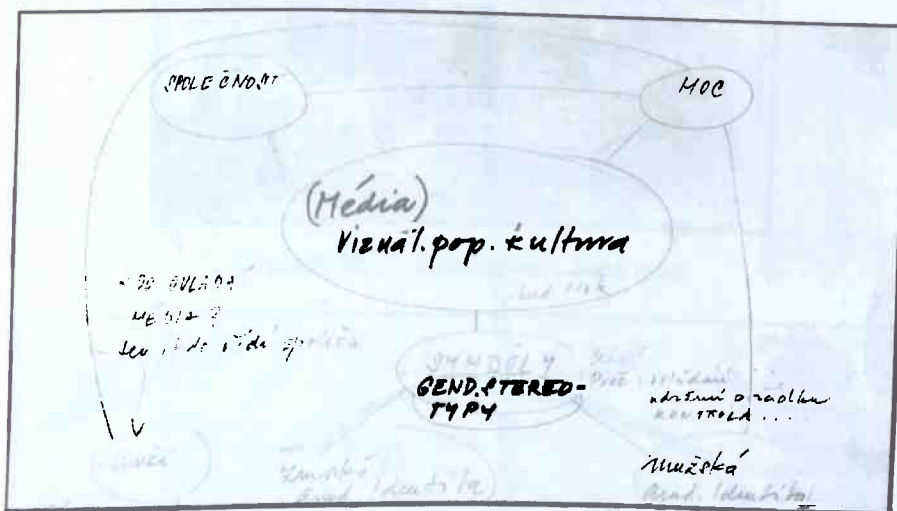
Obrázek 11. Vyhledávání pojmů v transkriptech

Obrázek 12. Otevřené kódování - kategorizace

Obrázek 17. Genderové stereotypy ve společnosti

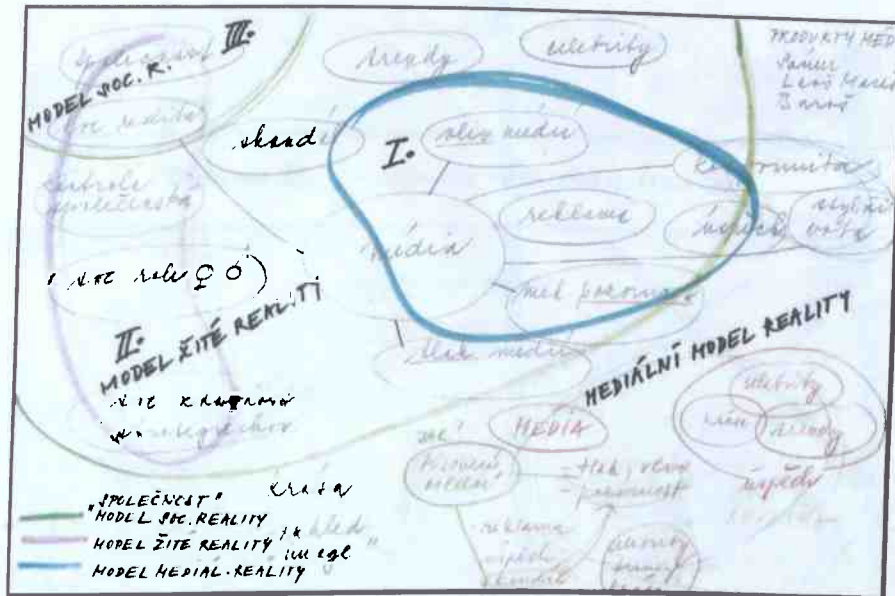
Obrázek 18. Média, společnost a moc

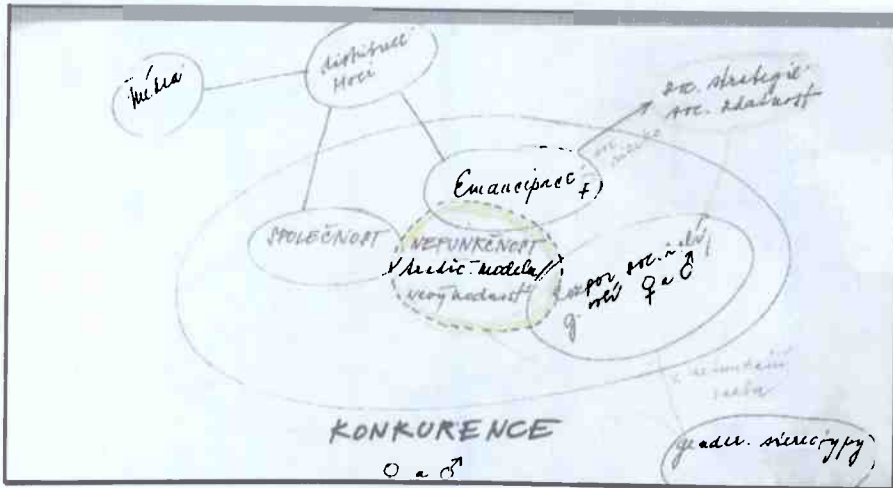
Obrázek 19. Reklama na internetové spojení

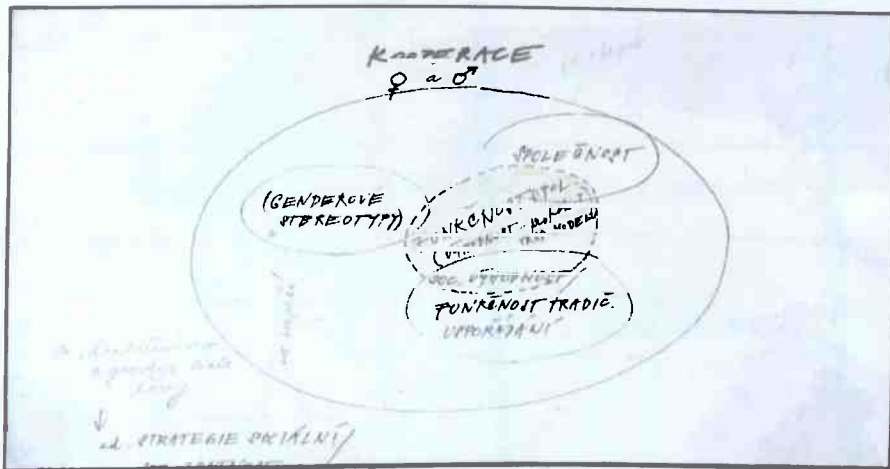
Obrázek 20. Manažerka - žena muž

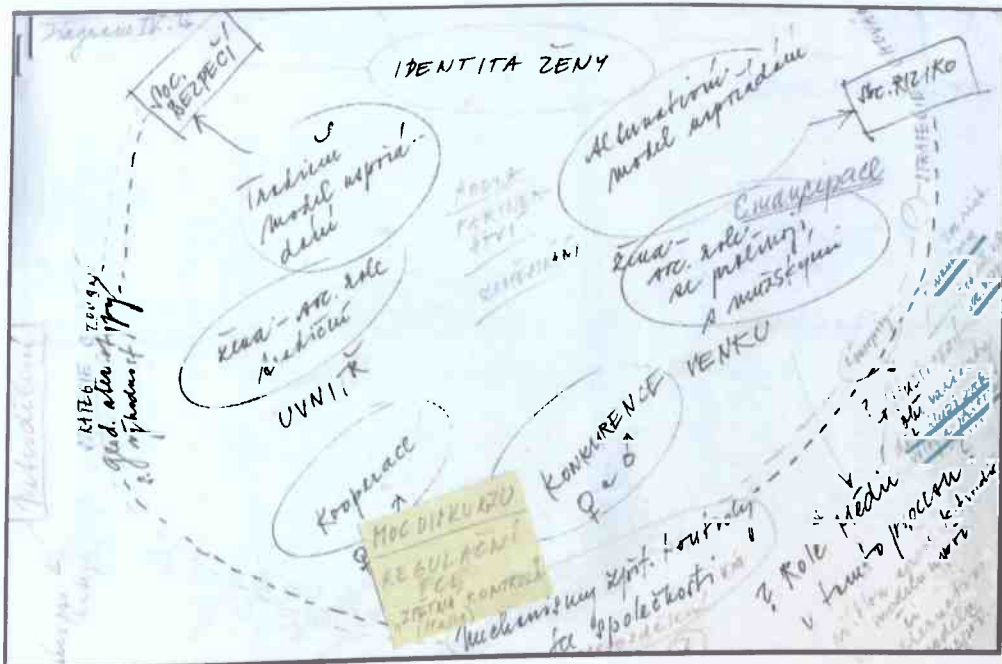
Obrázek 21. Modely reality + kategorie média

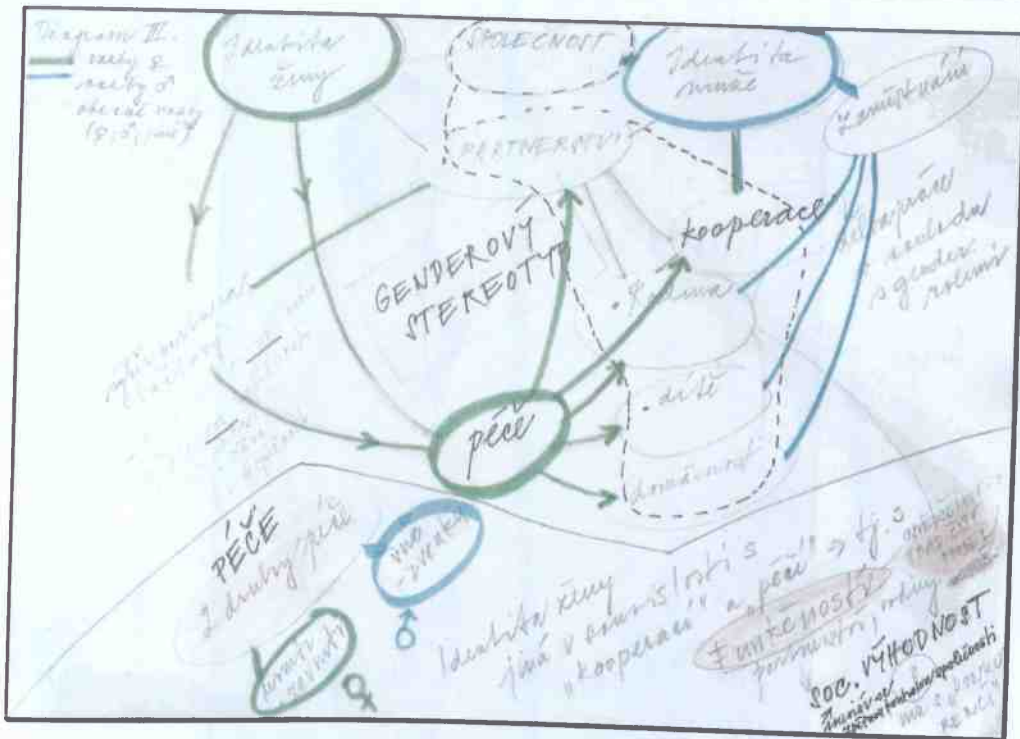
Obrázek 22. Konkurenční vztah muže a ženy

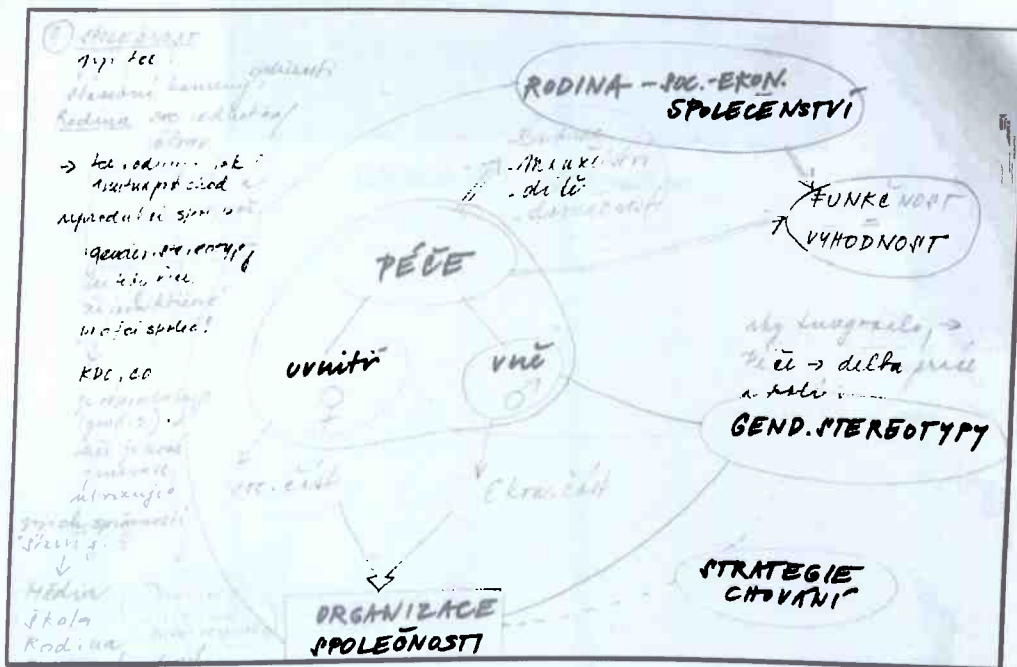
Obrázek 23. Kooperace ve vztahu muže a ženy

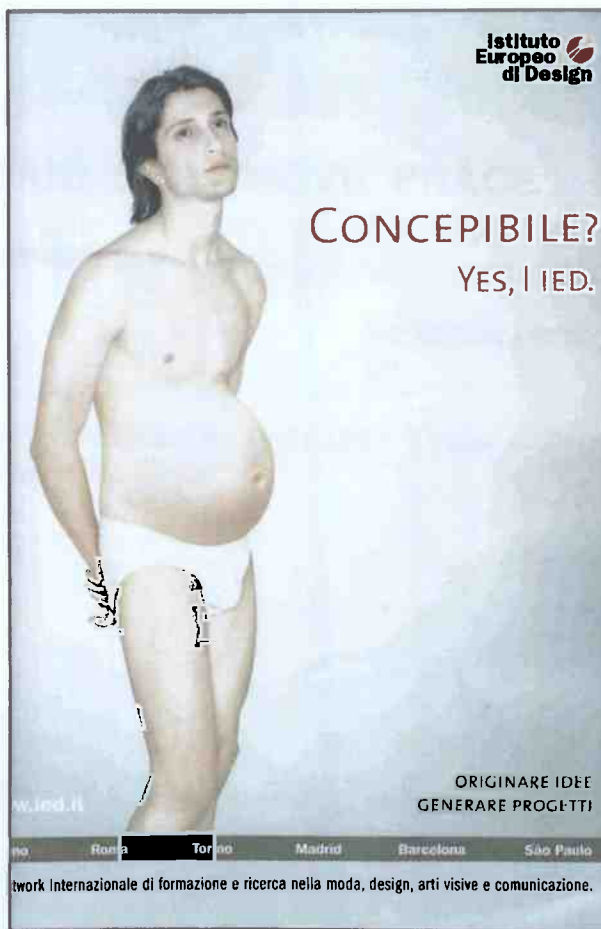
Obrázek 24. Identita ženy a strategie chování

Obrázek 25. Péče, identita muže a ženy, uvnitř/venku

Obrázek 26. Organizace společnosti, rodina

Obrázek 27. Muž matkou

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

pro ... Hanu Vidrmanovou.....

obor studia: \mathbb{P}_v - Vv
adresa:

typ studia: prezenční
tel.:

V souladu s §11 Studijního a zkušebního řádu UK v Praze – Pedagogické fakulty
zadávám Vám diplomovou práci na téma

Já – obraz ženy

Pokyny pro zpracování:

Proměny genderové identity ve vztahu k vizuální kultuře. Analýza vlivu současné mediální produkce na konstituci genderového subjektu. Kontexty filosofické, sociologické a kulturní, specificky zaměřené na způsoby zobrazování žen a na sociální funkci těchto zobrazení v historických a dalších souvislostech. V praktické části navrhne a experimentálně ověří vlastní výtvarně-pedagogický projekt a model komunikace o zmíněných obsazích. Doloží empirický materiál (fotodokumentace, rozhovory, kopie dokumentů, citace, deníky, atd.), a to jak z průzkumné části, tak i z pedagogické části projektu.

Posudek na diplomovou práci Hany Vidrmanové „Já, obraz ženy“

Práce Hany Vidrmanové nás přivádí do značně složité, ale také provokativní situace soudobé vizuální produkce a analýz jejího vlivu na utváření lidské bytosti jako subjektu, a to vše vztaheno k oblasti pedagogického působení mezi dospívajícími mladými lidmi, studentkami a studenty gymnázia. Již předchozí pedagogické působení diplomantky a její prezentace naznačily pravděpodobné směřování jejího myšlení: analytické sklony zavedly Hanu do oblasti pedagogického výzkumu, kam se naši studenti a studentky jen zřídka odvažují. Při analýzách primárních dokumentů z terénu (gymnázium Na Zatlance, Praha 5, vyučování a praxe u kolegyně Mgr. Lenky Kitzbergerové) se ukázal první směr uvažování – veškeré projevy kultury, jak se s nimi diplomantka setkávala ve výpovědích žáků, jsou silně genderově determinovány. Jestliže se jevům genderového působení v běžných životních situacích nemusíme věnovat, protože jsme genderové normy vnitřně přijali v procesu úspěšné socializace, pak při specifickém zaměření na projevy soudobé vizuální kultury tomuto nápadnému jevu neunikneme. Diplomantka u genderové problematiky zůstala a původní, neurčitý titul práce „Já, obraz“ doplnila o stěžejní termín „ženy“, jež se měl stát i centrální kategorií výzkumu. Že tomu nakonec bylo trochu jinak, je v logice věci: není kategorie bez vymezení vztahu k jiným kategoriím, a právě těmto vztahům mezi pojmy a jejich interpretaci v pedagogickém prostoru se diplomantka věnovala.

Pro svůj výzkum vytvořila originální program vyučování, jehož záměrem bylo prostřednictvím výtvarných činností, využívajících nabídku reklamních a módních časopisů i specializovaných časopisů pro mládež, dospět ke kritickému náhledu na ideologické působení a mechanismy reklamy a vizuální produkce současných médií. Výsledky tohoto vyučování (výtvarné výpovědi a slovní komentáře tvůrců, včetně vlastních reflexivních bilancí) pak podrobila analýze v intencích kvalitativního zpracování dat podle metody podložené teorie autorů Strausse-Corbinové.

Zjištění ukázala (alespoň u části dospívající mládeže, která navštěvuje gymnázium) určité, poměrně konzervativní postoje a představy o genderové dimenzi sociálního subjektu a silné normativní působení reklamy, časopisecké, televizní i filmové produkce. Přes proklamovanou toleranci české společnosti vůči atypickým sociálním projevům a kulturním i genderovým odlišnostem, kazuistiky těchto studentů a studentek naznačují silnou snahu o tradiční sociální zakotvení v jistotě uznávané normy a bezproblémové přijetí těch klišé a stereotypů, které nabízejí jako socializační model zmíněné vizuální vzory.

Musíme si zde klást novou otázku – jestliže chceme vyučovat vizuální gramotnosti a protimanipulačním strategiím, jaké aspekty pojetí oboru musíme přehodnotit? U genderové problematiky nevystačíme s klasickým diskursem esencialistů – diplomantka přehodnocuje teorii univerzální identity nabízenou humanistickým pojetím, jež je v oborové didaktice stále jediná a navrhuje rozpracovat pro oborovou didaktiku teorie post-strukturalisticky orientovaných badatelů a badatelek. Sama se úkolu zhostila na výbornou (kombinace pojetí subjektu z pozice současné biologie a medicíny a z pozic současných kulturních výzkumů, teorie vizuálních zobrazení, kapitoly o z výzkumu, vše v kombinaci s navrženým modelem vyučování, jež je možno dále rozvíjet.)

Práci hodnotím jako výbornou a považuji ji za cenný příspěvek k rozvíjející se problematice genderového náhledu na jevy, jimž se věnuje jak pedagogika, tak oborová didaktika výtvarné výchovy.

PhDr. Marie Fulková Ph.D., vedoucí práce
KVV PedF UK Praha

Posudek na diplomovou práci Hany Vidrmanové „Já – obraz ženy (genderové stereotypy)“

Hana Vidrmanová si pro svou diplomovou práci zvolila aktuální téma – gender. Otázka mužskosti či ženskosti spojená s neustálým ověřováním hranic rozsahu těchto dvou pojmů se nicméně v lidském společenství objevuje s různou naléhavostí již od jejích kulturních počátků, jak nejspíš přirozeně vyplývá z principů udržování a rozmnožování lidského rodu. To ji zároveň ospravedlňuje jako velmi závažné a nepominutelné téma pro vzdělávání a výchovu – legitimní i legální námět pro diplomovou práci.

Autorka si za cíl své práce stanovila zmapovat východiska tvorby genderové identity jedince ve společnosti s důrazem na vliv vizuální kultury. Na cestě k tomuto cíli vychází ze dvou hlavních oblastí: 1) odborný pohled na zkoumanou problematiku zejména v biologii, resp. sociobiologii a ve filozofii či v humanitních vědách (gender studies), 2) hledisko praxe výtvarné výchovy, konkrétně výtvarně pedagogický projekt s gymnaziálními studenty, zaměřený na genderové stereotypy a sociální role muže a ženy ve společnosti. Ve výzkumné části autorka korektně užívá kvalitativní metodologii na bázi zakotvené teorie.

H. Vidrmanová do textu své diplomové práce přehledně a s přiměřenou mírou obsažnosti shromáždila mnoho závažných poznatků o předmětu svého zájmu. Podařilo se jí poměrně plasticky ukázat jeho vnitřní dynamiku a otevřenost pro stále nové výklady. Mám za to, že jeden z klíčových momentů pedagogického přístupu by mohl být obsažen v autorčině postřehu o možnostech autonomního jednání vzhledem k okolnostem a výkladovým kontextům na s. 65. S tím souvisí klíčové pojmy „kooperace“ vs. „konkurence“, které se v textu zřetelně objevují (např. na s. 89, 114 – 115), ale podle mého mínění by v textu zasluhovaly poněkud soustředěnější pozornost, zvláště s ohledem na pedagogický koncept inkluze: „je normální být jiný“.

Vzhledem k vizuálně kulturnímu zaměření diplomového úkolu patří k ústředním složkám textu kapitola o ideálu krásy, tj. fakticky o vizuálním ideálu „genderového těla“. H. Vidrmanová v ní otevřela velmi zajímavé otázky vztahované k utváření významů prostřednictvím změn podoby („sémantické indikátory“), které se bytostně týkají našeho oboru. Je trochu škoda, že tato kapitola nebyla prostřednictvím konceptové analýzy hlouběji propojena s rozбором projektu. Domnívám se, že by to umožnilo zapracovat do hlavní výkladové linie textu některé pedagogicky závažné postřehy, které autorka připomíná leckdy jaksi mimochodem, ve vsuvkách nebo pod čarou (s. 65 – problém aktivních zásahů do vzhledu, s. 79 – „vizuální fetiš“ aj.). Tento přístup by jí také dovolil prohloubit závěr a lépe vyzdvihnout přínosy pro teorii a praxi oboru – závěrečná kapitola vyznívá poněkud bezradně, jako by v ní nebylo co zdůraznit, ačkoliv cenných poznatků není v práci málo. S ohledem na tento fakt navrhuji též otázky k obhajobě.

Celkově hodnotím dílo H. Vidrmanové jako diplomovou práci svého druhu průkopnickou, obsažnou a pečlivě zpracovanou. Cení si její soustředěné snahy o propojování teoretického výkladu s analýzou vzdělávací praxe. Dílčí nedostatky v integritě a vyústění chápu především jako nezbytnou daň otevírání se novému a při hodnocení je proto nepokládám za vážné.

Otázky k obhajobě:

Jaké jsou nejzávažnější přínosy práce v oblasti evaluace výuky ve výtvarné výchově a v oblasti dalšího vzdělávání učitelů výtvarné výchovy?

V jakých momentech lze poznatky práce nejtěsněji spojit se vzdělávacími programy pro výtvarnou výchovu?

Navržená klasifikace: výborně

V Praze dne 7. prosince 2004

Doc. Paed. Ag. Jan Březina, CSc.